

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

II. évfolyam

2005/2-3.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

Levél az Olvasónak	1

TANULMÁNYOK

Ablaka Gergely: A „Nagy Sátán” és a „Törvényen Kívüli” kapcsolata 2001. szeptember 11. után: Az amerikai-iráni viszony alakulása a 21. század elején	2
Paragi Beáta: A palesztínai arabok nemzeti identitásának fejlődése Búr Gábor:	21
Prantner Zoltán: A Dél-Jemeni Népi Köztársaság véres hajnala: Nacionalista szervezetek harca a megalakuló állam vezető tisztségeiért	40
Speidl Bianka: A síita mártírtudat gyökerei és átalakulása a libanoni polgárháborúban: a Hezbollah példája	51
Tóth Gergely: Irak tömegpusztítófegyver-programjai (1973-1991)	72

PROFIL

Dr. Fehér Zoltán: Nekrológ: George F. Kennan – Egy realista diplomata az amerikai külpolitika alakításában	83

KÖNYVISMERTETÉSEK

Demkó Attila: Kántor Zoltán (szerk.): Nacionalizmuselméletek	93
Dobrovits Mihály: N. Rózsa Erzsébet (szerk.): Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában	97
Impresszum	102

Levél az Olvasónak

Kedves Olvasó!

A Kül-Világ folyóirat most „kézhez” kapott, összevont száma egy múlt évben rendezett konferencia előadásait tartalmazza. 2004. október 15-én került sor a folyóirat háttérintézményeként is funkcionáló MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont, illetve a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke által szervezett tudományos összejövetelre.

A két szervező, Csicsmann László és Wagner Péter célja az volt, hogy bemutatkozási lehetőséget biztosítson olyan PhD-hallgatók számára, akik magas szakmai színvonalon kutatják a Közel-Kelet vagy az iszlám világ területeit. Bár napjainkban változóban a „harmadik világ” e régiójának mellőzöttsége, a fiatal kutatók számára még mindig nehéz a megjelenés - ezen igyekezetek könnyíteni az összejövetel kiöltői.

Kiemelendő eredménynek tartjuk, hogy a szervezés során sikerült több tudományos iskolából is kutatókat hívni, így előadói révén „jelen volt” a Szegedi Tudományegyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, és természetesen képviseltette magát a Corvinus és az Eötvös Loránd Tudományegyetem is.

A konferencia még a szervezők számára is meglepő sikerrel zárult. Ez nem csak abban volt mérhető, hogy a főleg diákokból álló 60-80 fős hallgatóság végig kitartott a nap folyamán, hanem abban is, hogy az előadásokon „hallgatóként” vagy moderátorként résztvevő neves szakemberek már a tanácskozás végén elismerésüknek adtak hangot az előadások színvonalát illetően. A szervezők számára a további munkához támogatást adott, egyúttal minősíti az elhangzott prezentációk (és a mögöttük levő kutatás) színvonalát, hogy a konferenciát követően két előadás már megjelent rangos publikáció formájában, valamint egy harmadik anyag kiadásra vár. Tudományos szakemberek és egy szakfolyóirat számára talán ez az egyik legnagyobb biztosíték arra, hogy a tanulmányokban leírt gondolatok megalapozottak, és a következtetések bármely vitában megállják a helyüket.

Felbuzdulva az elért sikereken a szervezők idén ősszel is kísérletet fognak tenni, egy színvonalában hasonló találkozó megszervezésére.

Jó olvasást kívánva,
Wagner Péter főszerkesztő

Ablaka Gergely:

A „Nagy Sátán” és a „Törvényen Kívüli” kapcsolata 2001. szeptember 11. után¹:

Az amerikai-iráni viszony alakulása a 21. század elején

„Előadásom témájául az Amerikai Egyesült Államok és az Iráni Iszlám Köztársaság hétköznapiak nem mondható kapcsolatát választottam. Napjaink eseményeinek hatására az amerikai-iráni kapcsolatrendszer egyre többször kerül a nemzetközi figyelem középpontjába. A kérdés tárgyalása ezért mindenképpen hasznos lehet.

Előadásomban megkísérlem bemutatni, hogy miként alakult 2001. szeptember 11. után Washington és Teherán viszonya. A terrorcselekményeket követően kialakult helyzet ismertetésében ki kívánok térni a terrorizmus elleni háború afganisztáni és iraki állomásaira, az Iránt a "gonosz tengelyéhez" soroló amerikai elnöki beszédre, valamint a terrorizmus és a nukleáris fegyverkezés iráni problémájára, miután ezek mind-mind jelentősen befolyásolják az amerikai-iráni kapcsolatok alakulását.

Végül az Egyesült Államok és az Iszlám Köztársaság viszonyának jövőbeli alakulásáról ejtenék néhány szót, bemutatva a két fél kapcsolatának lehetséges és elképzelhető forgatókönyveit.”

Bevezető

Jelen tanulmány célja, hogy átfogó képet nyújtson az Iráni Iszlám Köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok 2001. szeptember 11. utáni kapcsolatának alakulásáról, arról az amerikai-iráni kapcsolatrendszeréről, amely csöppet sem tekinthető hétköznapiak. A két fél viszonyát a történelem során egyaránt jellemezte a szoros partnerség és a kölcsönös gyűlölködés. Napjainkban pedig szintén ez a kettősség figyelhető meg Washington és Teherán

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke, illetve az ELTE Jogi Karán működő MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont által „Az iszlám világ a modern korban” címmel PhD-hallgatók számára rendezett konferencián hangzott el (2004. október 15.) Ablaka Gergely az ELTE-ÁJK Politikatudományi Doktori Képzésének hallgatója. Kutatási témája az Iráni Iszlám Köztársaság külpolitikájának alakulása 1979-től napjainkig, különös tekintettel a 2001. szeptember 11. utáni időszakra. Az iráni külpolitika mellett részletesen foglalkozik az iráni belpolitika alakulásával, valamint a Perzsa-öböl térségének politikai rendszereivel illetve a terrorizmus problémakörét, annak is elsősorban az Iránt érintő kérdéseit.

¹ Az előadás egy nagyobb anyag részeként megjelent az SVKK-nál, lásd: Ablaka Gergely: Nyitás és elrettentés: Az iráni kül- és biztonságpolitika 1997-2004; Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóközpont, Védelmi Tanulmányok 56. szám, Budapest, 2004.

viszonyában. Egyfelől egyértelműen látható a két ország közötti szembenállás többek között olyan kérdésekben, mint a tömegpusztító fegyverek elterjedése, a nemzetközi terrorizmus támogatása, valamint a két fél regionális hatalmi rivalizálása. Másfelől azonban megfigyelhetők olyan területek is, ahol a két fél között konstruktív együttműködés alakult ki, így például az afganisztáni harcok során, a kábítószer-kereskedelemmel szemben folytatott küzdelemben, illetve a 2003-as iráni földrengés kapcsán. Az amerikai-iráni kapcsolatrendszer láthatóan bonyolultabb annál, mint ahogyan első szempillantásra látszik. Kétségtelen tény azonban, hogy az Egyesült Államok és az Iszlám Köztársaság viszonyát alapvetően a szembenállás határozza meg napjainkban. Ez a szembenállás azonban nem új jelenség a két fél viszonyában. Ezért a 2001. szeptember 11. utáni amerikai-iráni viszony tárgyalása előtt mindenképpen indokolt a történelmi előzmények rövid felvázolása.

Az amerikai-iráni kapcsolatrendszer 2001. szeptember 11. előtt

A második világháborút követően, Mohamed *Reza Pahlavi* sah uralma alatt az USA és Irán viszonya rendkívül jó és szoros volt. Washington számára a Perzsa-öböl menti állam stratégiai bázisul szolgált a térségbeli amerikai érdekek érvényesítéséhez, Teherán pedig regionális hatalmi ambíciói kapcsán számíthatott biztos szövetségesként az Egyesült Államokra. Az 1979-es iszlám forradalmat követően azonban jelentős változás állt be Washington és Teherán kapcsolatában. A *James Carter* amerikai elnök által a stabilitás szigetének nevezett Iránból, az amerikai politika megbízható térségbeli szövetségeséből hetek leforgása alatt a regionális status quora és a nemzetközi rendszerre a legnagyobb biztonságpolitikai fenyegetést jelentő szereplő született meg.² A szoros partnerségből gyűlölködés lett, és a két fél egymást „Nagy Sátánnak” és „Törvényen Kívülinek” nevezte. *Ruhollah Khomeini* ajatollah uralma alatt következetesen érvényesült a „se nem Kelet, se nem Nyugat” külpolitikai doktrína, amelynek keretén belül Irán teljes mértékben elhatárolódott az Egyesült Államoktól és tudatosan felszámolt minden kapcsolatot a „Nagy Sátánnal”. Washington az iráni eseményekre az elszigetelés politikájával válaszolt és igyekezett minden területen korlátozni a „Törvényen Kívüli” mozgásterét.

² Maloney, Suzanne: *America and Iran: From Containment to Coexistence*, The Brookings Institution Policy Brief No. 87, 2001. Augusztus (<http://www.brookings.edu>)

Az amerikai-iráni szembenállásnak számtalan okát lehet találni, mint ahogyan számtalan formában nyert kifejeződést a Washington és Teherán közötti ellenségesség is, ám emellett a pragmatizmus és az érdekegyezés az legnehezebb időszakokban is eredményezett olyan titkos együttműködést, mint például az Iran-Contra ügy volt 1985-ben.³ Maga *Khomeini* ajatollah ugyan haláláig mereven ragaszkodott a „Nagy Sátánnal” való kapcsolatok teljes elutasításához, az Iszlám Köztársaság nemzetközi elszigeteltsége és az iraki-iráni háború gazdasági megterhelései nélkülözhetetlenné tették az elutasító politika felülvizsgálatát és a külkapcsolati rendszer kibővítését. Az 1980-as évek végére láthatóvá vált, hogy a „se nem Kelet, se nem Nyugat” külpolitikai doktrína tarthatatlan a fennálló körülmények között, ezért Iránnak e téren előbb-útóbb változtatnia kell a forradalmi elveken nyugvó külpolitikáján.⁴

A forradalmi ideológiának alárendelt külpolitika reálpolitikával történő felváltása az Irak ellen vívott nyolcéves háborút követően történt meg. A háború 1988-as befejeződése – amelyből sem Irak, sem Irán nem került ki győztesen – a forradalom erőszakos exportjára irányuló törekvés végét jelentette és egyben hozzájárult egy a realitásokon alapuló pragmatista politika megszületéséhez, ami *Hásemi Rafszandzsáni* nyolcéves elnöksége alatt bontakozott ki igazán. *Rafszandzsáni* elnöksége alatt Irán alapvető külpolitikai irányvonala az volt, hogy a háború utáni állam konkrét szükségleteinek előnyben kell részesülniük az elvont forradalmi célkitűzésekkel szemben, valamint, hogy a vezetésnek fel kell hagynia szélsőséges retorikai és ideologikus jelszavaival.⁵ A pragmatista vonal képviselői látva azt, hogy az ország kapcsolatai a nyugati államokkal és az arab országokkal addig nem javulhatnak, amíg az Egyesült Államokkal való viszonyban nem történik áttörés, Khomeini ajatollah halálát követően kísérletet tettek a Washingtonnal való párbeszédre. Teherán és Washington kapcsolatában azonban nem következett be változás, mivel a külpolitikai döntéshozatalban meghatározó szerepet játszó konzervatív klérus továbbra is elutasított minden kapcsolatot a „Nagy Sátánnal” és az azzal való kiegyezés bármilyen formáját a forradalom elárulásának tekintette. Az Egyesült Államokkal való szembenállás továbbra is egyike volt az Iszlám Köztársaságot

³ A Nemzetbiztonsági Tanács (NSC) az amerikai Kongresszus tilalma ellenére, illetve a meghirdetett kormánypolitikát megszegve titkos fegyverszállítási ügyletekbe és egyéb akciókba keveredett bele 1985 elején. A fegyvereladás szögesen ellentmondott az amerikai kormány nyilvánosan meghirdetett politikájának, amely szerint nem hajlandó sem terroristákkal tárgyalásba bocsátkozni, sem Iránnak az Irakkal vívott háborújában segítséget nyújtani. A tranzakciókból befolyt összeget (48 millió dollárt) az NSC a marxista orientációjú nicaraguai sandinista kormány megdöntéséért harcoló, amerikai támogatást élvező kontrák pénzelésére fordította. Az NSC törvénytelen akcióira 1986 novemberében derült fény, s az ügy nagy felháborodást keltett. Ronald Reagan elnök nevére is árnyék vetült, az Egyesült Államoknak, mint a terrorizmus ellenfelének a szavahihetősége pedig súlyosan csorbult.

⁴ Tarock, Adam: *Iran's Foreign Policy Since 1990: Pragmatism Supersedes Islamic Ideology*, Nova Science Publishers, New York, 1999.

⁵ Hashim, Ahmed: *The Crisis of the Iranian State*, Oxford University Press, London, 1995., 30. oldal

legitimizáló szimbólumoknak, ráadásul érzelmi tartalmat is kapott, miután a hidegháború elmúltával az USA elérte az egyetlen szuperhatalom státuszát, amelyet az Irak elleni 1991-es győztes háború is bizonyított. Mindez azt jelentette, hogy bár a külpolitika bizonyos területein jelentkezett ugyan a pragmatizmus, az Iszlám Köztársaság külkapcsolati rendszerét – különösképpen az ideológiailag fontos kérdésekben – azonban továbbra is a *Khomeini* ajatollah által lefektetett irányelvek határozták meg.⁶

Az Egyesült Államok ebben az időszakban a „jóakarát jóakaratot szül” elv reményében támogatta az iráni mérsékelteket,⁷ ám ennek felülvizsgálatára még *George Bush* elnökségének utolsó hónapjaiban sor került és az 1993-ban hivatalba lépő Clinton-adminisztráció – elvetve a kivárás és kezdeményezés politikáját – egyértelműen a kemény fellépést választotta Teheránnal szemben. Az amerikai vezetés határozott álláspontja a „kettős féken tartás” politikájában nyilvánult meg, amely egyrészt megkísérelte semlegesíteni Irakot, másrészt rávenni Iránt arra, hogy szüntesse meg a – washingtoni szemlélet szerint – terrorista csoportok támogatását, az izraeli-palesztin békefolyamat ellenzését, valamint a tömegpusztító fegyverek megszerzésére irányuló tevékenységét.⁸ A Clinton-adminisztráció határozott fellépése az iráni-líbiai szankciótörvénnyel⁹ és az iráni kereskedelem teljes embargójával érte el a csúcspontját 1995-ben.¹⁰ Az Egyesült Államok Iránnal szembeni kemény politikája véget vetett a *Rafszandzsáni* elnök által kezdeményezett külpolitikai mérséklődésnek és automatikusan a konzervatív idealizmus felerősödéséhez vezetett az iráni külpolitikában. Az Iráni Iszlám Köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolata az 1990-es évek második felére olyan fagyossá vált, mint amilyen az 1979-es iszlám forradalmat követően, a teheráni túszálság idején volt.

A reformista *Mohammad Khátami* köztársasági elnökké választása 1997-ben jelentős változást hozott az Iszlám Köztársaság külpolitikájában. Irán külpolitikája a szembenállástól az egyeztetés irányába mozdulva el, új szakaszába lépett, amelynek sarokkövévé az enyhülés politikája vált.¹¹ *Khátami* elnöksége alatt a „civilizációk közötti párbeszéd” programjának keretén belül megkezdődött az enyhülés az 1979 óta fagyos amerikai-iráni viszonyban.

⁶ Hashim, Ahmed: *The Crisis of the Iranian State*, Oxford University Press, London, 1995., 45. oldal

⁷ i.m.: 47. oldal

⁸ Az Egyesült Államok stratégiai érdekeinek védelmében a „kettős féken tartás” politikája elvetette a korábbi, az iraki-iráni háború alatt, majd azt követően is alkalmazott, Irak és Irán erejét egyensúlyban tartani igyekvő régi stratégiát. Washington igyekezett katonai és gazdasági nyomás alá helyezni mindkét országot, hogy elérje a rendszerváltást Irakban és a kül- és belpolitikai enyhülést Iránban.

⁹ Iran-Libya Sanctions Act (ILSA): szankciókkal sújtja az olyan cégeket, amelyek évi 40 millió dollárnál nagyobb összeget ruháznak be Irán vagy Líbia olaj-, gáz- vagy petrokémiai iparába.

¹⁰ *Bill Clinton* amerikai elnök 1995. május 8-án kelt rendeletében megtiltotta az Egyesült Államok vállalatának, hogy Iránnal kereskedjenek, vagy ott tőkét fektessenek be (d’Amato törvény).

Khátami elnök az ország nemzeti érdekeit szem előtt tartva, és a konzervatívok ellenzésével mit sem törődve, az addigi legkomolyabb kihívást intézve a keményvonalas papsággal szemben, kezdeményezte a kapcsolatok rendezését az Egyesült Államokkal. Az iráni elnök közeledése kedvező fogadtatásra talált Washingtonban, ugyanakkor az amerikai adminisztráción belül többen arra figyelmeztettek, hogy ne várjanak túl sokat a reformista elnök megválasztásától még akkor se, ha az Iránban szokványos Amerika-ellenes retorika hangneme módosult is. *Khátami* személyét ígéretnek tekintették ugyan a belső változásra, de másfelől látták azt is, hogy az iráni elnök hatalma és befolyása a külpolitikai kérdésekben korlátozott, mivel az igazi hatalom a konzervatív *Ali Khámenei* ajatollah kezében van. Mindazonáltal az iráni reformmozgalom sikere az Iszlám Köztársasággal szemben alkalmazott amerikai politika felülvizsgálatát váltotta ki Washingtonban.¹²

A *Khátami*-kormány békülékeny külpolitikájának sikere az Irán elszigetelésére irányuló amerikai politika kudarcával együttesen vezetett el az Iszlám Köztársasággal szembeni washingtoni politika újragondolásához. Washingtonban elálltak a „féken tartás” politikájától, és egy lényegesen – már-már az európai „kritikus párbeszédre”¹³ hasonlító – enyhébb megközelítést fogadtak el, amely egyrészt tartalmazta a reformerekbe vetett bizalmat, valamint a reformmozgalom mérsékelt támogatását, másrésztől azonban a konzervatív vallási vezetéssel szemben támasztott kételyeket és az Iszlám Köztársasággal szemben korábban megfogalmazott vádakát is. Az amerikai kormányzat által elfogadott új külpolitikai irányvonal azon alapult, hogy jobb Iránt bekapcsolni a nemzetközi vérkeringésbe, mint elszigetelni és magára hagyni a konfliktusokkal terhelt Közel-Keleten. *Mohammad Khátami* megválasztását követően tehát jelentős változás következett be az amerikai-iráni viszonyban. Az iráni elnök által kezdeményezett „civilizációk közötti párbeszédre” a *Clinton*-adminisztráció a „bekapcsolás politikájával” válaszolt. A békülékeny politika mind az iráni, mind az amerikai oldalon komoly lépések sorozatában nyilvánult meg, aminek eredményeként a „Nagy Sátán” és a „Törvényen Kívüli” a 20. század végére valamelyest normalizálta kapcsolatát.

¹¹ Alam, Shah: *The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami*, Ciaonet (http://www.ciaonet.org/olj/sa/sa_dec00als01.html)

¹² Az amerikai politika felülvizsgálatát tette szükségessé az is, hogy a „kettős féken tartás” politikája sikertelennek bizonyult, miután az Iszlám Köztársaság régi (Oroszország) és új (Európai Unió) partnereinek köszönhetően képes volt túlélni az amerikai szankciópolitikát és kiszabadulni az USA politikai szorításából.

¹³ Az Európai Unió tagállamai által követett „kritikus párbeszéd” arra szolgál, hogy felfedezzék a lehetőségeket Irán politikájának a mérséklésére. A párbeszéd azonban mindig tartalmazza az emberi jogok megsértésének és egyéb „rossz cselekedeteknek” a kritikáját, pusztán létével pedig hozzájárul a feszültségek csökkentéséhez.

Az amerikai-iráni viszony 2001. szeptember 11. után

A 2001. szeptember 11-i terrorista merényletek – különböző módokon mozgatva meg a nemzetközi élet szereplőit – jelentős fordulópontot jelentettek a nemzetközi politikában. A terrorcselekményeknek a nemzetközi rendszerre gyakorolt hatása a nemzetközi kapcsolatok szereplőinek megváltozásában, a nemzetközi játékszabályok módosulásában, valamint a nemzetközi környezet átalakulásában testesült meg.¹⁴ Az Iráni Iszlám Köztársaság esetében a hatások az alábbi területeken jelentkeztek. Először is a teheráni vezetésnek szembe kellett néznie azzal, hogy a terrorakciók során új szereplők léptek be a nemzetközi rendszerbe, amelynek hatására a hagyományos résztvevőknek új szerepek jutottak. Az események következtében a régi geopolitikai elveket felül kellett vizsgálni, és számtalan új tényezőt kellett figyelembe venni az ország külpolitikájának alakításakor. Másodszor, az iráni külpolitika alkotóinak új gondokkal kellett szembe nézniük. Érdekeinek biztosítására Iránnak szigorúbban kellett számításba vennie a képességeit, amikor sajátos jellemzőire és azonosságára alapozott integrált stratégiát dolgozott ki. Végül az Iszlám Köztársaságnak azt is észre kellett vennie, hogy az események a felvetett problémák mellett lehetőségeket is jelentettek az ország külpolitikája számára. A terrorcselekmények ugyan bizonytalanságot és feszültséget eredményeztek Irán külkapcsolatainak egyes területein – különösképpen az amerikai-iráni relációban – de összességében „nemzetközibbé” tették az országot, amely mindenféleképpen kedvező kilátást nyújtott a jövőre nézve.¹⁵

Az Iszlám Köztársaság már számos megrázkódtatást élt át 25 éves fennállása alatt, így például az Irakkal vívott nyolc éves háborút, a teljes nemzetközi elszigetelődést, az Irak elleni szövetséges katonai akciót, a Szovjetunió felbomlását, az afganisztáni polgárháborút, a kaukázusi függetlenségi harcokat, valamint az Egyesült Államok átfogó szankciópolitikáját, mégis a 2001. szeptember 11-i terrorcselekmények olyan helyzetet teremtettek, amelyre Teherán nem volt felkészülve, és amelyre azóta sem tudott megfelelő és egyértelmű választ adni.¹⁶ Az Iszlám Köztársaságnak 2001. szeptember 11. után egy a korábbinál sokkal zavarosabb és veszélyesebb regionális környezettel kell szembesülnie. Először is az

¹⁴ Sajjadpour, Seyed Mohammad Kazem: *Iran and September 11: A Conceptual Framework for Understanding Foreign Policy*, World Policy Institute (<http://www.worldpolicy.org/media/img/fall02news.pdf>)

¹⁵ Sajjadpour, Seyed Mohammad Kazem: *Iran and September 11: A Conceptual Framework for Understanding Foreign Policy*, World Policy Institute (<http://www.worldpolicy.org/media/img/fall02news.pdf>)

¹⁶ Maleki, Abbas – Afrasiabi, Kaveh: *Iran's Foreign Policy after 11 September*, The Watson Institute for International Studies (<http://www.watsoninstitute.org/bjwa/archive/9.2/Iran/Afrasiabi.pdf>)

afganisztáni és iraki háborúk ugyan hivatalosan véget értek, de a béke és stabilitás még egyáltalán nem köszöntött be egyik országban sem. Iránnak így folyamatosan számolnia kell a keleti és nyugati határán jelentkező bizonytalansággal, amelyet az állandósult háborús helyzet és a stabilitás egyértelmű hiánya jelent. Másodszor a fegyveres akciók eredményeként bekövetkezett rendszerváltások hatására Afganisztánban és Irakban is Amerika-barát kormányzat van születőben. A Washington felé erősen elkötelezett új vezetés komoly problémát jelent Iránnak, mivel az – az amerikai-iráni viszony bizonytalansága miatt – komoly korlátozó erőként hat az iráni külpolitika közép-ázsiai érdekeire. Végül a terror elleni háború hatására növekedett az Egyesült Államok közép-keleti befolyása, illetve jelentős mértékben fokozódott az USA katonai jelenléte a térségben. Az amerikai-iráni szembenállás miatt mindez komoly problémaként jelentkezik Teherán számára. A cseppfolyós realitások mellett az iráni külpolitika sajátos kettőséget mutat: egyrészt igyekszik fokozni nemzeti biztonságát, másrészt pedig törekszik optimálisan kihasználni a szolidaritásból és a szövetségekből eredő előnyeit.¹⁷

Az Iszlám Köztársaság és az Egyesült Államok között 1979 óta nincsen diplomáciai kapcsolat. Teherán mégis azon kevés nem-nyugati nemzet egyike volt, amely nemcsak erősen elítélte a szeptember 11-i terrorista támadásokat, hanem együttérzését is kifejezte a gyászoló amerikai néppel.¹⁸ Ezt bizonyította *Khátami* elnök szeptember 12-i beszéde és az áldozatok emlékére való megemlékezés Teheránban.¹⁹ A reformista vezetés – szinte egyedülként az iszlám világban belül – hangsúlyozta, hogy a szeptember 11-i eseményekkel a nemzetközi közösség egészének szembe kell néznie, miután a terrorizmus problémája nem egyedül az Egyesült Államokat sújtja.²⁰ A reformista elnök a terrorizmus jelentette fenyegetéssel szembeni közös fellépést szorgalmazta nyilatkozatában, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy a probléma megoldása csak a gyökerek feltárásával lehetséges, valamint a terrorizmust nem lehet csak az iszlámmal összefüggésbe hozni. A keményvonalas papság azonban kevésbé volt

¹⁷ Maleki, Abbas – Afrasiabi, Kaveh: *Iran's Foreign Policy after 11 September*, The Watson Institute for International Studies (<http://www.watsoninstitute.org/bjwa/archive/9.2/Iran/Afrasiabi.pdf>)

¹⁸ A 2001. szeptember 11-i terrortámadások kapcsán lefolytatott vizsgálat kimutatta, hogy Irán hivatalosan nem volt érintett a terrorcselekményekben, de amerikai részről bizonyítást nyert, hogy az Iszlám Köztársaság területén a szeptember 11-i akciókat megelőzően nyolc gépeltérítő is átutazott, akiknek a kiszűrésére – amerikai érvelés szerint – a teheráni vezetés nem tett meg minden lépést. 9-11 Commission: *The 9/11 Commission Report, Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks upon the United States* (<http://www.9-11commission.gov>)

¹⁹ Cable News Network (CNN): *Iranian President Condemns September 11 Attacks*, (<http://www.cnn.com/2001/WORLD/meast/11/12/khatami.inetrview.cnn>)

²⁰ Matsunaga, Yasuyuki: *Iran in the Post-September 11th International Relations: A Japanese View*, Alpha Net (http://www.alpha-net.ne.jp/users2/yomalphan/matsunaga_JACPpaper.pdf)

ilyen megértő, és a terrorista akciókért az Egyesült Államok külpolitikáját tette felelőssé.²¹ A reformerek és konzervatívok eltérő álláspontja miatt a szeptember 11-i terrortámadásokra adandó válasz és a terrorizmus elleni harcban való részvétel az iráni belső hatalmi harc részévé vált.

A *Khátami* elnök vezette reformpárti kormányzat a szeptember 11-i események kapcsán lehetőséget látott a *Clinton*-adminisztrációval megkezdett párbeszéd folytatására, az amerikai-iráni kapcsolatok további enyhítésére. A konzervatív klérus éles elutasítása ellenére²² a teheráni vezetés ebből a megfontolásból kiindulva számos lépést fogantatosított, hogy Washington számára egyértelművé tegye együttműködési készségét a terrorizmus elleni harcban.²³ Az afganisztáni tálib uralom jelentette fenyegetés lényegében azonos oldalra állította Washingtont és Teheránt. Iránnak kifejezetten érdekében állt a tálib rendszer megdöntése, ugyanakkor érdekeivel ellentétes volt a külföldi – elsősorban amerikai – csapatok jelenléte a szomszédos országban.²⁴ Irán ezért közvetlenül nem vett részt az Afganisztán elleni háborúban, de közvetve mindenképpen elősegítette annak sikerét. Az Északi Szövetség támogatása – és egy sor egyéb lépés²⁵ – révén Irán valójában az USA „szövetségeseként” jelent meg az afganisztáni harcokban. Iráni támogatás nélkül az Egyesült Államok és az ENSZ aligha választhatta volna azt, hogy az Északi Szövetséget, mint helyi erőt használja fel a Tálibán és az al-Kaida ellen az afganisztáni hadjárat során. Ráadásul a háború alatt és azt követően egyfajta csendes együttműködés alakult ki Irán és az Egyesült Államok között olyan mindennapi ügyekben, mint a segélyszállítmányok elosztása, vagy a kábítószer-kereskedelem elleni küzdelem.²⁶ Irán konstruktív fellépése elterelte a figyelmet terrorista priuszáról, *Oszáma bin Ládemek*, a

²¹ BBC: *Iranian Leader: No Help for US* (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/1565010.stm)

²² Az *Ali Khámenei* ajatollah vezette konzervatív tábor az Egyesült Államok hegemónisztikus törekvéseként értékelte az Afganisztán elleni háborút. Maga *Khámenei* az iszlám világ elleni támadásról beszélt az afganisztáni bombázások kapcsán: „A Nyugat az egész iszlám világot támadta meg Afganisztánban, a palesztin területeken tomboló harcok pedig a legdurvább támadások az iszlám világ ellen.” Frisshírek: *Az iráni ajatollah az iszlám világ elleni támadásról beszél* (<http://www.frisshirek.hu/article/id=10839.html>)

²³ Az Iszlám Konferencia Szervezetének soros elnöki tisztségét betöltő Irán közvetlenül a szeptember 11-i terrorcselekményeket követően összehívta a szervezet válságülését, amelyen a teheráni vezetés keményen állást foglalt a nemzetközi terrorizmussal szemben. A nemzetközi porondon tanúsított aktivitás mellett Irán számos egyéb lépést is fogantatosított. Így például az országból való távozásra szólította fel *Imád Mugniját*, akinek a neve egy TWA-gép 1985-ös eltérítése miatt került fel a terroristákról összeállított amerikai listára. Az iráni vezetés az iszlám forradalom élcsapatának számító Forradalmi Gárda több száz tagját is hazahívta például Libanonból, Szudánból és Boszniaiból. Teherán emellett lépéseket tett a – Nyugat álláspontja szerint – terrorista szervezeteknek nyújtott iráni pénzügyi támogatás felülvizsgálatában is.

²⁴ N. Rózsa Erzsébet: *A Bush-kormányzat Közél-Kelet-politikája*, In: *Külügyi Szemle* 2003. 4. szám, 73. oldal

²⁵ Az Északi Szövetség támogatása mellett Irán számos egyéb lépést is tett, így például: az afgán-iráni határ lezárása és szoros ellenőrzése, az al-Kaida tagok kiutasítása, az amerikai katonák keresési és mentési akcióiban való együttműködés, valamint az afgán menekültek millióinak a befogadása.

²⁶ The Washington Post: *Unfamiliar Cooperation in Afghanistan* (<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A58212-2001Dec18.html>)

szeptemberi terrortámadások fő gyanúsítottjának a felfogása és térhódítása felülmúlta és elhomályosította az iráni keményvonalasok Amerika-ellenességét.

Ez az állapot azonban csak rövid ideig tartott. A 2001 után kedvezően alakuló amerikai-iráni viszonynak hamar véget vetett a *Bush*-kormányzat „kardcsörtető” magatartása. A 2002. január 29-én az „Unió helyzetéről” elmondott elnöki beszédében *George W. Bush* Iránt a nemzetközi terrorizmus támogatásával, a közel-keleti békefolyamat akadályozásával, a tömegpusztító fegyverek megszerzésére való törekvéssel, valamint az emberi jogok megsértésével vádolva – Irakkal és Észak-Koreával egyetemben – a „gonosz tengelyéhez” sorolta.²⁷ Mindez egyrészt azt jelentette, hogy Washington szemében még mindig kevésnek bizonyult azon lépéseknek a sorozata, amelyeket Teherán 2001. szeptember 11-ét követően tett. Másrészt pedig világosan láthatóvá tette azt, hogy az amerikai vezetés – visszatérve a kemény kéz politikájához – az Iránra gyakorolt nyomás fokozásával kívánja megkísérelni az iráni külpolitika mérséklődését a sérelmezett területeken.²⁸

Az Egyesült Államok igyekezett az új Irán-politika értelmében komoly nyomás alá helyezni a teheráni vezetést. A hagyományos vádak mellett az átmeneti afgán kormány felállítását követően az USA vezetése azzal vádolta meg Iránt, hogy fegyvereket szállít Afganisztánba, és az új afgán kormány megdöntésére törekszik.²⁹ Washington továbbá azzal gyanúsította meg Teheránt, hogy saját területén menedéket nyújt az al-Kaida harcosainak.³⁰ Az iráni vezetés ugyan aggódik amiatt, hogy az amerikai jelenlét alááshatja Irán mélyen gyökerező befolyását Afganisztánban, de a területet túlságosan is fontosnak tekinti ahhoz, hogy a Washingtonnal való dacolással megkockáztassa a tálibok távozásával újonnan visszanyert tekintélyének és befolyásának elvesztését a térségben. Miközben az iráni vezetés tudatában van azoknak a lehetőségeknek, amelyeket az újonnan kialakuló regionális rend jelenthet a számára, tisztában van azokkal a megszorításokkal is, amelyek fokozatosan befolyási körére helyeződnek. Ezért az átmeneti afgán kormány destabilizálásának amerikai vádjá erősen túlzónak tekinthető, ráadásul a *Bush*-adminisztráció e gyanúját mind Afganisztánban, mind

²⁷ BBC: *Full Text: State of the Union Address* (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/1790537.stm>)

²⁸ Az Egyesült Államok politikájának megváltozásában ugyanakkor szerepet játszott az amerikai belpolitika is. *Bush* elnök ugyanis joggal számított arra, hogy amíg sikerül fenntartania a terrorizmustól való fenyegetettség érzetét, addig a népszerűsége töretlen marad, nem teszik felelőssé az amerikai gazdaságot sújtó recesszióért, sőt elfogadják a kilábalásra ajánlott receptjét is. Ennek célja pedig nem más volt, mint a 2002. évi kongresszusi választások megnyerése.

²⁹ N. Rózsa Erzsébet: *A Bush-kormányzat Közel-Kelet-politikája*; In: *Külügyi Szemle* 2003. 4. szám, 73. oldal

³⁰ McGirk, Tim: *Did Iran Help al Qaeda Escape?*; *Time* magazin (<http://www.time.com/time/world/article/0,8599,198857,00.html>)

Iránban cáfolták.³¹ Arra pedig, hogy al-Kaida tagok tevékenykednének Iránban, szintén nincsen bizonyíték. Egy esetleges al-Kaida-Irán kapcsolat pedig elképzelhetetlen, mivel alapvető vallási különbség áll fenn a két fél között.³² Teherán pedig – az amerikai vádatok cáfolva – lépéseket tett az al-Kaida tagjainak felkutatására és bebörtönzésére.³³ Ha létezne is valamiféle kapcsolat *Oszáma bin Láden* szervezete és az Iszlám Köztársaság között, akkor az semmiképpen sem a hivatalos vezetés jóváhagyásával épülhetett ki, hanem inkább a hatalmi struktúrán kívül álló vallási alapítványok tevékenységének az eredményeként.

Az iráni külpolitika befolyásolásában történő elmozdulást követően 2002 nyarán változás állt be az iráni reformfolyamat washingtoni megítélésében is. 2002 júniusában az Egyesült Államok a reformista kormányzat eredménytelensége és a reformok elmaradása miatt megvonta bizalmát *Khátami* elnöktől és az iráni reformmozgalomtól.³⁴ Washington Iránnal szembeni politikájában az „alulról induló reform” gondolata vált meghatározóvá, amelynek értelmében a *Bush*-kormányzat a folyamatos nyomásgyakorlás mellett az Iránban „harmadik erőnek” nevezett radikális reformista csoportra támaszkodva kíván ott belső krízist teremteni, hogy elérje az iszlám rendszer bukását, vagy legalábbis annak jelentős mérséklődését. A *Clinton*-korszak békülékeny „bekapcsolási politikájával” végleg szakítva a *Bush*-adminisztráció mind az iráni külpolitika, mind az iráni belpolitika tekintetében egyértelműen elkötelezte magát a kemény fellépés mellett.

A *Khátami* elnök 1997-es megválasztásának, a *Clinton*-kormányzat békülékeny politikájának, valamint az Afganisztán kapcsán jelentkező konstruktív együttműködésnek köszönhetően kialakult kedvező légkörben, mint derült égből a villámcsapás, úgy hatott az Egyesült Államok Irán-politikájának megváltozása. Az amerikai kijelentésekre és vádakra éles reagálás érkezett Iránból, ahol a konzervatívok és a reformerek rég nem látott egységben foglaltak állást az USA-val szemben.³⁵ A teheráni vezetés vehemensen tiltakozott a Washington által megfogalmazott „igazságtalan” vádakkal szemben is. Ez az egység azonban csak rövid ideig tartott. Az amerikai „pálfordulás” a reformerek és konzervatívok közötti szemléletbeli

³¹ N. Rózsa Erzsébet: *A Bush-kormányzat Közel-Kelet-politikája*, In: Külügyi Szemle 2003. 4. szám, 73. oldal

³² Irán sííta, az al-Kaida azonban szunnita vallású. Bár manapság a vallásnak egyre kisebb jelentősége van, de az eltérő célok, valamint az eltérő szerepek miatt valóban elképzelhetetlen bármilyen kapcsolat az al-Kaida és az Iráni Iszlám Köztársaság között.

³³ A teheráni vezetés több al-Kaida tagot tartóztatott le és börtönzött be, valamint több mint 400 letartóztatott al-Kaida tagot adott ki állampolgárságuknak megfelelő országoknak – Egyiptomnak, Jordániának és Szaúd-Arábiának. Adta hírül az Emrúz nevű internetes újság 2002. augusztus 15-én (<http://www.mti.hu>)

³⁴ BBC: *Bush Urges Reform in Iran* (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/2126301.stm)

³⁵ *Ali Khámenei* legfelsőbb vallási vezető mellett *Mohammad Khátami* elnök is keményen fogalmazott, és erősen bírálta az amerikai vezetést. Az 1979-es iszlám forradalom 23. évfordulóján tartott felvonulásokon ismét az Egyesült

különbségen lényegében semmit sem változtatott. Az Egyesült Államokkal való kapcsolat kérdése ugyanakkor központi vitatémává vált az iráni politikai erők közötti hatalmi harcban. Az USA magatartásának megváltozása lényegesen gyengítette a reformerek pozícióját, és egyben komoly támadási felületet adott a konzervatívoknak, akik ezt követően jogosan mondogathatták, hogy nem érdemes kiegyezésre törekedni a „Nagy Sátánnal”. Az amerikai-iráni viszonyban bekövetkezett fordulat egyértelműen csapást mért a *Khátami* elnök által kezdeményezett belpolitikai reformfolyamatra és komoly akadályt gördített a külpolitika nyitás programja elé is. Az amerikai politika megváltozását követően a reformista elnök többször is kifejezésre juttatta a *Bush*-kormányzattal szembeni erős megbántódás érzését. Beszédeiben hivatkozott *Clinton* elnök adminisztrációjának békülékeny lépéseire, amelyekről annak idején az amerikai hivatalos körök azt mondták, hogy *Khátami* helyzetének erősítését célozták hazai hatalmi harcában.³⁶

Az amerikai politika megváltozása olyan mértékben élesztette újra az ellenségeskedést Irán és az USA között, hogy egy Irán elleni katonai támadás sem tűnt valószínűtlen következménynek. Az iráni politikai elithez hasonlóan azonban az amerikai adminisztráció is rendkívül megosztott az amerikai-iráni viszony megoldásának kérdésében. Miközben a „realisták” az összehangolt diplomáciai nyomásgyakorlást sürgetik, addig a „neokonzervatívok” az iráni rendszer megváltoztatását preferálják, elsősorban békés eszközökkel, de ugyanakkor nem zárják ki az erőszak alkalmazásának a lehetőségét sem.³⁷ A 2002. évi események hatására Irán politikája az Egyesült Államokkal szemben bizalmatlanná, olykor pedig kifejezetten ellenségessé vált. Bármilyen is volt azonban a hivatalos iráni retorika, Teherán még mindig pozitív magatartást tanúsított az Egyesült Államok felé. Az iráni közvélemény pedig – a Közel-Keleten szinte egyedülálló módon – kifejezetten Amerika-barát.³⁸ Bár a konzervatív klérus makacsul ragaszkodott az USA-val való együttműködés

Államok ellen tüntettek, és újra előkerült a „Halál Amerikára!” jelszó. BBC: *Thousands Join Anti-US Rally in Iran* (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/1813157.stm)

³⁶ *Khátami* elnök a megbántódás érzését és a jövőre vonatkozó reményeit a következőképpen fogalmazta meg: „A dolgok ilyen realista kezelése sokkal logikusabb volt, és közelebb állt a világ érdekeihez, mint az Iránnal szembeni ellenségeskedés, amely akkor alakult ki, amikor Washington szeptember 11. után meghatározta politikáját. A *Bush* adminisztráció alatt az erős amerikai hatalom miatti bizonyos arrogancia kerekedett felül, ami beárnyékolta Washington ítéletét saját érdekeiről. De Iránban fennmaradt a remény, hogy Amerika elveti ezt az arroganciát, és a realitásokat olyanoknak fogja látni, amilyenek azok valójában. Mi még reméljük, hogy változásokat fogunk tapasztalni az USA politikájában, ami mind saját népének, mind a világnak az érdekeit fogja szolgálni.” Burns, John F.: *Iranian President Says U.S. Leaders 'Misused' Sept. 11*; The New York Times, 2002. Augusztus 14. (<http://www.iranexpert.com/2002/usleadersmisusedsept14august.htm>)

³⁷ N. Rózsa Erzsébet: *A Bush-kormányzat Közel-Kelet-politikája*; In: *Külügyi Szemle* 2003. 4. szám, 72. oldal

³⁸ Egy 2002 decemberében végzett közvélemény-kutatás adatai szerint az iráni lakosság 74 százaléka támogatná az Egyesült Államokkal folytatandó párbeszédet, illetve 45,8 százalék úgy véli, hogy az Egyesült Államok politikája

elutasításához, Irán reformerői azonban továbbra is késznek mutatkoztak Washingtonnal együttműködni a terrorizmus elleni harcban. A *Khátami*-kormányzat ennek fényében támogatta a *Hamíd Karzai* vezette afgán kormányt, ellensúlyozva az amerikai vezetés vádjait, amelyek szerint Irán összevegyítette Afganisztán instabilitását az iráni regionális érdekek előmozdítását célzó szűk látókörű politizálással. Az amerikai-iráni viszony rendezésére valójában mindkét oldalon megvan a hajlandóság – ami olykor konkrét lépésekben is megfogalmazást nyer – de ugyanakkor fennáll a bizalmatlanság is, amelyen egyik fél sem képes túllépni.

A terrorizmus elleni háború kiterjesztése Irakra 2003 folyamán rendkívüli közelségbe hozta az iráni vezetés számára azt a „rémálom scenárió”, amely szerint Irán az USA térségbeli háborús tevékenysége és a szomszédos államokra gyakorolt nyomása miatt az amerikai csapatok gyűrűjébe kerülhet. Teherán 2001 óta folyamatosan szembesült a „bekerítettség” érzésével, de igyekezett konstruktív módon enyhíteni azt. Az Irak elleni háború azonban komoly aggályokat ébresztett az iráni vezetésben az együttműködő politika sikerességének a tekintetében. Az Egyesült Államok tevékenységét biztonságpolitikai kihívásként értékelve Irán ezért ellenezte a nyugati szomszédja elleni katonai csapást. Az iráni vezetés minden szinten kiélezett hangú nyilatkozatokban ítélte el a küszöbön álló háborút.³⁹ Az Irak elleni háború ugyanakkor alkalmat adott Teheránnak arra, hogy végleg megszabaduljon – az Egyesült Államokhoz hasonlóan – a biztonságpolitikai fenyegetést jelentő *Szaddám Huszeintől*, valamint lehetőséget teremtett arra is, hogy az iraki harcok hatására kialakuló hatalmi vákuumban Irán regionális nagyhatalommá emelkedjék a Perzsa-öböl térségében. Mindezek azt eredményezték, hogy az éles nyilatkozatok ellenére Teherán semleges maradt az iraki konfliktusban, és az afganisztáni konfliktushoz hasonló konstruktív együttműködést tanúsított az újabb válságban.

Iránnal szemben „bizonyos fokig korrekt”. BBC: *Poll on US Ties Rocks Iran* (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/2294509.stm)

³⁹ *Mohammad Khátami* az USA Irak elleni háborús terveinek a kapcsán arra figyelmeztette az amerikai vezetőket, hogy a terrorizmus elleni kampányuk kiterjesztése láncreakciót válthat ki a térségben, ami a célállamokon kívül másokat is új erőszakhullámba sodorhat: „Azok, akik ennek az [Irak ellen indítandó] háborúnak a megindítását tervezik, nem gondolhatják, hogy a hatások csak ott fognak jelentkezni, ahol támadnak. ... Az a hiedelem, hogy valaki a népeket erőszakkal behódoltathatja, hibás. Tudjuk, hogy ez a próbálkozás csak haragot és pusztulást hoz. Az a politika, amelyet a jelenlegi amerikai adminisztráció követ, ellene van az amerikaiak érdekeinek és veszélyeknek teszi ki azokat.” *Ali Khámenei* ajatollah még élesebben fogalmazott az Irak elleni amerikai háborút illetően: „Az Amerikai Egyesült Államok egyeduralmat akar megvalósítani az egész földgolyón és az önmagát az emberi jogok és a szabadság támogatójának tartó Egyesült Államok elnöke ugyanazt a nyelvezetet használja, mint Adolf Hitler.” International Crisis Group (ICG): *Iran in Iraq: How Much Influence?*, International Crisis Group, Middle East Report No. 38, 2005. Március, 8-9. oldal

Washington viszont az iraki háborút követően kialakult helyzet zavarosságáért részben Teheránt tette felelőssé, s Iránt az iraki ellenzéki síita csoportok támogatásával, az Amerika-ellenes érzelmeket szító forradalmi gárdisták Irakba történő beszivároztatásával vádolta meg.⁴⁰ Valójában azonban nincs bizonyíték arra, hogy Irán beavatkoznék Irak demokratikus újjáépítésébe és arra sem, hogy akadályozná a béke megteremtését Irakban.⁴¹ A washingtoni álláspont Irán iraki befolyásáról eltúlzott, mivel a háborús múlton túl lényeges különbség van a két ország között. Az iraki síiták nem fogadták el az „iszlám kormányzás” elvét, amelyből az iráni vallási vezetők eredeztetik jogukat a kormányzásra. Az iráni konzervatív papok ezért tartanak attól, amit egy demokratikus Irak jelenthet (megkérdőjelezheti az iráni teokrácia alapjait), de konkrét lépéseket nem tesznek ellene. Az iráni és iraki síiták azonos vallásúak, de két különböző etnikumról van szó (az irakiak arabok, az irániak viszont perzsák). A nacionalizmus pedig továbbra is fontos kérdés Irán és Irak politikai kultúrájában. Az iraki síiták igénybe vehetik az iráni segítséget, de valószínűbb, hogy mindent meg fognak tenni az iráni befolyás korlátozására. Így feltehetően az iráni befolyás Irakban korlátozott marad majd. Teherán továbbá tisztában van azzal, hogy az iraki belügyekbe való beavatkozás bármilyen formája komolyan ronthatja a saját helyzetét, és esetleg egy amerikai – megtorló – katonai akciót is vonhat maga után. Irán tehát egyrészt erősen érdekelt a szomszédos Irak jövőjét illetően, másrészt azonban nem engedheti meg magának, hogy beavatkozzék Irak belügyeibe, ezért jelenleg nincs más választása, mint távol maradni, és a partvonalról figyelni az iraki eseményeket.⁴²

Az Iszlám Köztársaság az afganisztáni és az iraki háborút követően jelentősen mérsékelte külpolitikáját, az amerikai csapatok jelenléte Irán keleti és nyugati határán pedig egyfajta bekerítettség érzetet alakított ki, amely további óvatosságra intette a teheráni vezetést.⁴³ Washington azonban nem értékeli kellőképpen az iráni erőfeszítéseket, és az Iszlám Köztársaságot továbbra is a terrorizmus legaktívabb támogatójának tartja. Közben olyan államokat emelt szövetségesei közé, akik sokkal inkább nevezhetők a terrorizmust támogatóknak, mint Irán. Pakisztán még atomprogramjával és *Pervéz Musarraf* tábornok

⁴⁰ BBC: *Iran's Sphere of Influence* (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/3112631.stm)

⁴¹ ICG: *Iran in Iraq: How Much Influence?*, International Crisis Group, Middle East Report No. 38, 2005. Március, 24. oldal

⁴² Ehteshami, Anoushiravan: *Iran's International Posture After the Fall of Baghdad*, In: Middle East Journal, 2004. Tavasz, 189. oldal

⁴³ Tágabban szemlélve Teherán maga körül egy „válságövezetet” lát kialakulni, amely keleti határaitól a kontinentális Ázsián át egészen a Földközi-tengerig terjed. Afganisztánban, Pakisztánban, Tádzsikisztánban, Azerbajdzsánban, Irakban és a palesztin területeken fennálló állapotok miatt Irán tudatában van annak, hogy a

puccsával (1999-ben) vívta ki az amerikai kormányzati körök rosszallását. A szeptember 11. után tanúsított konstruktív magatartásának köszönhetően azonban Washington első számú szövetségesévé vált a térségben.⁴⁴ Kérdés, hogy Irán, amely bár kevésbé jelentős, de szintén fontos szerepet játszott Afganisztánban a tálibok elleni harcban, és egyre pozitívabb szereplőként jelenik meg Irakban, miért nem kapja meg ugyanezt az elbánást az amerikai vezetéstől. Washington szerint Irán magatartása csak csekély mértékben változott, és Teherán továbbra is veszélyt jelent az izraeli-palesztin békefolyamatra, az afganisztáni és az iraki béke megteremtésére. Az Iszlám Köztársaság Pakisztánnal ellentétben nem volt aktív résztvevője a terror elleni koalíciónak Afganisztánban és Irakban sem, így nem várható el az amerikai vezetéstől, hogy Iszlamabadhoz hasonlóan kezelje Teheránt.⁴⁵ Irán álláspontja szerint azonban az USA „kettős mércét” alkalmaz a terrorizmus elleni harcban, amely iráni érvelés erősen megkérdőjelezi a háború legitimitását. Az Egyesült Államok aktuális érdekei alapján minősít egyes államokat terroristának, vagy éppen baráti országnak. Ezt bizonyítja, hogy Szaúd-Arábia annak ellenére, hogy a fundamentalista iszlám központja, hosszú évtizedekig volt az USA első számú partnere a Közel-Keleten. Valamint az is, hogy Washington a jelenlegi iráni rendszer megdöntésére azt a Modzsahedin-e Khalq nevű iráni ellenzéki szervezetet kívánja felhasználni – támogatni – amely az 1970-es és 1980-as években még számos Nyugat- és Amerika-ellenes akciót hajtott végre, és amely jelenleg is rajta van a terrorista csoportok amerikai és európai listáján.

Az afganisztáni harcokban való korlátozott együttműködés és az iraki háború alatt tanúsított konstruktív magatartás ellenére az amerikai-iráni viszony nem sokat változott 2001 szeptembere óta. A két fél közötti szembenállás megmaradt még annak ellenére is, hogy a 2003 decemberében Bam városát sújtó földrengést követően Washington és Teherán között komoly együttműködés alakult ki a katasztrófa következményeinek az elhárításában („földrengés-diplomácia”).⁴⁶ Irán biztonságpolitikai környezete ugyanakkor jelentősen megváltozott, a terrorizmus elleni hadjárat hatására az amerikai katonai gyűrű gyakorlatilag bezárult az ország körül. Mindez az iráni vezetést az óvatos politizálás mellett arra ösztönözte, hogy fokozza a

válságok magára Iránra is átszaphatnak, ezért a teheráni vezetés igyekszik minden konfliktust elkerülni, és mérsékelni „harcosságát” külpolitikájában.

⁴⁴ *Musarrafi* elnök az óriási belső nyomás ellenére támogatásáról biztosította Washingtont és a légtér használata mellett engedélyezte négy légi bázis használatát is.

⁴⁵ Pakisztánnal ellentétben Irán az afganisztáni háborúban még légtérnek használatát sem engedélyezte a koalíció számára. A tálibok afganisztáni uralmának megdöntésére irányuló akció pedig döntő részben pakisztáni területekről indult. Irán az Északi Szövetség támogatásán kívül nem tett érdemi lépést a háborúban.

⁴⁶ BBC: *US Officials 'to Visit Tehran'* (http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/3446743.stm)

saját biztonságát garantáló intézkedéseket. Ez pedig automatikusan növelte a Washington és Teherán közötti feszültséget.

Az amerikai-iráni viszony „forró” pontját jelenleg az iráni nukleáris program előrehaladása jelenti. A program már korábban is konfliktusforrás volt az USA és Irán között, de miután 2002 során messzemenő részletek kerültek napvilágra az iráni atomprogram állapotáról, a kérdés különösen nagy aggodalmat keltett az amerikai vezetésben.⁴⁷ Teherán ugyan tagadja, hogy nukleáris fegyver előállítására törekedne, atomprogramját az ország energiaszükségletével indokolja, a natanzi urándúsító mű és az araki nehézvízgyár azonban Washingtonban komoly kételyeket támaszt a program békés jellegét illetően. A *Bush*-adminisztráció meggyőződése szerint ezek a létesítmények az atomenergia katonai célra történő felhasználását célozzák.⁴⁸ 2003 decemberében Irán ugyan aláírta az Atomsorompó Egyezmény kiegészítő jegyzőkönyvét, amelynek értelmében a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség az ország atomprogramját bármikor és bárhol ellenőrizheti, az USA vezetését azonban ez egyáltalán nem győzte meg a program polgári jellegéről.⁴⁹ Washington továbbra is kitart vádjá mellett, hogy Irán atombomba előállítására törekszik, és a *Bush*-kormányzat igen elhatározottnak tűnik a kérdésben. 2004 nyarán komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az ügy az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé kerüljön, sőt továbblépve preventív katonai csapással is megfenyegette az iráni vezetést, amennyiben az nem tesz le a nukleáris fegyverkezéséről.⁵⁰ Az Iránnal szembeni fegyveres akció lehetősége azonban az amerikai haderő lekötöttsége, a nemzetközi közvélemény nyomása és a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel való iráni együttműködés miatt jelenleg kizártnak tűnik.

Az Iráni Iszlám Köztársaság konstruktív konfliktuskezelése Afganisztánban és Irakban úgy tűnik, hogy nem túl jelentős a „gonosz tengelyével” szemben felhozott legsúlyosabb vádak mellett. Az USA vezetése a mérsékelt és pragmatikus iráni politika ellenére továbbra is úgy kezeli Iránt, mint a világ egyik pária államát. Irán-politikájának központi elemét továbbra is a korábban megfogalmazott vádak – a terrorizmus támogatása, az izraeli-palesztin békefolyamat

⁴⁷ 2002 augusztusában a Modzsahedin-e Khalq iráni ellenzéki szervezet nyilvánosságra hozta, hogy Natanzban urándúsítóművet, Arakban pedig nehézvízgyárat építenek. Ezt követően, szeptemberben Irán értesítette a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséget, hogy új létesítményeket épít annak a programnak a részeként, amelynek célja a teljes nukleáris fűtőanyag-kör kiépítése. N. Rózsa Erzsébet: *A Bush-kormányzat Közel-Kelet-politikája*, In: *Külügyi Szemle* 2003. 4. szám, 75. oldal

⁴⁸ A nehézvízes reaktor és az urándúsító centrifuga egyfelől biztosítja a teljes nukleáris fűtőanyag-kör kiépítését, másfelől azonban alkalmas arra is, hogy nagy tisztaságú plutóniumot, illetve dúsított uránt állítsanak elő, amely anyagok alkalmasak a fegyvergyártásra is.

⁴⁹ Az amerikai kételyeket támasztja alá az, hogy a Kiegészítő Jegyzőkönyv ratifikálására mind a mai napig nem került sor. Megjegyzendő azonban, hogy ezt maga az Egyesült Államok is elmulasztotta megtenni.

⁵⁰ BBC: *US Turns the Heat on Tehran*, (<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/3632702.stm>)

ellenzése, a tömegpusztító fegyverek megszerzésére való törekvése, valamint az emberi jogok megsértése – képezik. A *Bush*-kormányzat kemény kéz politikája azonban egyelőre úgy tűnik, hogy a konzervatívoknak kedvez, akik választási sikereik – 2003-ban az önkormányzati, 2004-ben pedig a parlamenti választásokon elért győzelmük – hatására visszarendezhetik az 1997 után átformálódott erőviszonyokat az iráni politikai rendszeren belül. A konzervatív klérus hajthatatlan álláspontja az amerikai-iráni viszonyt illetően pedig nem sokat változott az elmúlt évek során, ami azt jelentheti, hogy a hatalomba való visszatérésükkel módosulhat az iráni külpolitika is.

Összegzés

Az Amerikai Egyesült Államok és az Iráni Iszlám Köztársaság közötti viszony a 20. század folyamán jelentős változásokon ment keresztül. A második világháborút követően kialakult szoros kapcsolat 1979-ben, az iszlám forradalom győzelmével egy csapásra megváltozott. A sah rendszerében Irán fő partnere az Egyesült Államok volt, a *Khomeini* ajatollah vezette Iránban azonban az USA a legnagyobb ellenséget, a „Nagy Sátánt” jelentette. Teherán és Washington között a kapcsolat *Khomeini* ajatollah halálával indult javulásnak, de a konzervatív papság továbbra is ragaszkodott az ajatollah politikai örökségéhez. Az Egyesült Államokkal való viszony normalizálódására egészen 1997-ig, *Mohammad Khátami* elnökké választásáig kellett várni. A reformista elnök nyitási politikájának, a *Bill Clinton* vezette amerikai kormányzat békülékeny hangnemének és a reformereknek az iráni belpolitikában aratott sorozatos győzelmeinek köszönhetően a „Nagy Sátán” és a „Törvényen kívüli” kapcsolata rendeződni látszott. Az Egyesült Államokban 2001. szeptember 11-én bekövetkezett tragédia azonban ismételten új helyzetet teremtett a két fél viszonyában. A terrortámadást követően Teherán és Washington közelebb került egymáshoz, azonban Iránnak a „gonosz tengelyéhez” sorolásával ez a kedvező viszony megszűnni látszik.

A 2001. szeptember 11-i terrorcselekmények kapcsán megfogalmazott iráni álláspont, majd a terrorizmus elleni hadjáratban való iráni részvétel komoly változást sejtetett az amerikai-iráni viszonyban. Ám a teheráni vezetés által tanúsított mérséklet és konstruktív együttműködés sem volt elegendő ahhoz, hogy a „Nagy Sátán” és a „Törvényen Kívüli” végleg rendezze ellenséges viszonyát. Az Iszlám Köztársaság és az Egyesült Államok kapcsolatrendszerét a különböző területeken tanúsított pragmatikus együttműködés ellenére

továbbra is a szembenállás jellemzi. A *Bush*-adminisztráció makacssága, amellyel Iránt továbbra is a nemzetközi terrorizmus támogatásával, az izraeli-palesztin békefolyamat akadályozásával, valamint tömegpusztító fegyverek beszerzésével vádolja, lehetlenné teszi – a pozitív fejlemények ellenére is – az érdemi áttörést a két fél viszonyában. Hasonlóan az iráni konzervatívok Amerika-ellenessége sem kedvez a viszony normalizálásának. Az iráni hatalmi harc kimenetele – akárcsak az amerikai belpolitika alakulása – jelentősen befolyásolja majd az amerikai-iráni viszony jövőbeli alakulását. Az Irán körüli amerikai katonai gyűrű bezárulása és az iráni nukleáris program kapcsán kialakult feszült helyzet pedig nem zárja ki a korábbinál feszültebb helyzet kialakulását sem.

Felhasznált irodalom:

- Alam, Shah: *The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatamí*; Ciaonet (http://www.ciaonet.org/olj/sa/sa_dec00als01.html)
- Cameron, Fraser: *US Foreign Policy after the Cold War*; Routledge, New York, 2002.
- Chubin, Shahram: *Whither Iran? Reform, Domestic Politics and National Security*; Adelphi Paper 342., The International Institute for Strategic Studies, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Clawson, Patrick – Eisenstadt, Michael – Kanovsky, Eliyahu – Menashri, David: *Iran under Khatami, A Political, Economic, and Military Assessment*; Washington Institute for Near East Policy, Washington 1998.
- Dehshiri, Mohammad-Reza: *The Cycle of Idealism and Realism in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*; In: The Iranian Journal of International Affairs, 2000. Nyár
- Ehteshami, Anoushiravan: *Iran's International Posture After the Fall of Baghdad*; In: Middle East Journal, 2004. Tavasz
- Esposito, John L.: *Iran at the Crossroads*; Palgrave Macmillan, New York, 1999.
- Field, Michael: *Iran – Opening to the Outside World*; In: Third World Quarterly, 1993. Ősz
- Gömöri Endre: *Irán, egy amerikai modell bukása*; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- Hashim, Ahmed: *The Crisis of the Iranian State*; Oxford University Press, London, 1995.
- Henry Kissinger. Kissinger, Henry: *Korszakváltás az amerikai külpolitikában, A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései*; Panem – Grafo, Budapest, 2002.
- Hiro, Dilip: *The Longest War. The Iran-Iraq Military Conflict*; Routledge, London, 1989.
- Hunter, Shireen T.: *Post-Khomeini Iran*; In: Foreign Affairs 1989/1990. Tél
- Keddie, Nikki R.: *Modern Iran: Roots and Rasults of Revolution*; Yale University Press, New Haven, 2003.
- Keddie, Nikki R. – Gasiorowski, Mark J.: *Neither East nor West; Iran, the Soviet Union, and the United States*; Yale University Press, New Haven, 1990.
- Litwak, Robert S.: *Rogue States and U.S. Foreign Policy*; Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, 2000.
- Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*; Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- Makai György: *Khomeini Iránja*; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Maleki, Abbas – Afrasiabi, Kaveh: *Iran's Foreign Policy after 11 September*; The Watson Institute for International Studies (<http://www.watsoninstitute.org/bjwa/archive/9.2/Iran/Afrasiabi.pdf>)

- Maleki, Abbas: *The Islamic Republic of Iran's Foreign Policy: The View from Iran*; Salam Iran (<http://www.salamiran.org/IranInfo/State/Government/Foreign/maleki.html>)
- Maloney, Suzanne: *America and Iran: From Containment to Coexistence*; In: The Brookings Institution Policy Brief No. 87, 2001. Augusztus
- Matsunaga, Yasuyuki: *Iran in the Post-September 11th International Relations: A Japanese View*; Alpha Net (http://www.alpha-net.ne.jp/users2/yomalphan/matsunaga_IACPpaper.pdf)
- McGirk, Tim: *Did Iran Help al Qaeda Escape?*; Time magazin (<http://www.time.com/time/world/article/0,8599,198857,00.html>)
- Menashri, David: *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, Society and Power*; Frank Cass Publishers, London, 2001.
- N. Rózsa Erzsébet: *A Bush-kormányzat Közel-Kelet-politikája*; In: Külügyi Szemle 2003. 4. szám
- Nußbaumer, Heinz: *Khomeini Revolutionar in Allahs Namen*; Wilhelm Heyne Verlag, München, 1979.
- Quillen, Chris: *Iranian Nuclear Weapons Policy: Past, Present, and Possible Future*; In: Middle East Review of International Affairs; 2002. Június
- Recknagel, Charles: *Iran: Foreign Policy Follows New Course*; Radio Free Europe – Radio Liberty (<http://www.rferl.org/features/1999/02/f.ru.990808524832.asp>)
- Rosen, Barry M.: *Iran since the Revolution; Internal Dynamics, Regional Conflict, and the Superpowers*; Columbia University Press, New York, 1985.
- Rostoványi Zsolt: *Az iszlám világ és a nyugat. Interpretációk összecsapása, avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága*; Corvina Kiadó, Budapest, 2004.
- Sajjadpour, Seyed Mohammad Kazem: *Iran and September 11: A Conceptual Framework for Understanding Foreign Policy*; World Policy Institute (<http://www.worldpolicy.org/media/img/fall02news.pdf>)
- Tarock, Adam: *Iran's Foreign Policy Since 1990: Pragmatism Supersedes Islamic Ideology*; Nova Science Publishers, New York, 1999.
- Tarzi, Amin: *The Role of WMD in Iranian Security Calculations: Dangers to Europe*; In: Middle East Review of International Affairs, 2004. Szeptember
- ICG: *Iran in Iraq: How Much Influence?*; International Crisis Group, Middle East Report No. 38, 2005. Március

Paragi Beáta:

A palesztínai arabok nemzeti identitásának fejlődése

Egy szuverén állam létrehozásának és fenntartásának meghatározó eleme az azt alkotó lakosság identitása. Bár az utóbbi négy év eseményei kedvezőtlen hatást gyakorolnak a palesztin állam létrehozására, az 1990-es években kibontakozó oslói békefolyamat komoly reményeket ébresztett e téren.

A dolgozat középpontjában annak a kérdéskörnek a bemutatása áll, hogy az önálló állam iránti igény megfogalmazódása szempontjából mérföldkönek számító 1960-70-es években mely események, folyamatok gyakoroltak hatást a palesztin nemzeti tudat alakulására, milyen eredményekre vezetett annak megerősödése, egyáltalán mely tényezők határozzák meg a palesztinai arabok identitását.

A palesztin nemzeti identitás kialakulása nem csupán a nyugati civilizáció nemzetfejlődésével összevetve egyedülálló, de a Közel-Kelet népeinek nemzetté válásával összehasonlítva is sajátos tényezők hatottak rá. A tanulmány mindenekelőtt e hatást gyakorló tényezőket, folyamatokat, eseményeket, azok a nemzeti identitás megszilárdulására gyakorolt hatását vizsgálja, illetve megpróbálja megválaszolni a kérdést, hogy létezik-e palesztin nemzet.¹ A nemzeti identitást formáló különböző időpontokban zajló és más-más jellegű (politikai, katonai, társadalmi, kulturális) eseményeknek közös vonása, hogy az évtizedek során a térség

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke, illetve az ELTE Jogi Karán működő MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont által „Az iszlám világ a modern korban” címmel PhD-hallgatók számára rendezett konferencián hangzott el (2004. október 15.) Paragi Beáta a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékének másodéves PhD hallgatója volt az előadás megtartásának idején, kutatási területe az arab-izraeli konfliktus. A tanulmány nyomtatott formában a Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában (szerk. N. Rózsa Erzsébet) című kötetben, a Teleki László Alapítvány gondozásában 2004-ben jelent meg.

¹ A tanulmány írásakor a konferencia során és azt követően kapott visszajelzéseket, (ellen)véleményeket, ötleteket is felhasználtam, melyekért köszönettel tartozom N. Rózsa Erzsébetnek, Lugosi Győzőnek és Rostoványi Zsoltnak. A kérdésfeltevést és annak megválaszolását tovább bonyolítja, hogy a nyugati terminológia – különösen az angolszász, francia – értelmezése szerint a *nemzet* (angolul nation, franciául nation) és az *állam* (angolul state, franciául État) azonos jelentéstartalommal használt kifejezések. Amennyiben ebben a megközelítésben értjük a kérdést, palesztin állam nem létezik, tehát palesztin nemzet sem. A nemzetet célszerűbb azzal a tartalommal meghatározni, hogy az nem valamely állam lakossága, hanem meghatározott fejlődési szintet elért nyelvi-kulturális közösség. In Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség, állam Kelet-, Közép- és Dél-Kelet-Európában, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998

arabjait az egyes államok közösségei nem voltak képesek integrálni, így a térség – nem csupán zsidó – közösségeiből történő tényleges, fizikai vagy morális kirekesztésük döntő szerepet játszott abban, hogy nemzeti identitásuk megszilárdult.

*Palesztína*² araboknak, *palesztínoknak* tekintjük mindazokat, akik Izrael állam létrehozása (1948. május 14.) előtt hagyományosan a Földközi-tenger és a Jordán folyó közötti területen éltek, jelenleg is ott élnek, vagy a történelmi események következtében más államok területére kényszerültek, oda menekülteként, vagy egyéb okokból önként távoztak és jogot formálnak arra, hogy saját államuk létrejöjjön – függetlenül attól, hogy kívánják-e területén élni vagy sem. Mindazokat, akik napjainkban palesztínként kategorizálják önmagukat, három fő csoportba oszthatjuk: a) az első arab-izraeli háborút követően az 1949-es fegyverszüneti határokon (ún. zöld vonalon) belül maradt arabok, illetve leszármazottaik, akik azóta is Izrael nemzetközi jogilag elismert területén élnek, b) a harmadik arab-izraeli háborúig (hatnapos háború, 1967) Egyiptom fennhatósága alatt a Gázai-övezetben, illetve a Jordánia által annektált³ Nyugati parton élő palesztínok, akik jelenleg is izraeli megszállás alatt élnek, c) az első, majd a harmadik arab-izraeli háborút követően a szomszédos államokban – menekülttáborokban vagy egyéb körülmények között elsősorban Jordánia, Szíria, Libanon területén – letelepedő, illetve az Arab-félsziget, Európa, Amerika államaiban új életet kezdő arabok és leszármazottaik, akik a palesztín diaszpórát alkotják.

Abban, hogy Izrael 1993-ig nem volt hajlandó a palesztínok létezését elismerni, a politikai érdekek, indokok mögött jelentős szerepet játszott, hogy véleményük szerint a palesztínai arabok „kisajátították” – a hagyományosan a Földközi-tenger medencéjétől keleti irányba húzódó, pontosan definiálható határokkal nem rendelkező területet jelölő – palesztínai jelzöt.⁴

² A tanulmány egészében – hacsak másként nincs jelölve – *Palesztína* alatt modern értelemben a nemzeti-nacionalista törekvések célját, a jelenleg izraeli megszállás alatt álló területeket (Nyugati part (Ciszjordánia), Kelet-Jeruzsálem, Gázai-övezet). A bibliai-történelmi Palesztína 1516–1917 között az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt állt, majd a Népszövetség megalakulását követően 1920-tól Nagy-Britannia kapott a szervezettől felhatalmazást, hogy Palesztínát mandátumterületként igazgassa. Miután Nagy-Britannia képtelen volt megoldani palesztínai kérdést, azt 1947 februárjában ENSZ hatáskörébe utalta.

³ Az annexiót Pakisztán és Nagy-Britannia kivételével a nemzetközi közösség nem ismerte el.

⁴ Ezt legjellemzőbben a Golda Meir izraeli miniszterelnök ismert kijelentése fogalmazta meg: „Palesztínok nem léteznek. 1948 előtt mi voltunk a palesztínok” (1969. június 15.).

A nemzeti identitás – elméleti háttér

„Nemzeti” — a fogalom alkalmazhatósága

Tekintettel arra, hogy a kötet bevezetőjében már utaltunk a nyugati civilizáció alkotta különböző fogalmak (nép, nemzet, nemzetiség, etnikum, nemzetté válás, nemzetfejlődés, nacionalizmus, állampolgár) alkalmazhatóságának problémájára, illetve arra, hogy ezeknek a fogalmaknak a jelentése gyakran több, gyakran kevesebb, de általában más egy közel-keleti ember számára, jelen fejezet erre nem kíván a szükségesnél nagyobb mértékben kitérni. A. D. Smith megközelítését alkalmazva a nemzeti identitást a nacionalizmus egyik aspektusának tekintjük.⁵

Modern értelemben nemzetnek nevezzük azt a történelmileg kialakult tartós emberi közösséget, melyet különböző ismérvek kötnek össze egymással és különböztetnek meg más közösségektől.⁶ A 19. században kibontakozó, majd az 1950-es, 1960-as években virágkorát élő arab nacionalizmus az arab nemzet egészének megteremtését, identitásformálását, egységesítését tűzte ki célul, melyen belül eredetileg nem különböztetett meg egyiptomi, iraki, palesztín, stb. nemzetet. Abban, hogy az összarab nemzeti identitás, illetve egység helyett mégis az egyes államhatárokon belüli nemzeti identitás erősödött meg, nagy szerepet játszott, hogy a nemzetfejlődést meghatározó endogén – pl. közös származás (Arab-félsziget), genetikai rokonság, (a Marokkótól Irakig húzódó) közös terület, (arab) nyelv, (iszlám) vallás – és exogén (tanult, választható kulturális elemek, minták, szellemi alkotások, közös történelmi múlt feltárása, a modernizációval megváltozó életkörülmények, stb.) tényezők közül ez utóbbiak kerültek a nemzetté válási folyamatok során meghatározó pozícióba.⁷

A palesztínai arabokat 1948-ig laza kötődésű etnikai csoportként definiálhatjuk, amely ezt követően az 1960-as évekre vált kulturálisan integrált etnikai közösséggé. E folyamat során a már létező nyelvi, vallási egység mellett teremtődött meg többek között a közös történelmi emlékezet, megkezdődött a palesztín politikai elitiek küzdelme a hatalmi bázis megteremtéséért, a demokrácia szókészletét használva a „választókért”, illetve állandósult az

⁵ A. D. Smith a nacionalizmus fogalmán belül értelmezi még a nemzetek kialakulásának folyamatát, illetve a nemzetet középpontba helyező ideológiákat, az ezeket képviselő mozgalmakat is. E. Gellner és E. Hobsbawm megközelítésében a nacionalizmus olyan politikai tan, mely azt vallja, hogy az államhatároknak egybe kell esniük a nemzeti-etnikai határokkal. In Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség, állam Kelet-, Közép- és Dél-Kelet-Európában, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998

⁶ Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség, állam Kelet-, Közép- és Dél-Kelet-Európában, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998

⁷ A nemzetek kialakulására nézve többféle elmélet létezik, ez esetben E. Gellner és E. Hobsbawm nézetét célszerű kiemelni, amely a folyamatot a modernizáció, az iparosodás, az urbanizáció, a politikai mobilitás, a szekularizáció, a tömegoktatás „konstruált termékeinek” tekinti azáltal, hogy a felbomlott kisközösségek helyébe lépve egész

idegen hatalommal szembeni ellenállás. A nemzetté válás utolsó lépcsője, a politikailag tudatosan integrált közösség („a nemzet”) kialakulása az 1960-as években kezdődött és különösen az 1967-es háborút követően, illetve az 1970-es évek eseményei következtében erősödött meg, vált majdnem teljessé.⁸ A folyamat ezt követően lelassult, majd 1988-ban, illetve az 1993-ban kezdődő oslói folyamat során újabb lendületet kapott. Ezen utolsó, az 1960-as években kezdődő szakaszban a különböző közösségekben, magukat hátrányosan megkülönböztetve érző palesztínai arabok intézményesült formában kezdtek fellépni a hatalom megszerzéséért, a legtöbb szomszédos arab államban szembefordultak a központi politikával, intézményekkel, megkezdték a csoportautonómia kivívását, illetve célul tűzték ki az önálló állam létrehozását (szeparatizmus).⁹

„Identitás” — a szociálpszichológia megközelítése

A szociálpszichológia megkülönbözteti egymástól az egyéni- és társas identitást.¹⁰ A nemzeti identitás ez utóbbi kategóriába tartozik, bár természetesen a kettő teljes mértékben egymástól nem elválasztható, hiszen mindannyian közösségekben élünk. Szemben az individuális kultúrákkal, a kölcsönös függőségen alapuló közösségek (így az iszlám, arab civilizáció is) sokkal inkább ösztönzik és erősítik a csoporthoz tartozás tudatának kialakulását. A kérdést azt teszi különösen érdekessé (és ez nem ennek a tanulmánynak a témája), hogy bár ezekben a társadalmakban, így a Közel-Keleten is az egyén sokkal inkább hajlamos önmagát a nagyobb csoport (család, helyi közösség, törzs) tagjaként, mint individuumként definiálni, egy bizonyos közösségméreten túl nemzeti identitás endogén módon nem fejlődött ki – legalábbis a térségben való európai befolyás megjelenése előtt nem (1700-1800-as évek fordulója).

Témánk szempontjából elgondolkodtató azon megállapítás, mely szerint „az iskolai rivalizálástól kezdve az etnikai előítéleteken át a nacionalizmusig a saját csoport túlértékelése és a külső csoport lekicsinylése az emberek pozitív társas identitás iránti szükségletet tükrözi”,¹¹ mely gyakorlatilag azt jelenti, hogy a nemzeti önmeghatározásban, az identitás kialakulásában – általában és a palesztín nemzeti identitás esetén is – döntő szerepet játszik a többi hasonló (zsidó, arab) közösséghez fűződő negatív tartalmú viszony.

társadalmak homogenizációját, aktivitását valósítja meg. In Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség, állam Kelet-, Közép- és Dél-Kelet-Európában, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998

⁸ Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség, állam Kelet-, Közép- és Dél-Kelet-Európában, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998

⁹ Uott

¹⁰ *Társas identitás*: az énfogalom azon aspektusai, melyek csoporttagságunkról alkotott tudásunkból és érzelmeinkből táplálkoznak. A csoport kapcsolatokat, értékeket, megbecsülést kínál, azt, hogy „önmagunknál nagyobb dolog részesei legyünk”. *Önkategorizáció*: az a folyamat, amely során magunkat egy csoport tagjaként azonosítjuk. In E. R. Smith — D. M. Mackie: Szociálpszichológia, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 321. o.

¹¹ Uott

A kulturális, majd tudatos politikai integrációval, vagyis a nemzetfejlődéssel párhuzamosan lezajló, az események függvényében változó szocializációs folyamat a palesztín közösség esetében is megtanít(ott) a történelemre, a hagyományokra, szokásokra, arra, hogy kik ők, mit is képvisel a palesztín nép. Megállapítható és a történelem bizonyította is, hogy azok, akik valamely területen kisebbségek alkotnak (pl. a palesztínai arabok Izrael, Jordánia, Szíria, Libanon, Egyiptom, illetve más államok területén), illetve bármilyen szempontból hátrányos megkülönböztetésben részesülnek, sokkal inkább és jóval következetesebben hangsúlyozzák etnikai hovatartozásukat. A palesztínai arabok esetében a harmadik arab izraeli háború, a területi megszállás kezdete (1967) volt az a tényező – „a konfliktus” – mely legerőteljesebben járult hozzá a csoporttagság tudatának, a nemzeti identitásnak a fejlődéséhez.¹²

A palesztín nemzeti identitás kialakulását és fejlődését meghatározó események

„Istenem adj erőt a zsidóknak, hogy elviseljék az üldöztetést,
kínzást és sanyargatást. Adj erőt nekik, hogy erősek legyenek
az élethez és a halálhoz.

S aztán, ha túléltek az üldöztetéseket, adj erőt nekik,
hogy ne veszítsék el a fejüket, ne változzanak át ámokfutó üldözőkké.
Adj erőt nekik, hogy erejük legyen az emberi nagysághoz, a türelemhez.

Mert a bosszú csak újabb indulatokat szül.

S talán Huxleynak és az oxfordistáknak van igazuk,
akik azt mondják, hogy
az ellenséget csak egy módon lehet legyőzni, ha elviseljük.”¹³

Az idézet általánosabb megfogalmazásban: „a komoly fenyegetést jelentő külső csoport gyilkos gyűlöletet, diszkriminációt, agressziót, morális kirekesztést hozhat a felszínre”.¹⁴ A tanulmány ezen részének nem célja, hogy kimerítően és részletesen ismertesse az arab-izraeli, palesztín-izraeli konfliktus összes eseményét, inkább arra próbál koncentrálni, hogy azoknak milyen hatása volt a palesztín nemzeti identitás alakulására.

¹² Uott

¹³ Márai Sándor: Napló 1943-44, 160. oldal. Mondanivalója, üzenete mellett két tényezővel tudom magyarázni, miért ezt az idézetet választottam ezen alfejezet bevezető gondolatként. Egyrészt, mert 1943-ban, tehát olyan időpontban íródott, mikor a 20. század második felének eseményeit még nem lehetett előre látni, másrészt mert az író sem származását, sem vallását tekintve nem érintett a kérdésben. A tanulmány szerzője nem kíván állást foglalni a tekintetben, hogy Márai félelme mennyiben igazolódott be, ezt az olvasóra bízta.

¹⁴ *Morális kirekesztés*: a külső csoport tagjai a morális törvények, erkölcsi normák hatályán kívül esnek, mely szélsőséges esetben annak elnyomásához, kizsákmányolásához, népiirtáshoz vezethet. In E. R. Smith — D. M. Mackie: Szociálpszichológia, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 321. o.

A napjainkig megoldatlan izraeli-palesztínai konfliktus modern kori gyökerei a 19. század második feléig, a cionizmus mozgalmának kibontakozásáig vezethetőek vissza, melynek eredményeként több, egymást követő hullámban az 1930-as évekig magukat zsidó vallásúnak vagy származásúnak valló emberek százezrei vándoroltak be, majd telepedtek le a történelmi Palesztína területén.¹⁵ A letelepedés földvásárlással járt együtt, melyet nem utolsó sorban az ott élő araboktól vásároltak meg a zsidó szervezetek.¹⁶

Fontos megjegyezni, hogy a térségben élő araboknak korábban nem létezett önálló államuk Palesztína területén, melyre jelenlegi államalapítási igényük visszavezethető lenne. Bár a térségben lakó arabok a 20. század elejéig az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt éltek, mindennapjaikban, egymáshoz való viszonyukban nem az Isztambultól való adminisztratív függőség, sokkal inkább a helyi, törzsi kapcsolatok voltak meghatározóak. Az itt élő arabok még kiforratlan – tehát *egy* palesztín közösségben való gondolkodást nem eredményező – önmeghatározási elemei közé sorolhatjuk a szent földhöz való különleges vallási kötődést, az oszmán közigazgatási rendszeren belüli különálló „palesztín egység”¹⁷ elképzelését, az európai (illetve cionista) hódítástól való félelmet, illetve az egyes településekhez, a szülőföldhöz való kötődést.¹⁸ Ebben az időszakban a térségben élő arabok már rendelkeztek az önkifejezés egyik legfontosabb eszközével, az írott sajtóval; megemlíthetők az *al-Kármil* (alapítva: Haifa, 1908), illetve a *Filasztín* (alapítva: Jaffa, 1911) című újságok, mely utóbbi egyik 1914 májusi száma például figyelmezteti a palesztín közösséget (*al-umma al-filasztiníjja*) a „cionista folyam” fenyegetésére.¹⁹ Az önazonosítás a palesztínai arabok számára egy arab, muszlim vagy oszmán közösséghez tartozást jelentett.²⁰ A palesztínai arabok ebben az időszakban elsősorban nem a történelmi Palesztína lakóinak, hanem más arab közösségek (család, arab közösség, iszlám vallási közösség, helyi-városi közösség) lakóinak tekintették magukat, melyhez a vallás – mint

¹⁵ Megjegyzendő, hogy a náci befolyás, majd megszállás alá kerülő európai államokban gyakorlattá váló zsidóüldözések, illetve a holocaust egy meghatározó tényezője, de semmiképpen nem egyedüli oka volt a zsidó bevándorlásnak.

¹⁶ 1947-ben 463 ezer acre (1873 km²) volt zsidó tulajdonban, melynek kisebb részét a különböző egyházaktól, a brit adminisztrációtól, nagyobb részét (387 ezer acre-t, 1565 km²-t) az arab földtulajdonosoktól vásárolták. In Jewish Virtual Library (www.us-israel.org/jsource/History/Arabs_in_Palestine.html)

¹⁷ 1874-től a jeruzsálemi szandzsákhöz tartozó Jeruzsálem, Hebron, Beer Sheba, Gáza és Jaffa térsége közvetlenül Isztambul irányítása alatt állt. Rashid Khalidi: The formation of Palestinian Identity: The critical years 1917-23. In Israel Gershoni – James Jankowski (eds): Rethinking Nationalism in the Arab Middle East, Columbia University Press, New York, 1997

¹⁸ Rashid Khalidi: The formation of Palestinian Identity: The critical years 1917-23. In Israel Gershoni – James Jankowski (eds): Rethinking Nationalism in the Arab Middle East, Columbia University Press, New York, 1997

¹⁹ Uott, 172-174. o.

²⁰ Mahmud M'ari: Self-Identity and Readiness for Interethnic Contact Among Young Palestinians in the West Bank, Canadian Journal of Sociology, Vol. 23, 1998, 49. o.

régről ismert és a mindennapokat meghatározó közös nyelv- és szimbólumrendszer – eszközként járult hozzá.²¹

A két világháború közötti mandátumidőszakban sem lehetett aktívabb, tudatosabb – kvázi etnikai, „nemzeti” értelemben vett – kötődést kimutatni akár a történelmi, akár a modern értelemben vett Palesztína arab lakosságán belül, mint Közel-Kelet más államai területén élő arabokkal való viszonyukban. Szokásaik, életmódjuk, nyelvük, kultúrájuk, vallásuk nem különbözött szomszédaikétól, bár a brit jelenléttel és a cionizmus mozgalmával szemben kezdett bizonyos közös érdek formálódni.²² Mindazonáltal a zsidó „nemzeti otthon” létrehozásával szembeni egyetlen hatékony védekezési lehetőségnek az arab egységet, esetleg a Szíriával való egyesülést tekintették.²³

A 20. század első felének nagyhatalmi és regionális egyezkedései²⁴ nem oldották meg – nem is feltétlenül ez volt a céljuk –, a betelepülő, más megfogalmazásban őshazájukba visszatelepülő zsidók és az ott élő arab lakosság közötti érdekellentéteket, melyek az 1930-as évekre egyre durvább és véresebb összecsapásokhoz vezettek nem csupán az arabok és a zsidók között, de az angolokkal szemben is. A fegyveres összecsapásokon, tüntetéseken, sztrájkokon kívül más együttműködési alap nem létezett.

Az egységes fellépést hátráltatták az arab törzsek, családok közötti ellentétek is.²⁵ Az 1930-as években zajló felkelések és tüntetések (1933–36) új hősokeket és mártírokat teremtettek, és a palesztínai arabok kezdtek egyre keményebben, de nem eléggé egységesen fellépni a cionista mozgalommal szemben. A különböző frakciók közötti vetélkedések közepette a második világháború előtti „nemesi”, törzsi vezetők képtelenek voltak felismerni, hogy megosztottságuk Palesztína elvesztéséhez vezethet.²⁶

²¹ Musa Budeiri: The Palestinians. Tensions between Nationalist and Religious Identities. In Israel Gershoni – James Jankowski (eds): Rethinking Nationalism in the Arab Middle East, Columbia University Press, New York, 1997

²² Ezen 1948 előtti időszakhoz képest – Aziz Haidar szerint – a későbbiekben a tudatossá váló kulturális különbségek meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a palesztínai arabok nem tudtak, akartak integrálódni a befogadó államok társadalmába, és a „társadalmi határok” váltak később valós etnikai határokká. In Haidar [1988] 96. 119.

²³ Mahmoud Mi'ari: Self-Identity and Readiness for Interethnic Contact Among Young Palestinians in the West Bank, Canadian Journal of Sociology, Vol. 23, 1998, 49. o.

²⁴ Ezek között említhető a Huszein-McMahon levelezés (1914), mely legalább kétféle értelmezésre ad okot azzal kapcsolatban, hogy a britek mely területeket is ígérték az araboknak; a francia-angol, az Oszmán Birodalom érintett területét felosztó titkos Sykes-Picot egyezmény (1916); a zsidó nemzeti otthon megteremtését ígérő brit Balfour-nyilatkozat (1917); a világháborút követő, a korábbi török területeket a nagyhatalmak között felosztó már a Népszövetség keretein belül megrendezésre kerülő san remói konferencia (az 1920-ban hozott döntéseket a Népszövetség 1922-ben erősítette meg).

²⁵ Példaként a *Nasásíbi* és a *Huszeini* családok közötti rivalizálást szokták említeni, mely sokat ártott a nemzeti identitás ügyének. In Mahmoud Mi'ari: Self-Identity and Readiness for Interethnic Contact Among Young Palestinians in the West Bank, Canadian Journal of Sociology, Vol. 23, 1998, 50. o.

²⁶ Manuel Hassassani: Historical Dynamics Shaping Palestinian National Identity, Palestine-Israel Journal Vol 8, No. 4, 2001

A második világháborút követően 1947. november 29-én az ENSZ Közgyűlése elfogadta 181. számú felosztási határozatát,²⁷ mely az addigi brit mandátum területén – a működőképességet biztosítani hivatott gazdasági egység mellett létrejövő – egy arab és egy zsidó állam létrehozását irányozta elő. A határozatot a zsidó közösség elfogadta, az arab államok nem. Az ettől az időponttól 1948. május 14-ig – a brit csapatkivonásig, Izrael állam kikiáltásáig, illetve az első arab-izraeli háború kitöréséig – eltelt fél év véres összecsapásokkal telt, és az ENSZ-határozat által előírányzott zsidó állam területéről arabok százezreinek elmenekülését eredményezte.²⁸ Az első arab-izraeli háború (1948-49), az ún. *nakba* (katasztrófa) hatása máig maradandó: ekkor realizálódott elsőként a „terület”, a szülőföld elvesztésének ténye, ekkor alakult ki a menekült-tudat, illetve az addig magukat nem kifejezetten palesztínai arabként meghatározó emberek összessége valamilyen idegen (vagy Izrael, vagy valamely környező arab, ritkább esetben távolabbi állam) fennhatósága alá került. A fegyverszüneti egyezmények értelmében Kelet-Jeruzsálem és a Nyugati part Transzjordánia (1950 áprilisától Jordániai Hásemita Királyság) fennhatósága, a Gázai-övezet pedig Egyiptom katonai igazgatása alá került és maradt 1967-ig. Abban, hogy a palesztínai arabok képtelenek voltak összefogni és a nekik kijelölt területet megvédeni, az ENSZ által előírányzott államukat létrehozni, jelentős szerepet játszott, hogy többségük szinte csak a saját otthonához, szűk értelemben vett környezetéhez kötődött és nem létezett olyan, Palesztína arab lakosságának egészét átfogó együttműködési „rendszer”, szervezőerő, mely képes lett volna érdekeik érvényesítése érdekében összehangolni akár a katonai, politikai, intézményi feladatokat.²⁹

Miután a palesztínai arabok hazájukat elhagyva más arab államokba menekültek, lényegében ezen államok lakosai kezdték – maguktól megkülönböztetendő – palesztínoknak nevezni őket. Számos esetben a száműzetés ténye alakította ki összetartozás-tudatukat.³⁰ Egyedül Jordánia garantált a palesztínoknak teljes politikai jogokat (állampolgárságot), de csupán egyéni és nem kollektív módon. A Gázai-övezet egyiptomi hatóságai különálló etnikai csoportként kezelték a palesztínokat. A többi arab államban lényegében idegenként kezelték őket; a politikai szervezkedést tiltották számukra.³¹

²⁷ A határozat szövegét magyarul lásd: Lugosi Győző: Dokumentumok a Közel-Kelet történetéhez, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1989, kézirat, 233. o.

²⁸ Hivatalos becslések szerint 750-800 ezer arab kényszerült lakóhelye elhagyására – a statisztikák őket, az 1967-es háborúban otthonaikat elhagyni kényszerülőket, illetve leszármazottaikat tekintik palesztín menekülteknek.

²⁹ Danny Rubinstein: *The People of Nowhere. The Palestinian Vision of Home*, Random House, New York, 1991, 19. o.

³⁰ Uott, 17. o.

³¹ Aziz Haidar: *The Different Levels of Palestinian Ethnicity*. In Milton J. Esman – Itamar Rabinovich (eds): *Ethnicity, Pluralism, and the State in the Middle East*, Cornell University Press, London, 1988, 99. o.

Az 1950-es években az arab-izraeli konfliktus palesztín „jellege” még alig volt érzékelhető. Az 1967-es háborút követően az ellenállási mozgalom élére álló generáció ebben az évtizedben iskolai, egyetemi tanulmányait végezte. A palesztínai arabok nagy része ügyének megoldását az arab egység megteremtésének következményeként tekintette, vagyis ebben az időszakban a palesztínai arabok az arab egység, illetve az arab nacionalizmus (a *baászizmus*, a *nasszerizmus*) lelkes szószólói voltak. Inkább vélt vagy valós össz arab érdekekért, mint saját nemzeti tudatuk, identitásuk kialakításáért küzdöttek. Fontos megjegyeznünk, hogy 1967-ig a Nyugati part és a Gázai-övezet arab lakossága között szinte semmilyen kapcsolat nem létezett. Ennek megváltozása az izraeli megszállást követően a palesztín nemzeti identitásra nézve komoly hatással járt.³² 1964-ig az arab államok vezetői sem bátorították különösebben a palesztín identitást.³³

Az 1948-as eseményeket követő másfél-két évtizedben az ekkor még inkább arab, mint palesztín nacionalizmus minőségileg mindenképpen új – tudatosabban alakított – szakaszba lépett. Az addigi elitek, törzsi vezetők által kiváltságként művelt politizálás tömegmozgalommá vált, a társadalom szegényebb rétegei is egyre inkább bekapcsolódtak a politikai párbeszédbe.³⁴ A palesztín nemzeti identitás tudatosulását jelezte az első Palesztín Nemzeti Alkotmány (Palestinian National Covenant), melyet a Palesztín Nemzeti Tanács 1964-ben fogalmazott meg, illetve fogadott el, valamint ugyanebben az évben az Arab Államok Ligája (AÁL) első, alexandriai csúcstalálkozóján kezdeményezett, a különböző palesztín ellenállási mozgalmakat, pártokat ernyőszervezetként tömörítő Palesztín Felszabadítási Szervezet (PFSZ) létrehozása.

A szervezet politikailag jelentősebb szerephez a harmadik arab-izraeli háborút (1967) követően jutott, mely háború máig érezhető hatást gyakorolt nem csupán az arab nacionalizmusra (mely ezt követően veszített erejéből), de a palesztín nemzeti identitás fejlődésére is (amely nagy lendületet kapott). A háború során az addig „legalább” arab fennhatóság alatt álló palesztín területek (Nyugati part, Kelet-Jeruzsálem, Gázai-övezet) is izraeli megszállás alá kerültek. A máig hivatkozott, a „területet békéért” elv megfogalmazásával az arab-izraeli tárgyalások alapjául szolgáló – a PFSZ által csak 1988-ban elfogadott – 242. számú ENSZ Biztonsági Tanácsi határozat³⁵ (1967. november 22.) csupán a térségben lévő

³² Herbert C. Kelman: The Interdependence of Israeli and Palestinian Identities: The Role of the Other in Existential Conflict, *Journal of Social Issues*, 1999, vol. 55, No. 3, 584. o.

³³ Mahmoud Mi'ari: Self-Identity and Readiness for Interethnic Contact Among Young Palestinians in the West Bank, *Canadian Journal of Sociology*, Vol. 23, 1998, 50. o.

³⁴ Manuel Hassassani: Historical Dynamics Shaping Palestinian National Identity, *Palestine-Israel Journal* Vol 8, No. 4, 2001

³⁵ Lugosi Győző: Dokumentumok a Közel-Kelet történetéhez, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1989, kézirat, 396. o.

államok jogát ismerte el a békés és biztonságos határok közötti létezéshez. A palesztín nép „problémáját” menekültkérdésként definiálta. Mindez, illetve a pán-arabizmusban való csalódás megerősítette a palesztín vezetőkben, hogy saját államot kell létrehozniuk, amennyiben azt akarják, hogy érdekeiknek érvényt tudjanak szerezni a nemzetközi közösségben.

Erre az időszakra tudatosult a palesztínai arabokban, hogy ügyüket az arab államok sok esetben saját céljaik érdekében használták fel, vagyis önállóan, akár fegyveres harccal, akár a nyugati közvélemény által terroristának minősített eszközökkel saját kezükbe kell venniük az irányítást. Nagy lökést adott a katonai identitástudat kibontakozásának a jordániai-izraeli határon lezajló, kevésbé ismert karámai ütközet (1968. március 22.), ahol palesztín csapatok arattak győzelmet az izraeli erők felett.

A palesztín identitás 1970-es évekbeli erősödésében további jelentős szerepet játszott a Jordániától, illetve az Egyiptomtól való eltávolodás. A palesztín fegyveresek által végrehajtott terrorista akciók, gépeltérítések, egyre erőszakosabb palesztín önállósulási törekvések Amman számára egyre kellemetlenebbé kezdtek válni, aminek következtében 1970 szeptemberében Huszein király kiűzte Jordánia területéről a Palesztín Felszabadítási Szervezetet („fekete szeptember”). A szervezet bázisát ekkor Libanonba helyezte át, ahonnan a libanoni polgárháborúba történő izraeli beavatkozást követően 1982-ben kellett – immár Tuniszba – távozniuk. Egyiptom, a térség egyik legbefolyásosabb arab államának Izraellel való kiegyezése – noha a camp david-i keretegyezményekben (1978) megfogalmazásra került a palesztín önkormányzatiság létrehozásának szükségessége – az arab-izraeli konfliktust egyre inkább palesztín-izraeli konfliktussá változtatta.

Miután az 1980-as években a palesztín nép képviselői nem láttak arra reményt, hogy érdekeiknek másként érvényt szerezzenek³⁶ – az első *intifáda* kitörését (1987) követően – a Palesztín Nemzeti Tanács 1988. november 15-én Algírban kikiáltotta az önálló palesztín államot,³⁷ melyet – bár hamarosan a nemzetközi közösség számos állama ismert el – a nemzetközi joggyakorlat nem legitimált. Ezt megelőzően a nyár folyamán Jordánia uralkodója, Huszein király lemondott minden, a Nyugati partra vonatkozó igényéről. Az 1991-ben

³⁶ Lehetőségként merült fel a Nyugati parton és a Gázai-övezetben önálló állam létrehozása, a Jordániával való föderáció, illetve a történelmi Palesztína egész területén egy palesztín állam létrehozása. In Danny Rubinstein: *The People of Nowhere. The Palestinian Vision of Home*, Random House, New York, 1991

³⁷ A deklaráció mellett követelte az izraeli kivonulást a megszállt területekről, illetve a visszatérés jogának követelése helyett az önrendelkezés és az államalapítás igényét határozta meg fő célkitűzésként. Ezt követően Genfben az ENSZ Közgyűlés ülésén Arafat elismerte minden a kérdésben érintett fél jogát a békés és biztonságos határok között való létezéshez, illetve elítélte a terrorizmust. In Danny Rubinstein: *The People of Nowhere. The Palestinian Vision of Home*, Random House, New York, 1991

Madridban a közel-keleti kérdést sokoldalúan rendezni kívánó, az Egyesült Államok és a Szovjetunió kezdeményezésére összehívott konferencián a palesztínok a jordániai delegáció tagjaiként vettek részt, miután Izrael ekkor még nem volt hajlandó a közvetlen tárgyalásra³⁸.

A palesztín nemzeti identitás elismerésének legnagyobb eredményét az 1993-ban meginduló oslói folyamat, a megszállt területeken a megfelelő palesztín önkormányzati intézmények létrehozása, a választások megrendezése (1996. január) jelentette. A békefolyamat részleteinek ismertetésétől és értékelésétől eltekintve fontos hangsúlyozni, hogy az a palesztín nemzeti identitás stabilizálódásában vitathatatlan szerepet játszott.

A palesztín nemzettudat tartalma

„only when there is an Other can you know, who you are”
(„csak ha van egy Másik, tudhatod meg, ki is vagy”)
(Stuart Hall)³⁹

A fenti eseménysorozatot értékelve elmondható, hogy a palesztín nemzeti identitás legfontosabb elemei az 1967-es háborút, az izraeli megszállás kezdetét követően szilárdultak meg. Ezek között említhető mindenekelőtt annak felismerése, hogy a többi arab állam nem tudta, nem akarta sem politikai, sem társadalmi, gazdasági értelemben integrálni őket; az ellenállás motívuma; az államnélküliség tényének elutasítása; a közös palesztín származásra való hivatkozás; a palesztín hagyományok összegyűjtése, rendszerezése, hangsúlyozása; a palesztín és a szélesebb értelemben vett arab identitás közötti különbségek kiemelése; a Palesztína helyreállításáért való kitartó küzdelem felvállalása; valamint egy olyan szekularizált (világi) állam igényének megfogalmazása, melyben egymás mellett békében élhetnek a különböző nemzetiségek.⁴⁰ Annak ellenére, hogy a nemzeti mozgalmon belül a szekularizált tendencia nyert teret, az iszlám civilizáció sajátosságaiból kifolyóan a nemzeti identitás nem nélkülözi a vallási dimenziót sem.⁴¹

³⁸ Az 1991-ben Izraelben hatalmon lévő jobboldali Likud-kormány kezdetben hallani sem akart a palesztínokkal való közvetlen tárgyalásokról. James A. Baker, amerikai külügyminiszter (1989-92) diplomáciai erőfeszítéseinek köszönhetően Izrael kompromisszumként elfogadta, hogy a palesztínokat a megszállt területeken élő egyének (de nem a PFSZ) képviseljék a közös jordániai-palesztín delegáció tagjaiként. In Martin Gilbert: Izrael története, Pannonica kiadó, Budapest, 1998, 518. o.

³⁹ Rashid Khalidi: Palestinian identity: The construction of modern national consciousness, Columbia University Press, New York, 1997

⁴⁰ Musa Budeiri: The Palestinians. Tensions between Nationalist and Religious Identities. In Israel Gershoni – James Jankowski (eds): Rethinking Nationalism in the Arab Middle East, Columbia University Press, New York, 1997

⁴¹ Manuel Hassassani: Historical Dynamics Shaping Palestinian National Identity, Palestine-Israel Journal Vol 8, No. 4, 2001

Az 1964-ben elfogadott Palesztín Nemzeti Alkotmány kimondta, hogy a palesztínok azok az arabok, akik 1947 előtt Palesztína területén éltek, illetve mindazok, akik palesztín apától születtek ezen időpontot követően akár az érintett területen kívül. Az 5. cikk értelmében a palesztín személyiség olyan állandó és eredeti jellemzőkkel rendelkezik, melyek nem tűnnek el, melyek apáról fiúra öröklődnek.⁴² Ehhez képest pontosabb és kifinomultabb az 1968-as Nemzeti Charta megfogalmazása, amely „a palesztínai nép az arab nemzet szerves része, (...) a palesztín identitás eredendő, (...) a palesztínai arabok szétszóródása nem fosztja meg őket palesztín identitásuktól. Az 1968-as Nemzeti Charta 5. cikke megismétli az 1964-es dokumentum palesztínai arabokra vonatkozó meghatározását.⁴³

Arafat 1974-ben az ENSZ Közgyűlés előtt tartott beszédében (még) hangsúlyozta, hogy 1947-ben a „Közgyűlés olyasmit osztott fel, amit nem állt jogában szétdarabolni: egy oszthatatlan haza területét.” A nemzeti identitást illetően kiemelte a Palesztín Felszabadítási Szervezet új palesztín identitás megteremtésében játszott szerepét.⁴⁴

Az 1970-es években egy libanoni menekülttáborban készült felmérés szerint a megkérdezettek 69%-a ismerte Palesztína történetét, földrajzát, vezetőit, illetve a nemzeti szimbólumokat. Közel 80%-uk vallotta magát palesztínai arabnak vagy arab palesztinnak (csupán 3,5% tekintette magát egyszerűen arabnak); és 88%-uk mutatott erős érzelmi kötődést Palesztínához.⁴⁵

További, bővebb elemzést igénylő szempont lehetne a palesztín nemzeti tudat vizsgálata során a zsidó nép és a palesztín nép közötti (negatív) interdependencia, vagyis kölcsönös függőség.⁴⁶ E kérdés legérthetőbben talán úgy fogalmazható meg, hogy vajon mennyiben játszott szerepet az egyik nép identitásának formálódásában az, hogy az milyen hatást gyakorolt a másikra és viszont. Egyes történészek véleménye szerint „a cionista mozgalom a történelem legsikeresebb nemzeti mozgalma, hiszen azzal a céllal bontakozott ki, hogy egy nemzetet hozzon létre, és végül kettőt eredményezett.”⁴⁷

⁴² Danny Rubinstein: *The People of Nowhere. The Palestinian Vision of Home*, Random House, New York, 1991, 60. o.

⁴³ Lugosi Győző: *Dokumentumok a Közel-Kelet történetéhez*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1989, kézirat, 403. o.

⁴⁴ Uott, 436-443. o.

⁴⁵ idézi Mohamed E. Selim: *The Survival of a Nonstate Actor: The Foreign Policy of the PLO*. In Bahgat Korany – Ali E. Hilal Dessouki: *The Foreign Policies of Arab States*, Westview Press, Oxford, 1991, 261. o.

⁴⁶ E témában bővebben: Herbert C. Kelman: *The Interdependence of Israeli and Palestinian Identities: The Role of the Other in Existential Conflict*, *Journal of Social Issues*, 1999, vol. 55, No. 3, 581-600. o.

A palesztín nemzeti identitás kifejeződése

A nemzettudat, a nemzethez tartozás érzésének kialakulását nagymértékben erősíti, hogy azt milyen formában, milyen tartalommal képesek a nemzetet alkotó emberek realizálni. A nemzeti identitás kifejezésének, megfogalmazódásának sorrendjét, kifejeződését illetően többféle csoportosításra van lehetőség, jelen esetben az alábbi – a nemzetet alkotó népesség egészét átfogó – szinteket különböztetjük meg egymástól: 1. a kulturális-közéleti szintet, 2. a politikai-társadalmi szintet, 3. a nemzetközi jogi szintet.

Az első, vagyis a *kulturális-közéleti szint* jelenti a nemzeti identitás mindazon kifejezési lehetőségeit, melyek talán elsőként alakultak ki. Ide sorolhatók az irodalmi alkotások (a nyelv az arabság egészének központi kifejező eszköze), a saját történelem megalkotása, az eredetmítoszok, illetve az egyéb képzőművészetek, pl. a festészet, a zene, a későbbiekben a filmművészet alkotásainak⁴⁸ megszületése.⁴⁹ A kultúra – mint az emlékezet egy formája – Edward Said szerint a palesztín identitás konszolidálásában és megőrzésében elsődleges szerepet játszott, hiszen a fenyegetett palesztín nép számára a kultúra, az irodalom jelentette azt a szintet, ahol a kirekesztéssel, sok esetben a kiirtással, de legalábbis annak veszélyével szemben küzdeni lehetett.⁵⁰ Fontos szerepet játszott a palesztín identitás formálódásában, hogy kialakult és létezik erről szóló kritikai és politikai diskurzus.⁵¹ Ami az oktatás, képzettség színvonalát illeti, ismert tény, hogy a palesztín társadalom összehasonlítva (a legmagasabb iskolai végzettséget, az írni-olvasni tudók arányát tekintve, stb.) a többi arab állam lakosságával kiemelten jó eredményeket mutat fel, bárhol végezték is tanulmányaikat. Az 1970-es évek közepén a Nyugati parton és a Gázai-övezetben hét egyetemet alapítottak; a hallgatók többsége erőteljesen politizál(t) és aktívan részt vesz az izraeli megszállással szembeni tiltakozó akciókban.⁵²

⁴⁷ idézi Issam Nassar: Reflections on Writing the History of Palestinian Identity, Palestine-Israel Journal, Vol 9, No.1., 2002, 26. o.

⁴⁸ 2003-ban a Columbia Egyetemen „Dreams of Nation” (<http://www.dreamsofanation.org/>) címmel rendeztek palesztín filmfesztivált, ahol több mint 70 alkotást mutattak be. Elia Szulejmán Divine Intervention (a magyarországi mozik Deus ex machina címmel mutatták be) c. alkotását végül azért nem jelölték a legjobb külföldi film kategóriában Oscar-díjra, mert palesztín állam nem létezik. In Barsamian, David – Said, E. [2003] 160-195.

⁴⁹ Palesztín költők, írók: Mahmúd Dervis, Szamíh al-Kászím, Abd al-Karím al-Kámi (Abú Szalmá), Ibrahim Toukán, Fadvá Toukán, stb. Forrás: a Palesztín Hatóság magyarországi képviselete

⁵⁰ David Barsamian – Edward Said: Culture and Resistance. Conversations with Edward Said; South End Press , Cambridge, Massachusetts, 2003, 160. o

⁵¹ Ennek főbb teoretikusai: dr. Sákir Nablúsi, Fajszál Darrág, Abd al-Vahab Maszíri, Szobhí Hadídi, Edward Said, stb. Forrás: a Palesztín Hatóság magyarországi képviselete

⁵² Mahmoud Mí'ari: Self-Identity and Readiness for Interethnic Contact Among Young Palestinians in the West Bank, Canadian Journal of Sociology, Vol. 23, 1998, 53. o.

Politikai-intézményi szinten a nemzeti identitás egyrészt az intézményrendszer kiépülésében, másrészt a korábban már részben ismertett politikai nyilatkozatokban, alapküldokumentumokban érhető tetten. Terjedelmi okokból ezek részletes bemutatásától el kell tekintenünk, de a legfontosabb „események” között említhető a Palesztín Nemzeti Alkotmány megfogalmazása (1964-ben, majd Charta néven újrafogalmazása 1968-ban); a Palesztín Felszabadítási Szervezet (PFSZ) megalakítása, illetve e szervezet nemzetközi közösség által történő elismerése; *Jászser Arafat* ENSZ Közgyűlése előtt tartott beszéde (1974), a palesztín állam kikiáltása (1988), illetve Izrael és a PFSZ kölcsönös elismerése (1993). Politikai értelemben a palesztín nemzeti mozgalom intézményesülésének kezdete óta a pluralizmus fontosságát hangsúlyozta, a sok szempontból megosztott palesztín társadalom minden képviselőjének igyekezett a PFSZ-ben helyet biztosítani.⁵³ Az 1980-as években a megszállt területeken jelentősnek mondható infrastrukturális fejlesztésekre került sor, mely az 1987-ben kezdődő *intifáda* során komoly segítséget jelentett.⁵⁴

Ami a palesztín nemzeti identitás *nemzetközi* „megjelenését” illeti, az 1974-es év mérföldkőnek számít, hiszen ebben az évben ismerte el az Arab Államok Ligája rabati csúcstalálkozóján a PFSZ-t mint a palesztín nép egyedüli és törvényes képviselőjét. Ugyanebben az évben az ENSZ Közgyűlése szintén elismerte a Palesztín Felszabadítási Szervezetet mint a palesztín nép egyedüli és törvényes képviselőjét,⁵⁵ valamint megfigyelői státuszt adott a szervezetnek, mely azóta a Közgyűlés munkájában, illetve a Közgyűlés gondozása alatt álló rendezvényeken, szervezetekben megfigyelőként részt vesz.

A palesztín nemzeti identitás nemzetközi elismerésének legjelentősebb állomása – minden ellentmondása⁵⁶ ellenére – 1993 szeptembere volt, mikor az Osló I. megállapodás aláírását megelőzően *Jichak Rabin* miniszterelnök Izrael kormánya nevében elismerte a PFSZ-t, mint a palesztín nép képviselőjét és tárgyalópartnert a közel-keleti béke rendezésében.⁵⁷

⁵³ Manuel Hassassani: Historical Dynamics Shaping Palestinian National Identity, Palestine-Israel Journal Vol 8, No. 4, 2001, 57. o.

⁵⁴ Manuel Hassassani: Historical Dynamics Shaping Palestinian National Identity, Palestine-Israel Journal Vol 8, No. 4, 2001, 56. o.

⁵⁵ ENSZ Közgyűlés 3237. sz. határozata (1974. november 22.)

⁵⁶ Annyiban ellentmondásos, hogy a létrehozott intézményi keretek, politikai szervezetek (így a Palesztín Hatóság is) csupán a megszállt, illetve részben az 1993-at követő évek folyamán palesztín fennhatóság alá került területeken élő palesztínokat képviselik; a palesztín társadalom egészét, beleértve a diaszpórában élőket is továbbra is a PFSZ képviseli, a PFSZ hatáskörébe tartozik a palesztín államról való tárgyalás, ugyanakkor a PFSZ a Palesztín Hatóság megalakulása (1994) óta számos, a megszállt területeknél felmerülő kérdésben nem kompetens.

⁵⁷ Az Arafat-Rabin levélváltás részeként Arafat is elismerte Izrael jogát a békében és biztonságban való létezéshez. Lásd: <http://www.ariga.com/treaties/recogn.shtml>

Konklúzió

A palesztín nemzeti identitás sajátosságainak ismeretében jogosan vetődhet fel az olvasóban a bevezetőben is megfogalmazott kérdés, hogy létezik-e palesztín nemzet? A kérdésre – azt megkerülve – leginkább kérdéssel lehetne felelni. Nyugati értelemben vett, nem automatikusan államként definiált, de érdekeit érvényesíteni képes nemzetként vagy a Közel-Keleten használt jelentéstartalommal bíró nemzetként? A válasz megfogalmazásakor eszünkbe juthat a vízzel félig teli pohár esete, melyet egyaránt értékelhetünk félig telinek és félig üresnek is.

A kérdésre válaszolhatjuk, hogy *nincs palesztín nemzet*, hiszen – a teljes értékű palesztín nemzettudat léte ellenére – az utóbbi évek eseményei azt bizonyítják, hogy „saját területén” a Palesztín (Nemzeti) Hatóság, illetve nemzetközi viszonylatban a PFSZ érdekérvényesítő képességét, egységes fellépését a komoly belpolitikai megosztottság kérdőjelezi meg. A nemzetközi jog⁵⁸ hagyományosan az állam létrejöttének (*melyet gyakorlati szempontból a működőképességet eredményező nemzetté válás akkor is meg kell, hogy előzzön, ha a két fogalom közé nem teszünk egyenlőségjelet*) 3+1 feltételét határozza meg: állandó lakosság, meghatározott terület, főhatalom (kormány), illetve annak azon képessége, hogy képes legyen más államokkal való kapcsolat felvételére és fenntartására. Az első két tényező létezik, bár nem problémamentesen. A tanulmány első felében meghatározásra került, hogy egy potenciális palesztín államnak kik alkotják a lakosságát. A területet illetően a PFSZ-en belül egyetértés van, a gondot elsősorban két tényező jelenti: egyrészt a PFSZ legkomolyabb belső ellenzékét jelentő *Hamás*nak szomszédos Izraelhez való viszonya, másrészt Izrael és a leendő palesztín állam között a határok tekintetében fennálló nézetkülönbségek (melyeket a Nyugati parton jelenleg is épülő elválasztó fal szimbolizál, illetve testesít meg). Ami a harmadik tényezőt, a főhatalmat illeti, nem csupán a palesztínai arabok politikailag különböző meggyőződését kifejező mozgalmak – az ernyőszervezetként működő, több politikai

⁵⁸ A Nemzetközi Bíróság 1948. május 28-án elfogadott tanácsadói véleményében az ENSZ Alapokmánya 4. cikkéből kiindulva a tagfelvétel öt elemét állapította meg: a) felvételét csak állam kérheti, b) a felvételt kérő államnak békeszeretőnek kell lennie, c) el kell fogadnia magára nézve az Alapokmányból folyó kötelezettségeket, d) alkalmasnak és e) hajlandónak kell lennie e kötelezettségek teljesítésére. Mindenképpen hangsúlyozandó, hogy napjaink nemzetközi rendszerében nem létezik olyan objektív szempontrendszer, mely alapján egyértelműen megállapítható lenne, hogy a felvételét kérelmező tekinthető-e államnak; erről az említett 4. cikk rendelkezésének megfelelően a Biztonsági Tanács tagjai döntenek. In Bokorné Szegő Hanna: Nemzetközi jog, Aula Kiadó, 2000, 101-102. o.

csoportosulást tömörítő PFSZ és az ebbe nem beletartozó ellenzéki *Hamász* – között, de a palesztín népet, annak érdekeit hivatalosan képviselő PFSZ és a megszállt, majd az oslói tárgyalások, az 1990-es évek békefolyamata eredményeként részben átadott területeken korlátozott végrehajtói és törvényhozói hatalommal rendelkező Palesztín Hatóság értékei, érdekei között feszülő ellentétek is megkérdőjelezik a nemzet egységét, vagyis annak létét.

Ez utóbbi két elem, a nemzeti egység és a nemzetként létezés közötti összefüggés annyiban fontos, amennyiben bármely nemzet – illetve ennek intézményesített formája az állam – külső kapcsolatokat kíván létesíteni és fenntartani más államokkal, a nemzetközi rendszer aktoraival. Amíg ugyanis külkapcsolataik, külpolitikai érdekeik – elsősorban az Izraellel való viszonyra, annak tartalmára, valamint a tárgyalási képességekre érdemes gondolni – tekintetében nincs egyetértés a palesztín hatalmi elitek között, addig a nemzet érdekeit sem képesek nemhogy érvényesíteni, de definiálni sem. A nemzet érdekei pedig fontos pillérei a nemzeti identitásnak, tágabb értelemben a palesztín nacionalizmus végcéljának, a saját állam létrehozásának.

Hangsúlyozva, hogy a palesztín nacionalizmus célja, illetve ezen belül a palesztín nemzeti identitásnak is fontos eleme az önálló palesztín állam iránti igény, a kérdésre válaszolhatjuk azt is, hogy *létezik palesztín nemzet*. De ebben a megközelítésben – az előzővel ellentétben – a nemzet létezésének, életképességének nem szükséges bizonyítéka, hogy *képes-e* belülről állammá formálni, tartalommal megtölteni, intézményesíteni önrendelkezési igényét, érvényesíteni érdekeit, csupán elegendőnek tekintjük a (politikailag nem feltétlenül elegendő mértékben integrált) nyelvi-kulturális közösség létezését, illetve közös cél – az állam létrehozásának – megfogalmazását. Végző soron ebben az értelemben a nemzet legitimálásának kérdése a nemzetközi jog hatásköre, mely a gyakorlati, valós történelmi folyamatok szempontjából nem meghatározó.⁵⁹

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy amennyiben a palesztín nemzeti identitást, a nemzettudatot, az önmeghatározást tekintjük a nemzetté válás meghatározó kritériumának, akkor létezik palesztín nemzet; amennyiben annak egyéb elemei (így a nemzet jelentését tartalmilag definiáló és azt középpontba helyező ideológiák, az ezeket képviselő mozgalmak összhangja, együttműködése, érdekérvényesítő képessége) hangsúlyosabbak, akkor még nem. Tény azonban, hogy hatékony együttműködés, párbeszéd, a hosszú távon tartós közel-keleti béke és biztonság elengedhetetlen feltétele, az „egészséges társas identitás”, hogy a két

⁵⁹ Issam Nassar: Reflections on Writing the History of Palestinian Identity, Palestine-Israel Journal, Vol 9, No.1., 2002, 36. o.

egymással szorosan egymás mellett élő nép, „nemzet” önmagát, történelmét ismerje, fogadja el – és ennek megfelelően viszonyuljon a másikkhoz.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- Barsamian, David – Said, Edward: Culture and Resistance. Conversations with Edward Said, South End Press , Cambridge, Massachusetts, 2003
- Bokorné Szegő Hanna: Nemzetközi jog, Aula Kiadó, Budapest, 2000
- Budeiri, Musa: The Palestinians. Tensions between Nationalist and Religious Identities. In Gershoni, Israel – Jankowski James (eds): Rethinking Nationalism in the Arab Middle East, Columbia University Press, New York, 1997
- Gilbert, Martin: Izrael története, Pannonica kiadó, Budapest, 1998,
- Haidar, Aziz: The Different Levels of Palestinian Ethnicity. In Esman, Milton J. – Rabinovich, Itamar (eds): Ethnicity, Pluralism, and the State in the Middle East, Cornell University Press, London, 1998
- Hassassian, Manuel: Historical Dynamics Shaping Palestinian National Identity, Palestine-Israel Journal, 2001, Vol 8, No. 4
- Hobsbawm, Eric J.: A nacionalizmus 200 éve, Maecenas Kiadó, Budapest, 1997
- Kelman, Herbert C.: The Interdependence of Israeli and Palestinian National Identities: The Role of the Other in Existential Conflict, Journal of Social Issues, Vol 55, No. 3, 1999, 581-600. o.
- Kimmerling, Baruch – Migdal, Joel S.: Palestinians, The Making of a People, Harvard University Press, 1994
- Khalidi, Rasid: The formation of Palestinian Identity: The critical years 1917-23. In Gershoni, Israel – Jankowski James (eds): Rethinking Nationalism in the Arab Middle East, Columbia University Press, New York, 1997
- Khalidi, Rasid: Palestinian identity: The construction of modern national consciousness, Columbia University Press, New York, 1997
- Lugosi Győző: Dokumentumok a Közel-Kelet történetéhez, Nemzeti Tankönyvkiadó, kézirat, 1989
- McDovall, David: The Palestinians. The Road to Nationhood, Minority Rights Publications, London, 1995
- Mi'ari, Mahmoud: Self-Identity and Readiness for Interethnic Contact Among Young Palestinians in the West Bank, Canadian Journal of Sociology, 1998, Vol 23, 47-70. o.
- Nassar, Issam: Reflections on Writing the History of Palestinian Identity, Palestine-Israel Journal, 2002, Vol 9, No. 1
- Robinson, Glenn E.: Building a Palestinian State, Indiana University Press, 1997
- Romsics Ignác: Nemzet, nemzetiség, állam Kelet-, Közép- és Dél-Kelet Európában, Napvilág Kiadó, 1998

- Rostoványi Zsolt: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban. In Balogh András – Búr Gábor – Rostoványi Zsolt – Anderle Ádám: Nemzet és nacionalizmus, Korona Kiadó, 2002
- Rubinstein, Danny: The People of Nowhere. The Palestinian Vision of Home, Random House, New York, 1991
- Selim, Mohamed E.: The Survival of a Nonstate Actor: The Foreign Policy of the PLO. In Korany, Bahgat – Dessouki, Ali E. Hilal: The Foreign Policies of Arab States, Westview Press, Oxford, 1991
- Smith, E. R. – Mackie, D. M.: Szociálpszichológia, Osiris Kiadó, 2002
- Cionista földvásárlások Palesztína területén; Jewish Virtual Library
http://www.us-israel.org/jsource/History/Arabs_in_Palestine.html (2003. április 10.)
- Izrael-PFSZ elismerés
<http://www.ariga.com/treaties/recogn.shtml> (2004. október 15.)
- Dreams of Nation filmfesztivál, Columbia University
<http://www.dreamsofanation.org/> (2004. október 22.)

Prantner Zoltán:

A Dél-Jemeni Népi Köztársaság véres hajnala:

Nacionalista szervezetek harca a megalakuló állam vezető tisztségeiért

Az 1960-as évek elején függetlenségi harc robbant ki az addig brit megszállás alatt álló Dél-Arábia felszabadítására. 1967-re már bizonyossá vált, hogy Nagy-Britannia feladja a térségben addig betöltött pozícióit, kérdéses volt azonban, hogy a létrejövő Dél-Jemeni Népi Köztársaság vezető pozícióit az egymással gyakorlatilag polgárháborút folytató NLF, vagy FLOSY fogja megszerezni. A tanulmány célja, hogy bemutassa ezt a harcot az 1967. november 30-i függetlenség elnyerését megelőző hónapokban.

A két Jemen 1990. május 22-én bekövetkezett egyesítése előtt a Dél-Jemeni Népi Köztársaság nevet viselő déli rész volt az egyetlen marxistának tekinthető állam az arab világban. E politikai irányvonal kialakulásának vizsgálatához egészen az önálló állam létrejöttét megelőző függetlenségi küzdelemhez kell visszanyúlnunk, amely 1967 novemberéig húzódott el, s csak Nagy-Britannia kivonulása és a Dél-Jemeni Népi Köztársaság létrejöttét vetett annak végét. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a harc során nem voltak egységesek az angolokkal szembenálló nacionalista mozgalmak, mind a kitűzött célok, mind az alkalmazott eszközök tekintetében alapvető különbségek voltak közöttük. A tanulmány célja, hogy a nacionalista csoportosulások létrejöttének rövid ismertetése után a magyar levéltári források és a nemzetközi szakirodalom tükrében felvázolja azokat a kül- és belpolitikai tényezőket és eseményeket, amelyek lehetővé tették a marxista elveket valló NLF számára a kormányalakítást az ország függetlenségének megadása után.

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke, illetve az ELTE Jogi Karán működő MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont által „Az iszlám világ a modern korban” címmel PhD-hallgatók számára rendezett konferencián hangzott el (2004. október 15.) Prantner Zoltán az előadás megtartásának idején a Szegedi Tudományegyetem Mediterrán Tanulmányok Központjának elsőéves PhD-hallgatója volt. Kutatási területe a jemeni–magyar kapcsolatok története.

Rövid történelmi áttekintés

Jemenben 879 és 1962 között egyazon dinasztia uralkodott, igaz, uralmuk idővel egyre kisebb területre terjedt ki.¹ Hatalmuk csökkenése egybeesett a britek megjelenésével, akik a jemeni királyságtól időközben önállóságot szerzett, az ország déli részén fekvő szultanátusokból, emirátusokból, Áden központtal befolyási övezetet hoztak létre. Az angolok pozíciójuk megszilárdítása érdekében biztonsági kordont vontak a város köré; a környező kis szultanátusok, sejkések és emirátusok uralkodóival szerződéses viszonyt alakítottak ki.

A britek által nem ellenőrzött északi területekre az oszmánok 1849-ben ismét visszatértek, elűzve az uralkodócsaládot. Hatalmukat azonban nem tudták szilárdan biztosítani, ebben szerepe volt a hegyekbe visszavonult jemeni imámok² által irányított megújuló lázadásoknak és az angolokkal folytatott határösszeecsapásoknak.

Az I. világháború után az oszmánok elhagyták Jemen területét, helyüket az ellenállásból visszatérő jemeni uralkodó vette át, aki uralma biztosítása érdekében országát teljesen izolálta a külvilágtól, (az elszigeteltségnek csak az 1962 szeptemberi forradalom tudott véget vetni) külpolitikájában pedig következetesen törekedett arra, hogy az angol irányítás alatt álló déli régiókra benyújtott igényét elismerjék.

Az 1956-os szuezi háború után Nagy-Britannia kénytelen volt feladni egyiptomi pozícióit, csapatait elsősorban Ádenbe irányította át, ahol 1959 februárjában létrehozták a Dél-Arábiai Föderációt azzal a céllal, hogy egy államban egyesítsék a térséget. A folyamatot Áden

¹ A mélyen vallásos Jahja ibn Husszein ibn Kászim ar-Rázi 879-ben alapította meg azt a dinasztia, amely 1962. szeptember 26-ig folyamatosan uralkodott olykor csak az ország adott része, olykor egésze felett. Az állam 1636-1849 – az első két oszmán hadjárat – között virágzott a kávékereskedelemnek köszönhetően, határai a déli Hadramauttól egészen az északi Aszíríg húzódtak. A 18. század elején a központi hatalom meggyengülését a délen elterülő Lahdzs szultánja kihasználta és kinyilvánította függetlenségét. A jemeni uralkodó ezzel elvesztette az Áden és az Arab-tenger partvidéke felett gyakorolt addigi uralmát, és ez képezte annak a folyamatnak a kiindulópontját is, amely végül többek között a két Jemen létrejöttéhez vezetett.

² A kifejezés leggyakrabban a vallási vezetőt jelölte a mecsetben. Mivel azonban az iszlám vallásnál nem alakult ki papság, így ez a kifejezés értelmét tekintve nem volt azonos a kereszténység esetében meglévő lelképásztorsági tisztséggel. Minden esetben, ha három, vagy annál több muzulmán összegyűlt imádkozni, imámot választottak maguk közül, aki a közös imádságot vezette. Ettől a jelentéstől elvonatkoztatva azonban a teológiai rendszer, vagy az iszlám iskola követői ugyancsak használták ezt a kifejezést a 'mohamedánok vezetője' értelemben is. A címet utóbbi értelmében többnyire a muszlim vallás síta ágának követői alkalmazták, akik számára a világi és szakrális hatalmat egy személyben egyesítő imám vezető, követendő példa volt alattvalói előtt. Egy 11. századi kinyilatkoztatás szerint ugyanis „az imámatus ahhoz az életerejében levő, szellemileg és testileg egészséges férfhoz tartozik, aki a Próféta lányának, Fatimának és Alinak a leszármazottja, aki a legbölcsebb a vallási kérdésekben és legbátrabb a csatában, szülei törvényes leszármazottja, aki alkalmas a kormányzásra, aki becsületes, nagylelkű és vallásos, illetve aki kardjának pengéjével nyeri el az imámátust.“ Boxhall, P. G.: The Yemen – background to recent events, *Army Quarterly & Defence Journal*, 88. July, 1964. p. 203; Ingrams, Harold: *The Yemen, Imam, Rulers & Revolution*, London, 1963. p. 154.

csatlakozása zárta le 1962 szeptemberében. Az ebben az évben kiadott Brit Fehér Könyv deklarálta, hogy London továbbra is fenn kívánja tartani jelenlétét Ádenben.

Egy nappal az Áden csatlakozását kimondó szavazást követően azonban forradalom tört ki Észak-Jemenben, és a felkelők megalapították a Jemeni Arab Köztársaságot. A puccs során nem sikerült megölni Mohamed al-Badr észak-jemeni uralkodót, aki előbb az északi hegyekbe menekült, majd polgárháborút robbantott ki szaúd-arábiai és angol támogatással. A köztársaságiak az Egyesült Arab Köztársaságtól (ez gyakorlatilag a forradalom mögött álló Egyiptomot jelentette)³ kértek és kaptak katonai támogatást az al-Badr mögé felsorakozó royalistákkal vívott harchoz.

Az északon lezajlott forradalom és az egyiptomi beavatkozás hatására mind erélyesebben mutatkoztak meg a nacionalista törekvések és a köztársasági eszmék a brit irányítás alatt álló déli területeken is, amelyek előbb zavargásokhoz, majd 1963 októberében nyílt felkelés kirobbanásához vezettek.

A fegyveres harc kibontakozása (1963–1965) és kísérlet a nacionalista mozgalmak egyesítésére (a FLOSY megalakulása, 1966)

A harcok 1967 novemberéig húzódtak el, s csak Nagy-Britannia kivonulása és a Dél-Jemeni Népi Köztársaság létrejötte vetett véget nekik. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy - amint az az alábbi elemzésből is érzékletes - hogy a küzdelem során nem voltak egységesek az angolokkal szembenálló nacionalista mozgalmak, mind a kitűzött célok, mind az alkalmazott eszközök tekintetében alapvető különbségek vehetők észre. A vetélkedés az új állam vezető tisztségeiért odáig vezetett, hogy ezek a szervezetek – különösen a FLOSY (Front for the Liberation of Occupied South Yemen – Megszállt Dél-Jemen Felszabadítási Frontja) és az NLF (National Liberation Front – Nemzeti Felszabadítási Front) – a brit kivonulás előtt már véres polgárháborút vívtak egymással.

³ Az Egyesült Arab Köztársaság (EAK) 1958. február 5-én alakult meg Egyiptom és Szíria egyesülésének köszönhetően. Létrejöttében fontos szerepet játszott az Egyiptom által hirdetett pánarabista gondolat; az új államot egy jövődöbeli pánarab államszövetség első lépésének tekintették. Március 8-án csatlakozott az unióhoz a monarchista Jemen is, ám más arab ország már nem követte példáját. Szíriában az egyesülést követően széles körű visszatetszést váltott ki a Gamal Abdel Nasszer elnök által folytatott erőteljes egyiptomizálási politika, amelynek hatására végül katonai puccs zajlott le Damaszkuszban. Az új katonai vezetés 1961. szeptember 28-án bejelentette az ország kiválását az EAK-ból. Jemen uralkodója még ez év decemberében versben (!) bírálta az Egyiptom által támogatott arab szocializmus gondolatát, és gúnyt űzött Nasszer elnök személyéből, melynek következtében

A dél-jemeni nacionalista mozgalmak 1963-ban három szervezet, a SAL (South Arabian League – Dél-Arábiai Liga), a PSP (People’s Socialist Party – Szocialista Néppárt) és az NLF körül csoportosultak.⁴ Az NLF politikai céljai megvalósítására kizárólag a fegyveres harcot tekintette a járható útnak, ezért 1963. október 14-én forradalmat robbantott ki az Ádentől északra elterülő, a Jemeni Arab Köztársasággal határos Radfán-hegységben. A felkelés jeladás volt a britek és a velük együttműködő őslakosság elleni hadjáratra, amely hat hónappal később átterjedt Ádenre is.

Ebben az időszakban a másik két szervezet nem vett részt a fegyveres harcokban, hanem politikai eszközökkel próbáltak nyomást gyakorolni a brit gyarmati hatóságokra. Követelték, hogy Nagy-Britannia ismerje el őket tárgyalópartnernek a terület jövőjéről döntő tárgyalásokon, vonják ki az angol csapatokat és számolják fel katonai támaszpontjaikat, menesszék a Dél-Arábiai Föderáció kormányát, biztosítsák a politikai emigránsok visszatérését, majd azt követően tartsanak szabad választásokat.

Nagy-Britannia 1964-ben konferenciát hívott össze Londonban, hogy kitűzzék Áden és a Föderáció függetlenedésének dátumát. A megbeszélések eredményeképpen július elején bejelentették, hogy Nagy-Britannia 1968-ra biztosítja a Föderáció önállóságát, ugyanakkor azt követően is aktív szerepet kíván játszani annak védelmében, és továbbra is fenn kívánja tartani ádeni katonai bázisát. A bejelentés hatására felerősödött az észak-jemeni konfliktusban főszerepet vállaló Egyiptom törekvése a különböző dél-jemeni nacionalista mozgalmak egyesítésére.⁵ 1964 júliusának elején a fegyveres harcot kezdetben ellenző két szervezet, a PSP

december 26-án utóbbi egyoldalúan felmondta a Jemennel kötött szövetséget. Annak ellenére, hogy Egyiptom egyedül maradt, az Egyesült Arab Köztársaság elnevezést egészen 1971-ig alkalmazták az ország megnevezésére.

⁴ A SAL-t 1951-ben hozták létre. Főleg a társadalom felsőbb rétegéhez tartozó, mérsékelt politikai irányvonalat valló személyeket tömörítette magába, külpolitikai téren pedig Szaúd-Arábia pártfogását élvezte. Programjában az 1962 júniusában alapított, a különböző munkavállalói érdekképviselőket tömörítő Ádeni Szakszervezeti Szövetség politikai pártjaként funkcionál, és emiatt elsősorban Ádenben nagy népszerűségnek örvendő PSP-hez hasonlóan a brit kivonulásért és a két Jemen egyesüléséért küzdött. Utóbbi tevékenysége nemcsak az EAK-ban, hanem még a brit Munkáspártban is elismerésre lelt. Az NLF 1963 júniusában jött létre Kahtán Mohamed as-Saabi vezetése alatt a köztársasági Szanaában. Célkitűzéseiben az előbbi két szervezethez képest a radikális marxista-leninista álláspontot vallotta; az angolok kiűzése és a két Jemen egyesülése mellett forradalmat is akart, mellyel a Dél-Arábiai Föderáció uralkodóit és a kapitalistának tekintett személyeket kívánta elűzni a térségből. Híveinek többsége a hegyvidékek törzsi harcosaiból került ki, valamint ekkor élvezték a megdőntött monarchia Dél-Jemenre vonatkozó igényével fellépő Jemeni Arab Köztársaság az EAK támogatását is. A három mozgalomról részletesebben lásd még: Dresch, Paul: *A History of Modern Yemen*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, p. 91; Halliday, Fred: *Arabia Without Sultans*, Penguin Books LTD, Harmondsworth, 1974, pp. 189–195; Kour, Z. H.: *The States of Arabia*, Vikas Publishing House PVT LTD, New Delhi, 1991. p. 97; Stookey, Robert W.: *South Yemen, A Marxist Republic in Arabia*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1982. pp. 61–62.

⁵ A különböző nacionalista irányzatoknak egy, Kairó ellenőrzése alatt álló szervezetben való egyesítése lehetővé tette volna Nasszernek, hogy irányítása alatt tartsa a Föderáció területén zajló küzdelmet, majd a britek távozása után arab egység és haladás nevében fellépő nasszerista csoport hatalomra kerülését biztosítsa. Ezt követően „Arab Felszabadítási Mozgalmat” hoztak volna létre, mely forradalmat robbantott volna ki a félsziget többi államaiban is. Győzelmük esetén a térség olajmezői gyakorlatilag egyiptomi befolyás alá kerültek volna, melyeket Nasszer egyfelől

és a SAL tárgyalásokat folytatott Kairóban ebben az ügyben, az NLF azonban visszautasította a megbeszéléseken való részvételt.

Az 1965 márciusában ugyancsak az egyiptomi fővárosban megtartott második PSP–SAL konferencián a két szervezet egybeolvasztásáról döntöttek, amely immár OLOS (Organisation for the Liberation of the Occupied South – Megszállt Dél Felszabadításának Szervezete) néven kinyilvánította, hogy a brit gyarmati uralomnak csakis fegyveres harccal lehet véget vetni. Egyúttal ismét hiábavaló kísérletek történtek arra, hogy „renitenskedő” NLF vezetőjét, Kahtán Mohamed as-Saabit rávegyék az új szervezethez való csatlakozásra.⁶

Az NLF riválisaként létrejött OLOS azonban nem bizonyult hatékony gerilla-szervezetnek. Tevékenységét a Kairóban kiadott direktívák szabták meg, működését pedig egyértelműen a Kairó által nyújtott anyagi és fegyveres támogatás tette lehetővé, ezért az NLF azt nasszerista kreatúrának, nem pedig a dél-jemeni nép képviselőjének tekintette. Az OLOS-nak széles támogatóbázist sem sikerült kiépítenie a lakosság körében, míg a szuverenitását hangsúlyozó NLF népszerűsége folyamatosan növekedett.⁷

Az OLOS eredménytelensége és az NLF sikere, a két szervezet rivalizálása, valamint az NLF részéről mind gyakrabban megfogalmazódó Nasszer-ellenes kritika lépéskényszert eredményezett Egyiptom részéről. Az NLF nyolcfős vezetőségének három tagját Kairóba rendelték, ahol az egyiptomi vezetés egyértelműen tudtukra adta: ha nem csatlakoznak az OLOS-hoz, az egyet jelent az addigi egyiptomi támogatás azonnali leállításával. A nyomásgyakorlás sikeres volt, a szervezet 1966. január 13-án jelentette be, hogy társul az egységsszervezethez. Az egyesülés azonban ismét felszínre hozta a résztvevő csoportok, illetve az őket dotáló országok közötti politikai-világnézeti ellentéteket. A konzervatív Szaúd-Arábia, illetve az általa támogatott SAL nem volt hajlandó együttműködni a marxista NLF-fel, így az előbbi kilépett az OLOS-ból. Az NLF–PSP alkotta szervezet ezt követően a FLOS elnevezést vette fel.⁸

politikai fegyverként alkalmazott volna a Nyugattal szemben, másfelől finanszírozni tudta volna országa gazdasági fejlesztését. Rahmy, Ali Abdel Rahman: *The Egyptian Policy in the Arab World: Intervention in Yemen 1962–1967*, University Press of America, Washington, 1983, pp. 189–190.

⁶ A meggyőzés része volt a meghívó egyiptomi fél állandó nyomásgyakorlása és a kuvaitiak által as-Saabinak felajánlott 80000 dollár. Halliday: *Arabia Without Sultans*, p. 210.

⁷ Az OLOS kudarcát mutatja, hogy szakadás következett be a legfőbb támogatójának számító Ádeni Szakszervezeti Szövetségen belül és a kiváló ipari szakszervezetek az NLF-hez csatlakoztak. Utóbbi ezzel szemben létrehozta még az Arab Nők Egyletét, illetve szoros kapcsolatokat épített ki az általános és középiskolákkal, a hadsereggel, valamint a rendőrséggel. Halliday: *Arabia Without Sultans*, pp. 210–211.

⁸ A SAL ezt követően önállóan tevékenykedett 1967. őszén bekövetkezett feloszlataáig. Halliday: *Arabia Without Sultans*, p. 211; Kour: i.m. pp. 97–98; Ledger, David: *Shifting Sands, The British in South Arabia*, Peninsular Publishing, London, 1983, pp. 68–69.

Az egység azonban nem hozta meg a várt eredményeket. Az NLF számos egysége megtagadta a FLOSY-val való együttműködést, s a viszonyt csak tovább mérgezte, amikor márciusban Kairóba rendelték az ellenszegülő vezetőket, ahol a további viták megelőzése érdekében házi őrizetbe helyezték őket. Ezt követően a két csoport kompromisszumra hajlandó képviselői 1966 júliusában és augusztusában Alexandriában folytattak tárgyalásokat, a megbeszélések eredményeképpen megszületett egyezményben pedig deklarálták, hogy a teljes NLF csatlakozik a FLOSY-hoz. A megállapodás értelmében az NLF-nek nehézfegyvereit is át kellett adnia a FLOSY katonai parancsnokságának.⁹

A nasszeri vezetéssel szembenálló NLF-erők azonban hamarosan újjászerveződtek. A korábbi egyiptomi támogatás helyett új utánpótlás-forrásokra tettek szert, majd 1966-os nyári kongresszusukon új vezetőséget választottak. Egyértelműen elhatárolódtak az Alexandriai Egyezményben foglaltaktól, sőt októberben a szervezet ádeni tagozata bejelentette, hogy kiválik a mozgalomból, amennyiben nem mondják fel hivatalosan is a FLOSY-val kötött szövetséget. Ez a novemberben megtartott kameri konferencián be is következett. Decemberben létrehozták 15 tagú végrehajtó tanácsukat, melyre válaszul a FLOSY az egyiptomi titkosszolgálat segítségével felállította önálló katonai szárnyát, a PORF-ot (Popular Organisation of Revolutionary Forces – Forradalmi Erők Népi Szervezete). A két szervezet rivalizálása a hatalomért hamarosan polgárháborúba torkollott; és kisebb megszakításokkal 1967 februárjától novemberéig a brit gyarmati uralom elleni küzdelemmel párhuzamosan nyílt fegyveres küzdelmet folytattak egymással elsősorban Ádenben.¹⁰

Az NLF megerősödése (1967)

1967 az NLF általános megerősödésének éve volt. Ennek alapvető okai a következők voltak:

a./ Az NLF nagy népszerűsége tett szert a Dél-Jemen területén sikeresen végrehajtott angol-ellenes akcióival,

b./ A FLOSY az NLF kiválását követően fő figyelmét a kiterjedtebb, szervezettebb harc előkészítésének szentelte. A FLOSY külföldön – főleg a Jemeni Arab Köztársaságban – élő vezetői nem tudták hatékonyan ellenőrizni és irányítani Dél-Jemen területén tartózkodó

⁹ Halliday: *Arabia Without Sultans*, p. 212; Stookey: i.m. p. 63.

¹⁰ Dresch: i.m. p. 111; Halliday: *Arabia Without Sultans*, pp. 213–214; Kour: i.m. p. 98; Little, Tom: *South Arabia: Arena of Conflict*, Frederick A. Praeger, Publishers, New York, 1968, p. 151; Sheth, V. S.: *South Arabia: 1959–1967*, Somaiya Publications PVT. LTD. New Delhi, 1998, pp. 138–139.

fégyveres egységeik tevékenységét, mivel az angolok ellenőrzésük alatt tartották az Észak- és Dél-Jemen közötti határszakaszt, és sikeresen megakadályozták a szomszédos Jemenben kiképzett osztagok beszivárgását, illetve a hadianyag-utánpótlást.¹¹ A FLOSY akcióinak száma ennek köszönhetően lecsökkent, a lakosság körében pedig megnőtt az NLF tekintélye. Utóbbihoz hozzájárult még az is, hogy az NLF vezetői – a FLOSY irányítóival ellentétben – szoros kapcsolatot tartottak fenn a lakossággal; szinte kivétel nélkül Ádenben éltek és onnan irányították a harcot, és ezt a körülményt ki is használták propagandájukban.

c./ Az NLF vezetői 1967 folyamán alapvető feladatuknak a föderáció fégyveres erejének megnyerését tekintették, legismertebb vezetőiket a hadseregen belül végzendő munkára irányították. Ez a tevékenység sikeresnek bizonyult, a FLOSY befolyása a hadseregen belül minimálissá vált, amit a FLOSY vezetői is elismertek.¹²

A Dél-Arábiai Föderáció széthullása (1967 június–szeptember)

Nagy-Britannia 1967 elején még bízott benne, hogy bonyodalmak nélkül tud majd kivonulni Dél-Arábiából úgy, hogy a hatalmat egy baráti kormánynak adhatja át. Ennek megvalósítására májusban Ádenbe küldték Sir Humphrey Trevelyan, korábbi iraki, kairói és moszkvai nagykövetet. Megérkezése után a diplomata hamarosan kinyilvánította London szándékát, miszerint a Dél-Jemeni Föderáció kormányát átalakítva, azt az eljövendő adminisztratív irányítás alapjává tegye meg, és ennek hatékony működéséhez a három nacionalista szervezet vezetőinek támogatását és részvételét kérte. A felhívást Egyiptom Izraeltől elszenvedett vereségének hatására június 20-án a brit külügyminiszter megismételte. A létrejövő állam kormánya számára széles körű támogatást ígért, valamint hangsúlyozta, hogy országának jelenlétét már 1968. január 9-ére fel kívánják számolni a régióban. A SAL elfogadta az ajánlatot, a FLOSY és az NLF azonban egyértelműen elzárkózott attól.¹³

A britek júniusban megkezdték csapataik kivonását az Ádent körülvevő emirátusokból és szultánátusokból. Helyüket az NLF vette át, amely vagy elfogta, vagy emigrációba kényszerítette a Föderáció tagállamainak uralkodóit. Június 20-án fellázadt az államszövetség

¹¹ Az észak-jemeni kormány nem csak az egyiptomi jelenlétnek köszönhetően támogatta a dél-jemeni nacionalistákat, hiszen számai politikai elit felvállalta a korábbi monarchia célkitűzését: a két terület újraegyesítését.

¹² *A dél-jemeni helyzet alakulása*. 1967. november 23. MOL KÜM. Jemen 1967. XIX-J-1-j TÜK 50. d. 70-10/002578/12/1967. – 157/Sz.T./1967.

¹³ Kour: i.m. p. 99; Little: i.m. pp. 168–169.

rendőrsége, dezertáló fegyveres egységei az NLF-hez csatlakoztak. A gyarmati kormány széthullott, a miniszterek elhagyták az országot, amely lényegében vezetés nélkül maradt. Ebben a kritikus helyzetben Ali Muszaid al-Bubakri, a föderáció legfőbb döntéshozó szervének, a Legfelsőbb Tanácsnak az elnöke augusztus 26-án felkérte a hadsereget, hogy vegye át a hatalmat. A főparancsnokság azonban visszautasította az ajánlatot, és felkérték Trevelyant, hogy kezdje meg az egyeztetető tárgyalásokat a FLOSY-val és az NLF-fel.¹⁴

Kahtán as-Saabi, az NLF főtitkára erre válaszul egy szeptember 3-án tartott sajtókonferencián bejelentette, hogy hajlandó a brit főbiztossal találkozni, amennyiben ő előzetesen az NLF-et nyilvánosan is Dél-Arábia népei kizárólagos képviselőjének ismeri el. Ádenben a szervezet vezetői ugyanekkor táviratot intéztek Nasszer elnökhöz is, amelyben közbenjárását kérték az NLF és a FLOSY közötti fegyveres összetűzések megakadályozása érdekében.

Az ügyben Trevelyan főbiztos szeptember 4-én megbeszéléseket folytatott Londonban George Brown külügyminiszterrel és a Külügyminisztérium tisztviselőivel, majd másnap az ádeni rádió útján bejelentette a Dél-Arábiai Föderáció felbomlását, valamint hogy Nagy-Britannia a lakosság képviselőjének ismeri el a nacionalista erőket. Kinyilvánította egyúttal országa készségét az NLF-fel való tárgyalások megkezdésére és, bár nem zárkózott el a többi mozgalom beemelésétől sem, beszéde során következetesen mellőzte a FLOSY név szerinti említését.¹⁵

A kairói tárgyalások (1967 novembere) és a függetlenség elnyerése

A gyarmati kormány bukását követően polgárháborús helyzet alakult ki a Dél-Jemenben; összecsapások törtek ki a FLOSY és az NLF között a nagyobb városokban (Adenben,

¹⁴ A főparancsnokságon tisztában voltak azzal, hogy al-Bubakri ajánlatának elfogadásával azonnal a nacionalista mozgalmak célpontjaivá válnának. Tudatában voltak annak is, hogy a két nacionalista szervezet ekkora már jelentős támogatóbázissal rendelkezett a fegyveres erőkön belül, így féltő volt, hogy az átpolitizálódott hadsereg fellázad ellenük. Little: i.m. pp. 172–173; Trevelyan, Humphrey: *The Middle East in Revolution*, Macmillan and Co. LTD. London, 1970, pp. 242–246.

¹⁵ A brit álláspont kialakításában döntő szerepe volt annak az 1967 szeptemberében az Arab Liga khartúmi értekezletén hozott határozatnak, amely szerint nagy összegű szaúd-arábiai támogatás fejében Kairó kivonja csapatait Észak-Jemenből. Brit kormánykörökben ettől a FLOSY aktivitásának és tekintélyének csökkenését várták, ami lehetővé tette a brit csapatoknak a térségből történő kivonását már a korábban bejelentett határidő – 1968. január 9. – előtt. Az NLF-fel folytatandó tárgyalások mellett szólt az is, hogy a szervezet Egyiptom-ellenes irányvonala jobban megfelelt a britek számára, mint a FLOSY-nak Egyiptomhoz és a köztársasági Jemenhez fűződő szoros kapcsolatai. Bidwell, Robin: *The Two Yemens*, Longman Westview Press, Harlow/Colorado, 1983, p. 189;

Sejk Otmánban, al-Manszúraban és Dár Szaadban). A hadsereg beavatkozásának köszönhetően azonban a két szervezet fegyverszünetet hirdetett, és tárgyalások megindításáról döntött Kairóban.

Az NLF katonai szárnyának tiltakozása ellenére október 7-től kezdetét vette a két mozgalom között a párbeszéd, aminek eredményeként november 1-jén egyezményt írtak alá. Ebben kinyilvánították közös szándékukat az egymás ellen vívott harc beszüntetésére és egy közös küldöttség felállítására a britekkel folytatandó tárgyalásokhoz. Megállapodás született arról is, hogy a két csoport nem ismer el magukon kívül más szervezetet Dél-Arábia képviselőjeként, valamint hogy felújítják a tárgyalásokat a nemzeti egység megteremtésének, az ideiglenes kormány megalakításának és az átmeneti időszakra szóló ideiglenes alkotmány kidolgozásának megvitatására.¹⁶

A jemeni nacionalista körök számítását keresztülhúzta, hogy november 2-án Brown külügyminiszter a brit parlamentben ismertette Ádennek kapcsolatos új javaslatát, melynek értelmében 1968 januárja helyett már a hónap második felére be kívánták fejezni a brit csapatok régióból történő kivonását. A bejelentés másnapján újabb, négy napig tartó fegyveres összecsapás tört ki Ádenben a FLOSY és az NLF szimpatizánsai között, mely végül utóbbiak győzelmét eredményezte.¹⁷

November 7-én került sor a Föderáció fegyveres erejének (Szövetségi Hadsereg) – amely e naptól kezdve „a Megszállt Dél-Jemen Arab Fegyveres Erőinek” nevezte magát – és az NLF közötti megegyezésre, s az előbbi felkérte a brit hatóságokat az NLF-fel való tárgyalások megkezdésére. Ezzel párhuzamosan a hadsereg egységei még aznap tüzérségi támadást intéztek a FLOSY központja ellen al-Manszúraban, vezetőit pedig száműzetésbe kényszerítették. Másnap az NLF vezetősége Ádenben kihirdette, hogy az egész ország felett átvette az ellenőrzést.

November 11-én az NLF levelet intézett Brown külügyminiszterhez, melyben kérte, hogy Nagy-Britannia ismerje el törvényes hatalomnak a szervezetet, s kezdje meg vele a függetlenségről szóló tárgyalásokat. A brit külügyminiszter három nappal később kelt válaszában hangsúlyozta, hogy kormánya kész eleget tenni a szervezet kérésének, ugyanakkor november 30-ára tűzték ki az utolsó brit katonai erők kivonásának határidejét.¹⁸ Az NLF ekkor

Halliday, Fred: *Revolution and Foreign Policy: The Case of South Yemen 1967–1987*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 10–11; Trevelyan: i.m. pp. 246–249.

¹⁶ Little: i.m. pp. 178–179; Trevelyan: i.m. pp. 254–255.

¹⁷ Ledger: i.m. pp. 197–198, 205–207.

¹⁸ A brit csapatok határidő előtti kivonásában szerepet játszott Szallál észak-jemeni elnök leváltása és kormányának november 5-i átalakítása.

nyilvánosságra hozta, hogy ideiglenes kormányt alakított, és as-Saabi személyében kijelölte a független Dél-Arábia leendő elnökét is.

Genfben november 21-29-e között zajlottak az egyeztetések a Lord Shackleton tárca nélküli miniszter vezette angol küldöttség és az as-Saabi által irányított NLF-delegáció között. A megbeszélések eredményeként megállapodás jött létre a két fél között a függetlenség megadásának pontos időpontját, illetve annak feltételeit tekintve, Nagy-Britannia egyúttal vállalta, hogy 1967. december 1-je után még hat hónapig polgári és katonai célokat szolgáló segínyt nyújt a Dél-Jemeni Népi Köztársaságnak.¹⁹

Az angolok a tárgyalás folyamán következetesen mellőzték a FLOSY képviselőit azzal a céllal, hogy korlátozzák és ne engedjék a térségben tovább terjedni az őket támogató nasszerista politika befolyását. Az ország lakosságának döntő többsége ekkor már ugyancsak az NLF-et támogatta, sőt, pártjára állt még a nagy befolyással rendelkező Ádeni Szakszervezeti Szövetség is.

November 29-én az utolsó brit egységek is elhagyták Ádent. Másnap a korábbi brit koronagyarmat, a hátszágát képező 20 szultánátus és sejkiség, valamint három korábbi hercegség elnyerte függetlenségét.

Az új állam a Dél-Jemeni Népi Köztársaság hivatalos nevet vette fel, amelynek elnökévé az NLF as-Saabit nevezte ki. Megbízatása két évre szólt, ez idő alatt elő kellett készíteni az általános parlamenti választásokat. Az elnök 11 tagú kormányt alakított, amelyben a miniszterelnöki posztot, illetve a fegyveres erők legfelsőbb parancsnoki tisztségét megtartotta magának.

A FLOSY – amellett, hogy hangoztatta, tovább folytatja a küzdelmet Dél-Arábia valódi függetlenségének kivívásáért – a kialakult helyzetben a politikai, diplomáciai erőfeszítésekre helyezte a hangsúlyt, célul tűzve azt, hogy biztosítsa az arab államok, valamint a szocialista országok támogatását (az arab országok közül csak Szíria helyezkedett egyértelmű, FLOSY-párti álláspontra). A mozgalom vezetői a konfliktussal kapcsolatban kérték az Arab Liga soron kívüli összehívását, ám erre, elsősorban a szaúd-arábiai álláspontnak köszönhetően nem került sor.²⁰

¹⁹ Halliday: *Revolution and Foreign Policy*, pp. 11–14, Little: i.m. pp. 179–180; Trevelyan: i.m. pp. 259–262.

²⁰ Fejszál szaúd-arábiai király szerette volna elérni, hogy a dél-jemeni helyzet rendezésébe, majd az ország függetlensége után kinevezésre kerülő kormányba vonják be a nacionalista szervezetek mellett a Dzsiddába menekült dél-arábiai uralkodókat is. *A dél-jemeni helyzet alakulása*. 1967. november 23. MOL KÜM. Jemen 1967. XIX-J-1-j TÜK 50. d. 70-10/002578/12/1967. – 157/Sz.T./1967.

December 12-én Dél-Jement felvették az ENSZ-be a világszervezet 123. tagjaként, s ugyanazon nap 14. tagállamként az Arab Ligába is. A függetlenség kikiáltása után megalakult új kormányt az összes arab ország elismerte, őket követték a szocialista országok, valamint a vezető nyugati országok, köztük az USA is.

Összefoglalás

A Dél-Arábia függetlenségéért küzdő nacionalista szervezetek tevékenységére jelentős hatással volt az őket támogató országok politikája. A FLOSY-t sokan egyszerűen Egyiptom eszközének tekintették, míg a SAL elsősorban a szaúdi támogatásnak köszönhetőe létezik. A két csoport a külföldi segítség mellett – vagy éppen ezért – sem tudott helyi szinten jelentős támogatóbázist kiépíteni. Velük szemben az önállóságára kényesen vigyázó NLF képes volt a dél-jemeni törzsek és városok megszólítására és szervezőmunkájának köszönhetően végül még a fegyveres erők tagjait is sikerült a saját oldalára állítani.

Ki kell azonban hangsúlyoznunk azt is, hogy az NLF győzelmét elsősorban nem a dél-arábiai belpolitikai helyzet, hanem külső tényezők összhatása – főleg Nagy-Britannia és Egyiptom a térségből történő kivonulása után keletkező hatalmi vákuum – tette lehetővé 1967-ben. Nagy-Britannia ugyanis – elsősorban anyagi megfontolások miatt – már akkor kinyilvánította szándékát a régióban birtokolt pozícióinak feladására, amikor az NLF még nem lett volna képes a hatalom megszerzésére és megtartására.

A függetlenségi folyamat Egyiptomnak a hatnapos háborúban elszenvedett veresége után gyorsult fel, amikor is az egyiptomi katonaságnak a Jemeni Arab Köztársaságból történő kivonásával megszűnt a veszély, hogy Dél-Arábia nasszerista befolyás alá kerül. Kairó ez irányú kudarcának további következményeként az NLF-fel rivális FLOSY elveszítette addigi legfőbb támogatóját és bázisait Észak-Jemenben, ennek köszönhetően pedig az NLF és a Szövetségi Hadsereg rövid időn belül felszámolta dél-jemeni pozícióit is. Így 1967 novemberére a britek számára nem maradt más alternatíva, minthogy az NLF-fel kössék meg a térség jövőjéről szóló megállapodást.

Speidl Bianka:

A síita mártírtudat gyökerei és átalakulása a libanoni polgárháborúban: a Hezbollah példája

A mártírság, mint politikai fegyver értelmezése és megítélése körül az arab világban is óriási viták dúlnak. A közel-keleti konfliktus-sorozat történetében először a Hezbollah aktivistái hajtottak végre öngyilkos merényleteket. E szervezet politikai sikerei, és síita gyökerei miatt megkülönböztetett figyelmet érdemel. A tanulmányban a mozgalom ideológiájának teológiai gyökerei, a síita-szunnita mártír-tudat különbségei valamint a síita doktrinák újraértelmezése kerül bemutatásra.

Az elmúlt közel másfél évtizedben a libanoni síiták, akik az ország legszegényebb és legkisebb lélekszámú közösségét alkották, regionális jelentőségre tettek szert. E történet hátterében a Hezbollah áll, amely a térségben egyedül volt képes sikerrel szembeszállni az izraeli hadsereggel.

Libanon lakosságát nemcsak a különböző keresztény és muszlim felekezetek osztják meg, hanem az ezeken belül kialakult nagycsaládok és klánok is. A gyakorlatilag törzsként működő közösségek, Iraktól eltérően, a felekezeti hovatartozás szempontjából mindig egységesek, tehát nem horizontálisan, hanem vertikálisan kapcsolják össze a társadalom egyes rétegeit. A vallási előírásokat természetesen nem minden mozgalom igyekszik érvényesíteni, s ezen szekuláris irányzatok a fundamentalista csoportokkal versengve küzdenek felekezetükhöz tartozók szavazataiért. A síiták esetében a két versenytárs a kompromisszumkész Amal és a vallási előírásokat a politikában és hétköznapokban betartani igyekvő Hezbollah.

Az iszlám világ többségét alkotó szunniták körében a predestinációt valló teológiai irányzatok váltak mérvadóvá, amelyek egyben azt is hirdetik, hogy Allah döntéseiben sem a

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke, illetve az ELTE Jogi Karán működő MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont által „Az iszlám világ a modern korban” címmel PhD-hallgatók számára rendezett konferencián hangzott el (2004. október 15.) Speidl Bianka az előadás elhangzásának idején a Pázmány Péter Katolikus Egyetem első éves PhD-hallgatója volt. A tanulmány az Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézetének ősszel kiadásra kerülő évkönyvében fog megjelenni.

racionalitásnak, sem pedig az igazságosságnak nem kell érvényesülnie. A „tizenkettes” síiták¹ – ehhez a felekezethez tartozik a Hezbollah is – hittételei több olyan, a szunnitákétól eltérő elemet tartalmaznak, amelyek politikai relevanciával rendelkeznek. Ezek közé tartozik tanításuk az isteni igazságosságról és az emberi szabad akaratról, amely nagy hangsúlyt fektet az egyén felelősségére. Ennek fényében magyarázható az az egyedülálló politikai aktivitás, melynek eredményeként a Hezbollah a polgárháború során képes volt fellépni a Libanont megszálló külföldi erőkkel szemben, s folyamatos támadásaival elérte, hogy 2000 májusában az izraeli hadsereg elhagyja Dél-Libanont, azóta pedig egyik leghatékonyabb támogatója és ihletője a palesztin ellenállásnak.

1982. november 11-én a közel-keleti hadviselés új korszaka kezdődött, amikor egy 17 éves fiatalember robbanóanyagokkal megrakott autójával az izraeli hadsereg türoszi főhadiszállásába hajtott. A robbanás összedöntötte a nyolcemeletes épületet és megölt 141 embert. Ez volt az első nem kommandó-akció keretében, hanem egyénileg végrehajtott öngyilkos merénylet. 1982 és 1985 között legalább 30 hasonló támadásra került sor. A Hezbollah 1982-ben még nem alakult meg hivatalosan, de e merényletek eltervezői a Libanoni Nemzeti Ellenállás azon csoportjához tartoztak, akik később Iszlám Ellenállás néven 1985-ben megalapították az időközben létrejött Hezbollah fegyveres szárnyát.

A mártírtudat kialakulása az iszlámban

Az „Isten útján való harc” koráni kifejezése² világossá teszi, hogy az iszlámban az odaadás tárgya nem a Próféta, hanem a „szent ügy”. A mártíromság gondolata szorosan összekapcsolódott az iszlám terjesztése közben elhunyt hősök kultuszával. Mohamed

¹ A tizenkettes síiták, más néven imámiták szerint Mohamed halála után a muszlimok közösségének vezetése a próféta nemzettségén belül öröklődik. Szerintük Mohamed unokatestvérét és vejét, Alit bízta meg a közösség vezetésével, sőt az őt követő két imámot is ő jelölte ki, ők Ali fiai: Haszan ibn Ali és al-Husszein ibn Ali. Ezt a közösséget azért hívják tizenkettéseknek, mert úgy tartották, hogy a tizenegyedik imám 874-ben bekövetkezett halála után fiát elrejtették, aki azóta is rejtőzködésben él. Őt a Mahdival („megváltó”) azonosítják, aki visszatérve a világba azt kormányozni fogja és a síiták ügyét végső győzelemre viszi. A rejtőzködő imám korszakában gyakorlati és jogi feladatait a vallástudósok látják el, akik az imám helyettesének nyilvánítják magukat. Az imám ma is rejtetten él a földön, ám időről időre kinyilatkoztatja magát egy-egy kiválasztott személynek, aki a legtekintélyesebb vallási vezető, az ajatollahok közé tartozik. Az imámita közösségnek különálló jogi, rituális és vallási doktrínája van, amely szerint minden imámot – a negyedikétől a tizenkettedikig – az elődje jelölte ki, mind büntelenek és tévedhetetlenek. A szunnitáknál az imámatus eltérő jelentéssel bír, számukra ez olyan vallási funkció, amely a politikai funkció hitelesítéséhez szükséges, ezért e kettő szükségképpen együtt jár és egyazon személy viseli. A kalifa (Mohamed utódja, az iszlám közösség politikai vezetője) tehát egyben lelki vezető, azaz imám is. Ld.: W. Madelung, Imáma c. szócikkét in: *The Encyclopedia of Islam*

² Ld. Korán: 2: 190 „Harcoljatok Allah útján azok ellen, akik ellenetek harcolnak! Ám ne hádjátok át Allah parancsait! Allah nem szereti azokat, akik áthágják (a parancsait!).”

életrajzaiban, a győztes csaták leírásakor, számos elbeszélést találunk a bátor és önfeláldozó hősökről. Ezt az irodalmi tradíciót követik a hadíszok³, amelyek egyben eligazítást is adnak mindazon kiváltságokról, amelyekben a mártíroknak a túlvilágon részük lesz. A korai iszlámban a mártír tehát nem hitének tanúja, hanem annak harcosa. Mivel a mártíromság kivívását a vallás védelmében vagy annak terjesztése során lehetett elérni, a dzsihad ideális terep volt erre a célra. A keresztény vértanú mártírfogalmával (aki elszenvedi a mártíromságot) nem sok közösséget mutat az iszlám harcos mártírja, aki a hit terjesztése vagy védelme közben hal hősi halált⁴.

A többséget alkotó szunniták esetében máig ez a gondolat maradt meghatározó. Minthogy Mohamed próféta ember volt, a muszlim hívő nem tekinthet rá mint emberfeletti, isteni ideálra, csak mint közvetítőre, Allah választottjára, hírnökére. A szunniták esetében így a prófétai karizma háttérbe szorul és a mártírok karizmája veszi át helyét.

A muszlim közösségen belüli szakadások következtében a mártíromság is új értelmet nyert. A minden kompromisszumot elutasító, túlbuzgó és fanatikus kháridzsiták földi javaikat megvetve keresték a mártíromságot (talab síhádat), folyamatosan harcolva a muszlim közösségen belül teret hódító és általuk hitetlennek tartott tendenciák és ezek képviselői ellen. E szekta szerint az elveiket nem osztó szükségképpen bűnös, és amennyiben nem hagyja magát meggyőzni, nem méltó az életre. Nevükhöz két kalifa, Oszmán (644-56) és Ali (656-61) meggyilkolása fűződik.⁵

A szunnita elgondolás szerint a közösség mindenkori vezetőjének engedelmességre kell, akkor is, ha visszaél hatalmával. A mártíromság fogalma ezért újabb jelentésváltozáson ment keresztül, amikor a síizmus kialakult.⁶

A síiták számára Huszein szenvedése és halála azonban már nemcsak egyedi példája az igazságtalanság elleni küzdelemnek, hanem kozmikus jelentőségű „megváltó” cselekedet, hiszen követői szerint helytállásával biztosította az iszlám igazi tanításának továbbélését és

³ Mohamednek a különböző élethelyzetekben adott gyakorlati útmutatásait és cselekedeteit tartalmazó hagyományok.

⁴ Dzsihadot folytatni, és erről sokan és sokszor megfélemlenek, csak a Korán előírasi szerint lehet. Ezért például több mint kétszáz, az al-Káida szervezet által hirdetett szent háborút legitim-e? A Hezbollah álláspontját jól árnyalja Naszrallah sejk kijelentése, miszerint ha valaki öl, attól még nem lesz szükségszerűen mártír, csak ha azt adott módon, adott célokért teszi. Sajat szavaival: „... nem minden terepet nyilváníthatunk a dzsihad harcmezéjének. Meg kell határozni, hogy az emberélet kioltása mikor teszi elkövetőjét mártírrá... ” Hala Jaber: *Hezbollah born with a Vengeance*, Columbia University Press, New York, 1993. p. 196.

⁵ Itt érdemes megjegyezni, hogy egyes elemzők a kháridzsiták ideológiájában és erőszakos fellépésében vélik felfedezni az al- Qáida előképét. Ld.: Sajid Khan: *Al-Qaida: The Ideology of Killing in the Name of God* (Master of Arts in Law and Diplomacy Thesis, April 2004. pp. 37-49. olvasható: <http://fletcher.tufts.edu/research/2004/Khan-Sajid.pdf>

⁶ A síiták különválása Ali fiának, Husszeinnek 680-ban történt kerbelai meggyilkolása után vált véglegessé.

szükségszerűen bekövetkező végső győzelmét.⁷ A vallási hierarchiában Huszein tehát Allah és a muszlimok közötti közbenjáróvá, szinte messiássá magasztosult s ezért a síiták számára Huszein mártírhalála példaértékű és mértékadó.⁸ Az elsődleges vallási tekintélyt jelentő imámokkal szemben is mintegy követelményként jelenik meg a mártíromság.⁹ Az 1960-as évekig azonban a huszeini áldozattal való azonosulás elsősorban lelki síkon történt s a politikai szerepvállalást a passzivitás jellemezte. A köznép számára eközben a mártíromság nem jelentett többet, mint a hősök, illetve szentek sírhelyeinek (mashad) látogatását és a Muharram hónapjában zajló gyász- szertartásokon (taazíja) való részvételt.

A hódítások fokozatos lezárulásával, a nyugati gyarmatosításig nyúló hosszú középkorban a mártíromság tartalma – főleg a szúfizmus tanainak köszönhetően – újabb, belső értelemmel gazdagodott, és a militáns, illetve lázadó mártír helyébe az emberi gyengeségein uralkodó, már-már aszkéta hős lépett.

A 19. században, a kolonializmus elleni küzdelem az iszlám világ minden táján ellenálló mozgalmakat hozott létre. Ezzel párhuzamosan a Nyugatot is megjárta felvilágosult gondolkodók (Szajíd Ahmad Khán, Muhhamad Abduh) számára a dzsihád nem jelentett mást, mint az egyes népek önvédelmi jogának megnyilvánulását, melynek értelmében a hazáért életét áldozó minden katona mártír. Ezzel a mártíromság jelentése veszített vallási tartalmából, ám megerősödött világi jelentősége, a közösség szabadságának védelme.

A szenvedés és ellenállás kettős üzenete: Huszein, Kerbela és Muharram 10.-e mint szimbólum

Napjainkban minden muszlim fegyveres szervezet, bármennyire különböző legyen is politikai és ideológiai hátterük, szóhasználatukban és fegyveres akcióikban egyaránt a mártíromság gondolatát helyezik középpontba. Ám különbség figyelhető meg az egyes felekezetek esetében abban, hogy mit értenek a mártír fogalmán és szerepén. Libanonban

⁷ Az Ali ellen lázadó damaszkuszi kormányzó Muáwíja fia, Jazíd azt követelte Husszeintől, hogy hódoljon be neki. Ezzel tehát a korai iszlám története fordulóponthoz érkezett, hiszen egy ilyen vezető elfogadása a vallás üzenetének meggyalázása lett volna. Ezért választotta Husszein Kerbalánál az ellenállást és a halált.

⁸ Ali Sariatí neves 20. századi teológus szerint a mártír életét adja egy ideálért, amely ideál e mártíromságon keresztül válik megvalósíthatóvá. Hasonlóképp egy másik tudós Taliqáni ajatollah a szúfi Dzsáláddín Rúmí költőre hivatkozva kijelentette, hogy a mártíromság a természetben is megfigyelhető láncolat része, melynek során mindaz ami elpusztul, életet ad valami magasabb rendűnek.

⁹ Mivel a tizenkét síita imám többsége nem rendelkezett politikai hatalommal, így vallási, spirituális jelentőségük és hatáskörük megerősödött. Az imámok szükségszerűen tévedhetetlenek voltak, egyrészt mert ők őrizték a kinyilatkoztatott isteni törvényt, másrészt hogy ne legyenek vég nélküli viták.

minden fegyveres konfliktus síita áldozata az „elnyomott mártír” megtisztelő címét kapja, míg a szunniták „a hős mártír” kifejezést részesítik előnyben. A szunniták számára ugyanis az iszlám minden szimbóluma történetiségében jelenik meg, s így eszményképük az államférfi és hódító, aki győzelemre vitte népét. A mártír tehát hős, aki eszményeinek megvalósítása közben esett el. A szunniták szerint Huszein, Ali Abú Tálíb fia is egyike ezen történelmi jelentőségű személyiségeknek.

A „tizenkettes” síiták számára viszont Huszein mártírhalála Kerbelánál nem csupán egy történelmi esemény, hiszen Huszein szenvedése magába foglalja a világ minden szenvedését a teremtéstől kezdve, s így ébren tartja az elnyomott népek iránt érzett szolidaritás érzését is. Ez az eszmeiség tartja fenn az ellenzékiesség lelkületét, amely az igazság érvényre juttatásáért folytatott örök forradalom része, s amelynek maga Huszein, s az őt követő meggyilkolt imámok a vezetői.

Az Ásúra napi megemlékezés rituáléi misztériumjátékként (taazíja madzslisz) elevenítik fel a kerbelai eseményeket, hogy a hívők hétköznapijaikban könnyen vonhassanak párhuzamot az aktuális események és e tragédia között.¹⁰ Az Ásúra ennél fogva alkalom arra, hogy a síiták bármely helyen és időben kifejezzék az uralkodó hatalmi viszonyokkal való szembenállásukat, valamint segíti az összetartozás-tudat és a szolidaritás fenntartását. Ez volt az a titkos erőforrás, amelyből az iráni iszlám forradalom és Libanonban pedig az izraeli megszállás elleni küzdelem táplálkozott.

Ebben a felfogásban minden kornak megvan a maga Jazídja¹¹ és Huszeinje. Kerbela tehát az egész emberi lét és történelem középpontja, a jó és a rossz mindenholi és mindenkori küzdelmének szimbóluma, amit a jól ismert síita mondás így fogalmaz meg: „minden föld egy Kerbela és minden nap egy Ásúra”.¹²

Az ünnep lelki üzenete az önmegtagadás és a hívő megtisztulása. Ugyanis minden egyes síitának önmagát kell megváltania azáltal, hogy hajlandó nélkülözéssel, szenvedéssel és ha kell, mártírhalállal Huszein követésére. Huszein mártírhalála szükségszerű volt, ahogy napjaink minden mártírjának halála is az, de *nem* az isteni elrendelés, hanem a világban működő ok-okozati összefüggések rendszerén belül.

¹⁰ A tizenkettes síiták szerint csak Huszein önfeláldozásán keresztül van megváltás, de ehhez azonosulniuk kell az ő szenvedésével. A kerbelai zarándoklaton ezért minden évben megsiratják, szenvedéstörténetét pedig drámával és siratóénekekkel misztériumjátékként elevenítik fel, ez az Ásúra napi megemlékezés. A több napon át tartó rituálék, távoli párhuzamot mutatnak a kereszténység Húsvét előtti szertartásaival, elsősorban a „keresztúttal”. Ez az ünnep segíti a síita összetartozás tudat és a szolidaritás fenntartását. Ez volt az a titkos erőforrás, amelyből az iráni iszlám forradalom és Libanonban az izraeli megszállás elleni küzdelem táplálkozott.

¹¹ Jazíd Kerbelánál csellel aratott győzelmet Huszein felett és még három évig (680-83) maradt kalifa.

¹² Ld. Sayyid Wahid Akhtar: „Karbala, an Enduring Paradigm of Islamic Revivalism”, in *Al-Serat*, Vol XIII No. 1 (Spring 1996).

Passzív vagy aktív ellenállás

A síiták a hatalommal szemben kétféle magatartáshoz folyamodtak a történelem során. Leggyakrabban az alkalmazkodás taktikáját alkalmazták, amely a taqíja (rejtőzködés) elvén alapult.¹³ Kivételes esetekben azonban nyílt lázadáshoz folyamodtak, melynek eszmei alapja a mártíromság (siháda) elvében gyökerezik. A huszadik század végén kibontakozó síita aktivitás vizsgálatakor először az 1979-es iráni események jelentőségét kell tisztázni.

Az 1970-es években, Iránban megtörtént Huszein szenvedésének újraértelmezése, amely már nem a mártírhalál elfogadását, hanem a lázadás szellemét hangsúlyozta.¹⁴ Ennek eredményeként a „szenvedő áldozatból” tudatos forradalmár lett, példaképe annak a fiatal síita nemzedéknek, amelyik nem a gyászban, hanem a cselekvésben látta élete értelmét. Khomeini, az iráni forradalom szellemi atyja a rejtőzködő imám visszatérésére való várakozást nem egy passzív állapotként értelmezte, hanem az iszlám alapelveinek megvalósításáért folytatott küzdelemként. Az Ásúra megemlékezések alkalmával az igazságtalanság elleni lázadás került előtérbe. Elfordulás volt ez attól a korábbi értelmezéstől, mely szerint Huszein közbenjáró és áldozata különleges és egyedi esemény volt. A Huszein halála fölött érzett gyászt és önsanyargatást az a magatartás váltotta fel, amely lázadását és bátorságát követendő példának tekinti.

A mártírok láncolatot, közösséget alkotnak, folyamatos áldozatvállalásuk biztosítja egy jobb világ létrejöttét, hiszen az új értelmezés szerint a Mahdí nem akkor fog eljönni, amikor az igazságtalanság és az elnyomás elárasztja a földet, hanem épp fordítva, az elnyomás elleni küzdelem fogja előkészíteni a Mahdí megjelenését, amely mintegy betetőzése lesz ennek a küzdelemnek. Az igazságtalanság elleni harcért pedig mindenki személyes felelősséggel tartozik.¹⁵ Az öngyilkos merényletek avagy mártírakciók ösztönzése tehát Iránból érkezett, hiszen az Irak elleni háború során Khomeini még azt is jóváhagyta, hogy gyakran nem több mint 9-10 éves kisgyermekek élő aknakeresőként derítsék fel a terepet az iráni katonaság előtt.

¹³ A „rejtőzködés” elve azt hivatott szolgálni, hogy az üldözött síitákat megmentse az életveszélytől. Ennek értelmében a veszélyt jelentő környezetben illetve helyzetekben a síiták számára jóváhagyott, sőt tanácsolt a tettetés, hovatartozásuk titkolása. A hagyomány ezt a gondolatot a negyedik imámnak, Ali Abú Tálib unokájának Muhammad al-Bakír-nak tulajdonítja, amit aztán fia, az ötödik imám Dzsaafar al-Szádik foglalt törvénybe. Ld. Farhad Daftary *The Ismailis: their History and Doctrines*, London, 1990, p. 85.

¹⁴ Huszein – bár jelentős tömegbázissal rendelkezett – nem vállalta forradalom kirobbantását, megőrizve ezzel a békét, az iszlám igazi – és szó szerinti – jelentését.

¹⁵ Assaf Moghadam: *The Shii Perception of Jihad*. *AlNakhlah*, Winter 2004, p.3. Olvasható: http://fletcher.tufts.edu/al_nakhlah/pdf/Assaf%20Moghadam.pdf.

Analogikus módon a gyermekmártíromság szentségét is a Kerbelánál, Huszein kíséretében meghalt gyermekek igazolják.

A libanoni ellenállás előzményei és kialakulásának okai

Libanonban napjainkig a franciák által kierőszakolt konfesszionalista „demokrácia” működik. A történelmi Szíriából leválasztott Libanon határait a megszálló franciák 1861-ben úgy húzták meg, hogy abban egyenlő nagyságú legyen a keresztény és a muszlim lakosság. A francia protektorátus (1919-46) által kikényszerített 1943-as szóbeli paktum értelmében a törvényhozó és végrehajtó hatalom a két vallási felekezet között oszlik meg. Libanonban azonban a síita közösség lélekszáma nőtt a leggyorsabban, s így az 1932-es népszámlálás adatain nyugvó konfesszionalista rendszer által megszabott keretek is az ő esetükben bizonyultak a legigazságtalanabbnak.¹⁶

Az oszmán uralom óta a libanoni síiták a szunniták és a keresztény maroniták dominanciájával szemben mind földrajzilag, mind politikailag a peremvidékre szorultak és az ország déli területein, valamint a Bekaa-völgy keleti részén telepedtek le. Így a fontos kereskedelmi és pénzügyi központok vonzásköréből teljesen kiszorultak. Izrael állam 1948-as kikiáltása után a déliek palesztinai kapcsolatai is megszakadtak. Ráadásul, míg a Dél az ország lakosságának 20%-át adta (1974-ben), a költségvetésnek csak kevesebb, mint 0,7%-át kapta meg.¹⁷

Az 1960-as években zajló modernizáció számos következménnyel járt. Az új technikai vívmányok alkalmazásának következtében ugyanis számos, mezőgazdaságban dolgozó síita vált munkanélkülivé.¹⁸ Másrészt viszont a kiépülő infrastruktúrának köszönhetően a közlekedési lehetőségek jelentősen javultak, így megindult a belső migráció, amelynek során síiták tömegei települtek át Bejrútba. Életkörülményeik jelentősen ott sem javultak és legtöbbjük a palesztin bevándorlók lakta „Nyomorövezet” mentén a déli kerületekben települt le.¹⁹

¹⁶ 1932-ben Libanon lakosságából 397 000 keresztény 386 000 muszlim. Ennek alapján a 99 tagú nemzetgyűlés 54 tagja keresztény, 45 pedig muszlim, ebből 19 síita.

¹⁷ Augustus Richard Norton, *Amal and the Shi'a: Struggle for the Soul of Lebanon*. Austin: University of Texas Press, 1987, pp.17-18.

¹⁸ Ld. pl. Norton, i.m.: p. 13-59.

¹⁹ Elizabeth Picard, *The Lebanese Shia and Political Violence*, Discussion Paper, United Nations Research Institute for Social Development (1993), p. 7.

A palesztin menekültek beáramlása megváltoztatta a társadalom etnikai vallási összetételét és új, minden korábbinál súlyosabb veszélyforrásokat rejtett. Az 1967-es hatnapos háború, majd az 1970-71-es jordániai polgárháború után, palesztinok százezrei menekültek a szomszédos országokba, így Libanonba is. Az 1970-es évek közepén már több mint 400 000 menekült élt Libanonban, akik jórészt a déli, síiták által lakott területeken telepedtek le és folytatták támadásaikat a szomszédos Izrael ellen. A palesztin fegyveresek folyamatos beszivárgása, s az izraeli megtorló akciók miatt a délen maradt síiták növekvő életveszélyben éltek. A központi hatalom képtelennek mutatkozott arra, hogy az eseményeket befolyásolja. A folyamatos elvándorlás következtében a dél-bejrúti síita nyomornegyed egyre nagyobb lett és a benne lakók életkörülményei pedig egyre elviselhetetlenebbé váltak.

Az élesedő konfliktus közepette a déli síiták tehát teljesen magukra maradtak, miután sem az állami, sem pedig saját vezetőik nem bizonyultak cselekvőképesnek, s a libanoni hadsereg sem volt képes biztosítani az érintett területeken élők létbiztonságát. Ezért tehát a síita közösség joggal kezdte úgy érezni, hogy az országra nehezedő terhekből az ő vállára kerül a legtöbb.²⁰ Az a folyamat, azonban éveket vett igénybe, míg az 1980-as évek elejére robbanásig feszült a helyzet.

A síita közösségen belül az egységes fellépésnek és érdekérvényesítésnek nem volt hagyománya. Más vallási közösségektől eltérően a síitáknak nem voltak megfelelő érdekképviselőket biztosító pártjaik, s politikai képviselőik a feudális földesurak parlamenti mandátumában merült ki.²¹ E hagyományos vezetőréteg azonban csak saját kiváltságainak biztosításával törődött. A II. világháború után azonban jelentősen átalakult a síita közösség. Mivel (egyedül) az oktatás terén élveztek csak esélyegyenlőséget, hamarosan új tanult középosztály formálódott ki, amely segítette a nagyvárosok nyomornegyediben élő síita tömegek politikai öntudatra ébredését. Tekintve, hogy számukra a legfontosabb az egyenlőség és szociális igazságosság érvényesítése volt, a közösségből sokan csatlakoztak az ilyen jelszavakat hangoztató baloldali pártokhoz és mozgalmakhoz.²² E szekuláris, baloldali pártok azonban a libanoni vallási alapon tagozódó társadalomban sohasem képviselhetek meghatározó szerepet és a síiták hagyományos vezetőrétege, a politikai hatalommal rendelkező zu'amá is mindent megtett az újonnan érkezők szerepvállalásának megakadályozására.²³

²⁰ Norton, i.m.: p. 26.

²¹ Olmert, Joseph. "The Shi'is and the Lebanese State", in Martin Kramer (ed), *Shi'ism, Resistance and Revolution* (1987). p. 196.

²² Ibid.

²³ Picard, i.m. pp. 7-8.

A síita „ébredési mozgalom” kialakulása és Múza Szadr imám tevékenysége

A háború előtti Libanonban „a síita ébredés” legmeghatározóbb személyisége, Szajíd Múza Szadr volt, aki az 1960-as évek elején jelent meg a politikai színtéren. Az iraki Nedzsefben tanult vallásjogot, ahol az 1960-as, 70-es években maga Khomeini is kidolgozta a síita doktrínák új értelmezését, amely az iráni forradalom ideológiai alapját jelentette. Khomeinihez hasonlóan úgy vélte, hogy a rejtőzködés elvének érvényesítése a síiták elnyomásához vezetett, ezért elérkezett az ideje, hogy sorsuk aktív formálói válnak. A kerbelai események, a síita történelem legmeghatározóbb és legismertebb történéseként olyan gazdag szimbólumrendszert kínáltak, amelyekkel kortársai is könnyen azonosíthatták magukat. Az 1974-es Ásúra napi szertartás alkalmával Szadr imám így szólt a tömeghez:

„Az iszlámot megfélemlítették... Egy hatalmas áldozatra volt szükség... az öntudatra ébredéshez. Erre az áldozatra Kerbelánál került sor. Huszein imám egész családját, minden erejét és életét az igazságtalanság és romlás elleni harcra szentelte. És ez a forradalom nem ért véget Kerbela homokjában, hanem az egész iszlám világot életadó forrásként táplálja, nemzedékről nemzedékre, egészen napjainkig. Ez az érték kezeink között hever, arra vár, hogy használjuk, új helyzetet eredményező reformokhoz, új mozgalmat hozzon létre és új forradalmat, hogy eloszlassa a sötétséget, megfékezze az önkényt és megsemmisítse a gonoszt.”²⁴

Múza Szadr 1975-ben megalakította az első síita politikai pártot Amal néven.²⁵ Beszédeiben soha nem hivatkozott a síitákon belüli „osztálykülönbségekre”, hanem magukat a síitákat tette meg szenvedő alanyoknak. Célja az összetartozás tudat kialakítása és megerősítése volt, ezért a síitákat a világ „kisemmizettjeinek” nevezte el, szervezetét pedig a „Kisemmizettek mozgalmának” (Harakát ul-Mahrúmín) hívta, összefogva a baloldali érzelmű alsó és középrétegeket és a baloldal előretörésétől tartó vallásos, hagyományos vezető réteget.²⁶ A sorsközösség vállalásával igyekezett ráébreszteni a vezetőket saját felelősségükre.

A palesztinok harcával egyetértett, ám élesen ellenezte, hogy Dél-Libanont harcmezőként használják küzdelmükhöz, miközben a helyiek megpróbáltatásai már messze túllépték a tűrőképesség határát.²⁷ Az izraeli bombázások és a palesztin gerillák erőszakos

²⁴ *Al Hayat*, 1974. Február 1. Idézi: Fouad Ajami; *Vanished Imam: Musa al Sadr and the Shia of Lebanon*. London: I.B. Tauris, 1986. p. 143.

²⁵ Az amal szó jelentése arabul: remény, de ez ugyanakkor egy mozaikszó is, amely a szervezet teljes nevének „Arab Ellenállás Egységei” rövidítése.

²⁶ Ajami i.m. p. 136-137.

²⁷ Jaber, i.m. p. 12.

fellépése ugyanis rettegésben tartotta a déli síitákat is, akik a palesztinok agresszivitása miatt ráadásul egyre érzéketlenebbé váltak a harcok végkimenetelét illetően. Múza Szadr azzal, hogy felfegyverezte az Amalt, képessé tette a dél síita lakosságát arra, hogy megvédelmezze magát. Szadr soha nem szólított fel egy iszlám állam kialakítására, inkább reformer volt, mint forradalmár. Tudatában volt a libanoni társadalom vallási sokszínűségének és a muszlim tengerben élő keresztények félelmeinek. Mindenekelőtt az igazságtalan feudális struktúrákat, valamint az alaptalan maronita keresztény arroganciát és túlhatalmat akarta megszüntetni a nemzeti és helyhatósági politikai életben.²⁸

Szadr nem szólított fel a rezsim megdöntésére sem, amint azt a baloldali pártok tették, számára megfelelő terepnek bizonyult az a konfesszionalista struktúra, amelynek játékszabályaihoz tökéletesen alkalmazkodott. Az Amal fegyveres szárnyának megszervezése ellensúlyt biztosított a palesztin gerillákkal szemben, valamint hiánypótlónak bizonyult a libanoni hadsereg harcképtelen volta miatt. Múza Szadr tevékenységét úgy összegezhetnénk, hogy a síitákat a libanoni színtér versenyképes erejévé tette, és az összetartozás érzésével ruházta fel.

1978-ban, egy hivatalos líbiai látogatás alkalmával Szadr imám rejtélyes körülmények között eltűnt. Az, hogy ez egy szunnita országban történt nyilvánvaló üzenetet hordozott az öntudatra ébredő síiták számára. Az elszigeteltség érzése azonban tovább erősítette a közösség elszántságát és összetartozástudatát.²⁹ Természetesen az azonnali párhuzamvonás sem maradhatott el, Múza Szadr líbiai és Huszein kúfai meghívása között, hiszen mindkettő csapdának bizonyult.³⁰ Ezzel Szadr alakja összekapcsolódni látszott a Tizenkettedik, „rejtőzködő” imáméval, mintegy megtestesítve mindazt, amiben a síiták hisznek. S ekkor jött az 1979-es iráni forradalom, amely valóságos katalizátorként hatott a libanoni síita közösségre, hiszen bebizonyította, hogy egy elszánt vallásos mozgalom képes a világi zsarnok megbuktatására. Az pedig, hogy ezt hittestvéreik hajtották végre, önbizalmat adott a libanoni síitáknak.³¹

Eközben az 1978-as izraeli invázió és az úgynevezett „biztonsági zóna” létrehozása után a síiták helyzete Délen még rosszabbra fordult. A maronitákból szerveződött, Izraellel együttműködő Dél-Libanoni Hadsereg az izraeli biztonsági erőkkel együtt a palesztinok által végrehajtott akciókat kíméletlenül torolta meg, melynek célja volt az is, hogy a síitákat

²⁸ Norton, i.m. p. 42.

²⁹ Ajami, i.m. p.199.

³⁰ Huszeint Jazíd Kúfába csalta azzal az ürüggyel, hogy ottani hívei segítségül hívják. Huszein kis létszámú követővel, köztük sok nővel és gyermekkel indult útnak. Jazíd és serege útközben csapott le rájuk, és Kerbelánál brutálisan lemészárolta őket.

elriassza a palesztinokkal való együttműködéstől.³² 1980-ban a mozgalomnak új, ezúttal világi vezetője lett, Nabih Berrí, egy ügyvéd személyében. Ezzel az Amal eltávolodott az iráni forradalmi eszmeiségtől és egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy reformokat akar, de minden esetben a kialakult rendszer keretein belül.³³

Az iráni kapcsolat háttere és jelentősége.

Az iráni és libanoni események között nem csak ok-okozati összefüggés, de bizonyos mértékű kölcsönhatás is fennállt. Amint azt Robert Fisk megállapította, az iráni forradalom is sok tekintetben Dél-Libanonban kezdődött. Músza Szadr ugyanis maga is iráni származású volt, s személye összekötő kapocs volt a sahi iráni ellenzéke és a Nedzsefben száműzött Khomeini között. Músza Szadr Libanonban, Türoszban telepedett le és – Fisk állítása szerint – az 1979-es forradalom után Iránban kulcspozícióba kerülő ellenzékiek szinte mindegyike vendégeskedett nála.³⁴

Irakban a 1968-as Baasz-párti hatalomátvétel után a világi, szocialista szemléletű kormányzat ellenségesen tekintett a vallási központokban működő síita újjáéledési mozgalomra. A vezető teológusok közül sokan ezért Libanonba tették át székhelyüket, ahol független intézményeket hoztak létre a Nedzsefben elsajátított ideológia terjesztésére, valamint megalapították a Daawa pártot (A Libanoni Iszlám Misszió Pártját), amely az Amal mozgalommal egy időben működött.³⁵ A magukat először Iszlám Ellenállásként meghatározó keményvonalasok vezetői tehát főleg a Nedzsefben tanult síita vallástudósok voltak. Propagandájuknak köszönhetően Izrael elsődleges célpontjai ezek a – Libanonba át vagy oda visszatelepült – befolyásos teológusok lettek.³⁶ A Daawa Muhammad Huszein Fadlallahot³⁷

³¹ Norton, i.m. p. 58.

³² Ld.: *Jerusalem Post*, 1981. március 25. in Norton, i.m. p. 50.

³³ Jaber, i.m. p.15., 27.

³⁴ Robert Fisk *Pity the Nation: Lebanon at War*. Oxford: Oxford University Press, 1991. p. 580.

³⁵ Martin Kramer, Hizbullah: the Calculus of Jihad”, in Martin E. Marty & R. Scott Appleby (eds.), *Fundamentalism and the State*, Chicago: University of Chicago Press, (1993), p. 543.

³⁶ Jaber, i.m.: p. 21.

³⁷ Muhammad Huszein Fadlallah ajatollah, Libanon vezető síita klerikusa, Nedzsefben végezte tanulmányait 1966-tól pedig Bejútban él. Mérsékelt nézeteiről és pragmatikus gondolkodásmódjáról ismert. Khomeini politikai elképzeléseit osztva az iszlám állam megvalósításának híve, ám teológiai szempontból a reformerként számon tartott Szisztáni ajatollah követője, s a Khatamí ex-elnök vezette iráni reformerek támogatója. Politikusként a meggyőzés híve, az erőszakos cselekményektől rendszerint elhatárolódik. Az 1985-86-ban végrehajtott és a Hezbollah szélsőséges szárnyához kötött emberrablásokat elítélte, s 2001. szeptember 11. után elsőként tette ugyanezt a muszlim vallási vezetők közül. Hivatalosan nem kapcsolódik egyetlen párthoz sem, ám híveit megtaláljuk minden libanoni síita mozgalomban. A Hezbollahról szólva így nyilatkozott:” A Hezbollah csupán egy, a

ismerte el szellemi vezetőjének, aki szintén Nedzsefben szerzett teológiai végzettséget, és aki 1966 óta több libanoni városban működtetett síita szemléletű jótékonyági szervezeteket, kórházakat, árvaházakat és iskolákat. Fadlallah azonban sohasem lépett fel politikusként, s így Músza Szadr imám mozgalmának inkább táptalajt, mint támogatást biztosított. Fadlallah Khomeini politikai kérdésekben kifejtett álláspontját osztotta, melynek meghatározó eleme az önrendelkezés érvényre juttatása a Közel-Keletet kizsákmányoló nyugati agresszióval (isztikbár) szemben.

Fadlallah úgy látta, hogy a libanoni kérdés megoldhatatlan az ország keretein belül, de külső támogatókra csak az iráni forradalom győzelme után talált. A Nabih Berrí vezette Amal befolyásának csúcspontján azonban a Daawa szellemisége háttérbe szorult. Az iráni forradalom, az Amallal szembeni elégedetlenség, az 1982-es izraeli invázió és az iráni Forradalmi Gárdisták érkezése viszont újra reflektorfénybe állította a síita teológusok által vezetett Daawát.

A Hezbollah megalakulásának közvetlen háttere

Az 1982-es izraeli invázió célja a dél-libanoni palesztin ellenállás felszámolása volt. A megtorlásoktól azonban a palesztinokhoz hasonlóan a vidék síita lakossága is szenvedett. A déli-libanoni síiták többsége számára a palesztinok jelenléte rendkívül vészterhes volt, ezért az izraeliek behatolását pozitív semlegességgel fogadták, ám azzal a feltétellel, hogy a kivonulásra az „rendcsinálás” után gyorsan sor kerül.³⁸ Azonban csalódnuk kellett és hamar belátták, hogy a Golán-fennsík, a Gázai-övezet és a Nyugati part bekebelezése után az izraeliek Libanonban aligha fognak önmegtartóztatást gyakorolni.

1983. május 17-én amerikai közvetítéssel Libanon és Izrael egyezményt kötött. Ennek tartalma azonban nem állt másból, mint az izraeli követelések felsorolásából: délen egy „biztonsági zóna” kialakítása, amelyet gyakorlatilag egy kollaboráns katonai egység a Dél-Libanoni Hadsereg felügyelne, és egy biztonsági bizottság létrehozása, amelyben amerikai, libanoni és izraeli megfigyelők vennének részt, és amelynek feladata az egyezmény megsértésének megakadályozása volt.³⁹

fegyveres harcot választó libanoni pártok közül. Lehetséges, hogy követett el törvénysértést és hibákat, de még mindig kevesebbet, mint mások.”(Idézet az 1984. október 3-án, a Monday Morning c. lapban megjelent interjúból).

³⁸ Norton, i.m. p. 86.

³⁹ Jaber, i.m. p.50.

A kormányzat az egyezmény aláírásával sok libanoni szemében árulónak bizonyult, ráadásul nem vett tudomást a síita közösség egyre növekvő elégedetlenségéről. A május 17-i megállapodás egyértelművé tette, hogy Izrael közvetett hatalmat fog gyakorolni a déli területek fölött. A síiták azonban megszabadulván a PFSZ-től nem akartak újra mások érdekeinek védőbástyájául szolgálni, ráadásul számukra az izraeli megszállás azt jelenthette, hogy akár a palesztinok sorsára is juthatnak, azaz otthonuk ideiglenesnek tűnő elhagyása a soha vissza nem térés kockázatával jár, valamint hogy földjeiket csak fegyveres harc segítségével őrizhetik meg. Az ellenállás tehát megkezdődött, ami eleinte a Dél-Libanont elárasztó izraeli termékek bojkottját, a kollaboránsok házának megtámadását és az izraeli őrjáratok ellen elkövetett kisebb merényleteket jelentette.

Az 1982 nyara és 1983 első hónapjai közötti időszakban spontán és összehangolatlan akciók zajlottak. Az izraeliek a megfélemlítés eszközéhez nyúltak s ennek a jövőre nézve legmeghatározóbb eseménye az 1983. október 16-i nabatíjei Ásúra napi provokáció volt. A megemlékezésen 50 ezer dél-libanoni síita vett részt. A szertartás csúcspontjánál egy izraeli katonai konvoj jelent meg azzal a szándékkal, hogy keresztülhaladjon a megemlékezők tömegén a város felé. A résztvevők szent ünnepük meggyalázását látták az akcióban, és erre felháborodott tiltakozással válaszoltak. A konvoj azonban megkezdte előrehaladását, mire az emberek kövekkel kezdték dobálni a járműveket. A katonák tüzet nyitottak, melynek következtében két ember meghalt és tizenöten megsebesültek. Mahdí Samszeddin sejk a bejrúti Síita Legfelsőbb Tanács elnöke, azonnal vallásjogi döntést (fatwát) bocsátott ki, amelyben polgári ellenállásra szólított fel. A mérsékeltnek számító vallási vezető felhívásához egyre többen csatlakoztak. A libanoni síita szervezetek ideológiai és gyakorlati tevékenysége szempontjából az 1983-as év tehát fontos változást hozott.

Az izraeli inváziót követő belpolitikai és az iráni forradalom győzelmét követő külpolitikai változások az ellenállás radikalizálódását tették szükségessé. Az első szervezett ellenállási egységet még az Amal mozgalom hozta létre a már említett Libanoni Nemzeti Ellenállás néven, Bejrút központtal. A déliek azonban egy radikálisabb irányvonalat követtek, s falvaikban megjelentek Khomeini ajatollah képei és az iráni forradalom jelszavai. Ekkor kezdtek megalakulni a későbbi Hezbollah első fegyveres csoportjai is, akik azonban 1985-ig nem határolták el magukat a Libanoni Nemzeti Ellenállástól.⁴⁰

Amikor 1982 nyarán Eliász Szárkisz libanoni elnök megalakította a Nemzeti Megmentési Bizottságot azzal a céllal, hogy a megszállók ellen egységfrontot hozzon létre, a

⁴⁰ Jaber, i.m. p.54.

Nabíh Berrí vezette Amal a részvétel mellett döntött. Így egy bizottságban találta magát az izraeliekkel korábban együttműködő Basír Dzsemajellel is. Nabíh Berrí mérsékelt és kompromisszum kereső irányvonala elégedetlenséget váltott ki azokban, akik tényleges változásokat akartak, és akikre meghatározó hatást gyakoroltak az Iránban történtek. Néhány, a Daawa párttal kapcsolatban álló, radikális nézeteket valló teológus egyes, az Amal mozgalomból kivált politikusokkal együtt, a szervezet radikálisaiból alakult Iszlám Amal mozgalom bevonásával politikai és katonai szövetséget hozott létre, amelyet Hezbollahnak, azaz Isten Pártjának neveztek el.⁴¹ Így történhetett, hogy jóllehet a palesztin gerillák már elhagyták Libanont az izraeli katonák hamarosan addig ismeretlen fegyveresekkel találták magukat szemben.⁴² A Hezbollah 1985-ös első deklarációját követően hamarosan népszerűvé vált a síiták körében és tömegmozgalommá alakult⁴³ a szervezethez hivatalosan nem kapcsolódó, Mohamed Huszein Fadlallah szellemisége lett körükben is az irányadó.

Az ellenállás és a megtorlás dialektikájának eredményeként az ellenállásban részt vevők létszáma és elszántsága egyre nőtt. Az izraeliek eközben Dél-Libanont teljesen elzárták az ország többi részétől, így a terület gazdasága összeomlott és a nép nyomora fokozódott. A nemzetközi békefenntartók főhadiszállása és az amerikai nagykövetség elleni öngyilkos merényletekre ebben a politikai légkörben került sor.

Az ellenállás megerősödését az is nagy mértékben elősegítette, hogy az 1982-es izraeli inváziót követően Irán 1500 úgynevezett Forradalmi Gárdistát küldött Libanonba.⁴⁴ Irányításukkal a Bekaa-völgyben található Baalbekben egy síita mini-állam alakult. A Gárdisták kiképzőtáborokat létesítettek, és az élet minden területét átfogó vallási és politikai propagandát fejtettek ki. Ez az iszlám alapelveinek iráni típusú gyakorlati megvalósítását, s Khomeini politikai doktrínáinak terjesztését jelentette. A helyiekkel, akik megfogadták a mártíromságra vonatkozó tanításaikat éppúgy, mint a földművelésre vonatkozó tanácsokat, optimális kapcsolatot alakítottak ki.⁴⁵ A polgárháborús Libanonban a központi irányítás szerepe nem érvényesült, s a baalbeki mini-állam a maga szélsőséges vallási és politikai propagandájával együtt csupán egy volt a számos felekezeti és politikai alapon szerveződő

⁴¹ Shimon Shapira „The Origins Of Hizballah”, in *The Jerusalem Quarterly*, Vol. 46 (Spring 1988), pp. 123-125.

⁴² Fisk, i.m. p. 396.

⁴³ Shapira, i.m. p. 125.

⁴⁴ A Forradalmi Gárdát 1979-ben hozta létre Khomeíni, előbb belső titkosszolgálatként, majd a forradalom eszméinek külföldi terjesztésére. Jaber, i.m. p. 109.

⁴⁵ Jaber i.m. p. 51.

tartományból. A Forradalmi Gárdisták feladata a „forradalom exportja” volt, és számos más arab államban is létesítettek bázisokat.⁴⁶

A síiták tehát meglehetősen heterogén politikai nézeteket képviseltek, ám a Hezbollah mintegy konglomerátumként magába foglalta az azonnali cselekvés és harc mellett elkötelezetteket. Hasszan Naszrallah, a párt jelenlegi főtitkára többször hangsúlyozta, hogy az adott körülmények között a mozgalomnak más célja nem volt és nem is lehetett, mint az ellenállás.⁴⁷

A mártíromság gyakorlata napjainkban.

A síita doktrínák Khomeini általi újraértelmezése rendkívüli jelentőséget nyert, amikor a 1990-es évek közepétől a palesztin ellenállók leghatásosabb fegyvere az öngyilkos merénylet lett. Ennek előzménye 415 Hamász illetve Iszlám Dzsihád tag 1992-es ideiglenes libanoni deportálása volt. Ők ugyanis az izraeliek által rájuk szabott időt jórészt a Hezbollah kiképzőtáborában töltötték.

A Hezbollah vezetői manapság minden nyilatkozatukban állítják, hogy hosszú a sora azoknak, akik ilyen akciók végrehajtására jelentkeznek. Ez első pillantásra éles ellentétben áll az öngyilkosság szigorú tilalmával, ezért hangsúlyozzák, hogy a fegyveres dzsihad bizonyos körülmények között, de nem szükségszerűen foglalja magába a mártíromságot, amely fizikai tanúságtétel az igazság mellett. Öngyilkosság helyett, a körülmények figyelembe vételével ezért az ilyen tetteket szerintük önfeláldozásnak kell nevezni. A Hezbollahra jelentős befolyást gyakorló Fadlallah szerint: „Ha egy elnyomott népnek nincs más lehetősége arra, hogy szembeszálljon az Egyesült Államokkal és Izraellel olyan fegyverekkel, amelyben azoknak nyilvánvaló fölénye van, akkor a harc szokatlanabb módjaihoz folyamodhat.”⁴⁸ A neves 20. századi síita teológus, Ali Sariati (1933-77) szerint egy mártírcselekedetnek az is célja, hogy

⁴⁶ A Forradalmi Gárda kiképzőtáborában természetesen nemcsak katonákat képeztek, hanem politikai tiszteket is, akiket aztán különböző közel-keleti európai, afrikai és ázsiai országokba küldtek az ottani forradalmi sejtek koordinálására és támogatására. Az Irán-ellenes propagandát folytatókra is csapásokat mértek. A Gárda ügynökeinek nevéhez fűződik például az 1992-es berlini leszámolás, melynek során egy étteremben iráni kurd aktivistákat gyilkoltak meg. A szervezet európai koordinációs központjának Irán bonni nagykövetségét tartják. A CIA szerint a Gárda 1979-96 között több mint 200 merényletet hajtott végre külföldön. Jaber, i.m. p. 111.

⁴⁷Naszrallah szerint az izraeli invázió csak felgyorsította egy ilyen mozgalom létrejöttét, mert a társadalmi elégedetlenség minden jelensége megvolt már az invázió előtt is. Azt azonban tagadja, hogy iráni ösztönzésre született volna ez a mozgalom, hangsúlyozva, hogy alapvető céljával a megszállás elleni küzdelmet határozták meg, mindig is kizárólag libanoniak alkották libanoni vezetéssel, harcosai is libanoniak voltak és libanoni ügyért küzdöttek. Ld.: Interjú Hassan Nasrallahal, pp. 38-39, in: *Middle East Insight*, 1996. május-augusztus.

megalázza az ellenséget, még akkor is, ha elpusztítani nem tudja.⁴⁹ A mérsékeltnek számító Fadlallah azonban sohasem részletezte, hogy az ilyen akciókban résztvevőkre milyen örömök várnak a túlvilágon.⁵⁰

Az elkövetők számára cselekedetük része annak a láncolatnak, amely Huszeintől kezdve az összes síita mártírt összekapcsolja, és egy végső apokaliptikus dzsihád felé mutat, melynek során a rejtőzködő imám visszatér, és győzelemre viszi népét. Tettük nem hozza előbbre haláluk időpontját, mert azt Allah már előre kijelölte számukra, s a mártíromságra való elhívás elfogadásával csupán Isten akaratát teljesítik, és a halál nemét választják meg.

Az izraeli hadsereg főhadiszállása ellen elkövetett merényletek azonban számos fogva tartott muszlimot is megöltek.⁵¹ A merénylet elkövetőinek ezért fatwára (vallásjogi döntésre) volt szükségük, amelyben a vallástudósok kijelentették, hogy ha az ellenség élő pajzsként használ muszlimokat, akkor a cél szentesíti az eszközt, azaz az ellenség megsemmisítése együtt járhat hittestvéreik meggyilkolásával, de csak akkor, ha az ellenség halottainak száma felülmúlja a muszlim áldozatokét. Ez utóbbiakat haláluk természetesen mártírrá avatja.

A sikeres médiapropagandának és az iskolai hitoktatásnak köszönhetően, az iszlám ellenállás a társadalom minden rétegéből és a nők közül is vonzza követőit; egyes becslések szerint mintegy ötvenezer aktív támogatóra számíthat. Egyikük, egy fiatal mérnök, így indokolta elhatározását: „a harci repülőgépek és az autóbombák használatának célja ugyanaz, ki merné azt állítani, hogy ők jobbak vagy civilizáltabbak csak azért, mert modernebb fegyverzetet alkalmaznak. Ki merné azt állítani, hogy helyesebb vagy jogosabb repülőgépekkel ölni meg az ellenfelet, mint autóba rejtett bombákkal.”⁵²

Terrorizmus (irhábija) és a szent háború (dzsihád) a vallásos és politikai retorikában

E két fogalom síita értelmezés szerinti élesen elkülönül. Ennek megértéséhez, először a síizmus három, fegyveres harccal kapcsolatos alapelvét kell megemlíteni.⁵³

⁴⁸Interjú Fadlallahal, al-Ittihad (Abu Dhabi), 1985 június 7. Idézi Martin Kramer, "The Moral Logic of Hizballah." In *Origins of Terrorism*, ed. Walter Reich. Cambridge: Cambridge University Press, (1990), p. 139.

⁴⁹ Assaf Moghadam: The Shii Perception of Jihad. *AINakhlah*, Winter 2004, olvasható: http://fletcher.tufts.edu/al_nakhlah/pdf/Assaf%20Moghadam.pdf. p.5

⁵⁰ Kramer,(1990), p. 146

⁵¹ 1983. november 4-én az izraeli hadsereg türoszi főhadiszállása ellen újabb merényletet követtek el. Mind az 1982-es, mind az 1983-as merénylet halálos áldozatainak száma máig tisztázatlan, a források egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak. A főhadiszállások azonban börtönként is szolgáltak, ezért az áldozatok között a fogva tartott muszlimok száma mindenképpen jelentős.

⁵² idézi: Jaber, i.m. p. 93.

- A rejtőzködő imám visszatéréséig tilos a támadó és a terjeszkedő háború.
- Az umma védelme minden esetben kötelező.
- Az igazságtalan uralkodó ellen, az emberi méltóság védelmében fel kell lépni.

A síiták a Koránon és a hadiszok történeteinek kívül Ali példabeszédeit és leveleit is hiteles forrásoknak tekintik, ezekből – az iráni forradalom óta – főleg azok a részek kapnak különösen nagy hangsúlyt, amelyek azt hirdetik, hogy az elnyomó ellen kötelező fellépni, és minden kompromisszumot el kell utasítani. A jelentős iráni vallástudós Mahmúd Taleqání ajatollah (1910-79) szerint Isten teremtette azt az ösztönt és erőt az emberben, amely arra szolgál, hogy szükség esetén megóvjuk az életet, a méltóságot és a nemzetet. A dzsihadnak tehát mindenképpen a társadalom jobbá tételét kell szolgálnia, szembeállítva a bomlasztó, öncélú lázadással, amit *tághútnak* nevezett.⁵⁴ A szintén befolyásos Murtaza Mutahharí ajatollah (1920-79) úgy határozta meg a dzsihadot, hogy annak célja a védelem és a védekezés, akkor, ha ez csak erővel lehetséges. Az alávetés és a megalázás nem vezethet békéhez, a dzsihad egyenesen kötelező, amikor az egyik fél leigáz egy másik népet vagy csoportot. Mutahharí szerint a muszlimoknak segítségére kell sietniük minden ilyen helyzetben lévő népnek.⁵⁵

A Hezbollah dzsihadja is defenzív dzsihad, hiszen az iszlám törvény értelmében egy elfoglalt vagy megszállt föld esetében a muszlimok kötelessége felszabadító háborút vívni. Ez minden egyes muszlimnak személyes kötelessége (*fard ul-ajn*), mely alól csak az jelenthet felmentést, ha ezt egy szervezet magára vállalja és helyettük végrehajtja. Ezt a feladatot látja el kollektív felelősség vállalásával (*fard kefája*) a Hezbollah.⁵⁶ Amint azt Náim Kásszem, a Hezbollah főtitkárhelyettese megfogalmazta: [a dzsihad] „számunkra nem annak az eszköze, hogy saját meggyőződésünket másokra erőltessük, hanem, hogy jogainkat megvédjük”.⁵⁷

A terrorizmus (irhábija) és a szent háború (dzsihad) a vallásos és politikai retorikában is elkülönül. A politikai propagandabeszédekben visszatérő történelmi párhuzamok kizárólag a Mohamed fellépésétől számított első száz év eseményeire korlátozódnak. Ezekben a síitákat az első muszlimok veszélyeztetett közösségével azonosítják, s a mekkaiakkal vívott győztes és vesztes csaták erkölcsi tanulságait aktualizálják. A veszteség oka mindig az erkölcstelenségben rejlik, a győzelemben pedig maga Isten nyilvánul meg. A harc célja most is az iszlám

⁵³ Ld. pl. William Chittick (ed.): *A Shíite Antology*, Albany, N.Y. 1981.

⁵⁴ Assaf Moghadam: The Shii Perception of Jihad. *AINakhlah*, Winter 2004, olvasható: http://fletcher.tufts.edu/al_nakhlah/pdf/Assaf%20Moghadam.pdf. p. 4.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Jaber, i.m. p. 237.

⁵⁷ Ibid, p. 196.

újjáélesztése, a hamis (bátíl) és az igaz (haqq) elkülönítése által, hiszen a jó és a rossz közötti küzdelem örök, és nem egy történelmi időponthoz kötött.

Haszan Naszrallah egy közelmúltbeli beszédében a következőképpen határozta el a szent háborút a terrorizmustól:

„... nem minden terepet nyilváníthatunk a dzsihád harcmezejének. Meg kell határozni, hogy az emberélet kioltása mikor teszi elkövetőjét mártírrá... Ez az a pont, ahol sokakban összezavarodnak a fogalmak... Vannak köztünk fiatalok, akik bármilyen formában, helyen és időben készek a halálba rohanni, s ez nem helyes. Nem ez az iszlám tanítása... A harc, a bombarobbantás és az öngyilkos merénylet önmagában még nem dzsihád, hanem csak fegyveres küzdelem... A Korán szerint dzsihádnak, csak az Isten útján való harcolás nevezhető... Tehát nem minden merénylő mártír, csak az, aki az isten ügyéért folytatott harcban leli halálát... Az Isten útján való harcon azt értjük, hogy ha egy ember az Isten által meghatározott célokért küzd. Az ilyen harcot törvényeink szabályozzák... Amikor egy ember a hazája, nemzete, a szent helyek és az emberi méltóság védelmében emel fegyvert, elnyeri Isten tetszését; ez a dzsihád... Másrésről az ártatlan és elnyomott emberek véreinek kioltása kifejezetten tiltott. Ez soha nem nyerheti el Isten tetszését; annál inkább kiváltja haragját.”⁵⁸

A Hezbollah és Izrael

Az 1985. február 16-án nyilvánosságra hozott, „Nyílt Levél”-nek nevezett deklarációban a Hezbollah kijelentette, hogy Libanon az Egyesült Államok által tervezett és Izrael, valamint libanoni szövetségeseik, a falangisták által kivitelezett nemzetközi összeesküvés célpontja, és erre bizonyítékul szolgálnak a megelőző évtized történései. A május 17-i egyezmény véleményük szerint arra volt hivatva, hogy Libanont izraeli protektorátussá és amerikai kolóniává tegye.⁵⁹

A világban kialakult erőviszonyok és a nemzetközi erők agresszivitása miatt a harc csak erőszakos eszközökkel vívható, hiszen másképp a világ soha nem szentelne figyelmet a gyengékkel és elnyomottakkal szembeni igazságtalanságoknak. Náim Kászem ezt így kommentálta: „Sajnos olyan világban élünk, ahol a dzsungel törvényei uralkodnak, tehát az erősebb elnyomja a gyengébbet. Olyan népnek látjuk magunkat, akiket megfosztottak jogaiktól, s ebben a helyzetben csak az erő eszközeit hívhatjuk segítségül. Erről nem mondhatunk le.(...)”⁶⁰. A konfrontációt tehát elkerülhetetlennek tartották.⁶¹

⁵⁸E beszéd 2004 február 20-án (muszlim időszámítás szerint Muharram hó 1-én) hangzott el. Olvasható: www.nasrollah.org

⁵⁹Ld.: *Nass al-risala al-maftuha allati wajjahaha Hizbullah ila al-mustad'afin fi Lubnan wal-alam* (Nyílt Levél a Hezbollahtól, Libanon és a világ kisemmizettjeihez) ([Beirut], 1985. február 16.)

⁶⁰Jaber, i.m. p. 87.

Izrael és a bejrúti kormányzat pedig a Hezbollah szerint pusztán Amerika gyarmatosító érdekeinek kiszolgálói, ezért semmilyen létjogosultsággal nem rendelkeznek.

„Izrael az amerikaiak ékének tekintjük az iszlám világban, egy zsarnokoskodó ellenségnek, amellyel addig kell harcolnunk, míg a térség lakói vissza nem kapják az őket megillető jogokat. Ez az ellenség óriási veszélyt jelent a következő generációkra és népünk sorsára, hiszen Palesztinában már láthattuk, mire képes terjeszkedő politikája... ezért az ellene folytatott harc csak teljes megsemmisítésével érhet véget...”⁶²

Az Izrael elleni harcot tehát egzisztenciális küzdelemként értelmezik, nem pedig területi konfliktusként. Míg rendszerint elítélik a civil lakosság elleni fegyveres akciókat, és több vezetőjük is nyíltan és határozottan terrorizmusnak minősítette a szeptember 11-i támadásokat és az iraki robbantásokat, ezt az elvet Izrael esetében nem alkalmazzák. Ezt Haszan Naszrallah így indokolta: „Izraelben nem élnek civilek, csak hódítók és megszállók”. (A kijelentés első felét Izrael eddigi minden vezetője hangoztatta). Ezek után meglepő pragmatizmust mutat, hogy Naszrallah azt is többször kijelentette, hogy a kétállamos megoldást nem szabotálnák, hiszen azt már palesztin belügynek tekintik. Ameddig azonban nem születik a palesztinok számára is elfogadható kompromisszum, továbbra is ösztönzik és technikailag is támogatják az öngyilkos merényleteket.

Összefoglalás: Hezbollah versus al-Káida

Libanoni, nem síita elemzők szerint a Hezbollah saját felekezete körében nem vallási elkötelezettsége miatt képes a szintén síita Amál mozgalom fölé kerekedni, hanem szociális és ellenállói tevékenysége miatt. Habár a síiták nyomorúságos életfeltételeinek állandósulásában a kormány felelőssége megkérdőjelezhetetlen, más vallási közösségektől eltérően a síitáknak nem voltak olyan érdekszervezeteik, amely országos szinten, hatékonyan tudták volna képviselni a síita közösség érdekeit. A Hezbollah ezért Irán segítségével egy teljes szociális infrastruktúra kiépítésébe kezdett, amelynek köszönhetően a lakosság elköteleződése mélyebb

⁶¹ Haszan Naszrallah megfogalmazásában: „Nyilvánvaló volt számunkra, hogy a diplomáciába vetett bizalom, a nagyhatalmak kérése semmilyen eredményhez nem fog vezetni. Ha vezetne akkor Palesztina földje nem lenne negyvennyolc éve megszállva.” *Middle East Insight*, 1996. május-augusztus pp. 38-39.

⁶² Ld.: *Nass al-risala al-maftuha allati wajjahaha Hizbullah ila al-mustad'afin fi Lubnan wal-alam* (A Hezbollah Nyílt Levele Libanon és a világ kisémmizettjeihez) ([Beirut], 1985. február 16.)

és állandóbb lett, mint azt vallási, illetve politikai propagandájuk önmagában lehetővé tette volna.

A szervezet az 1990-es évek elejétől kezdve parlamenti pártként beilleszkedett a politikai életbe, egyúttal számos iskolát, kórházat és szakképzési központot létrehozva és működtetve óriási mértékben járult hozzá a szociális és infrastrukturális problémák megoldásához

A Hezbollah következetes és meggyőző retorikája ütőképes keveréke a Khomeini-féle forradalmi lelkületnek, a pániszlám összetartozás-tudatnak, a síita mártírkultusznak és a militáns anti-cionizmusnak. A mozgalomban aktív, de katonai feladatokat nem vállaló nők száma is egyedülállóan magas. A neves keresztény újságíró és a baloldali al-Szafir című lap szerkesztője, Joseph Samaha véleménye szerint e szervezet soha nem akarta bevezetni a saríát (az iszlám vallásjogot), és választási programja is túlnyomó részben demokratikus elveken nyugszik. Ezért szerinte óriási hiba az az amerikai tendencia, amely a Hezbollahot az al-Káidával igyekszik összefüggésbe hozni.⁶³

Taktikai körütekintése és a szociális kérdésekben tanúsított korrupciómentes eljárásai miatt azonban nemcsak a síiták körében vált népszerűvé, hanem bizonyos mértékig a szunniták és a keresztények között is. Ezzel összhangban a más felekezetekkel való együttműködés érdekében a szervezet politikai programjában az iszlám állam kialakításának gondolatát egyre kevésbé hangsúlyozzák, sőt az izraeli csapatok kivonulása után a párt vezetősége mindent megtett, hogy megakadályozza a megtorlásokat az ellenséggel korábban együttműködő keresztényekkel szemben. Haszan Naszrallah úgy nyilatkozott, hogy „egy iszlám állam kialakításához a társadalom túlnyomó többségének a támogatása szükséges, ez pedig Libanonban nem áll rendelkezésre és valószínűleg soha nem is fog.”⁶⁴

A Hezbollah tehát az iszlám fundamentalizmus mindenképp új és eddig egyedülálló jelensége. Propagandája és eszközei mélyen gyökereznek a síiták évezredes elnyomásának tapasztalatában, amelynek következtében fellépésüket egyszerre jellemzi a végsőig elszánt fanatizmus és a rugalmasság, a körülmények adta lehetőségek kihasználásának képessége. Pusztán terrorszervezetként való megbélyegzésük azonban inkább minősül politikai állásfoglalásnak, mint objektív értékelésnek, hiszen e szervezet létrejötte a libanoni polgárháború közepette elkerülhetetlen volt.

⁶³ Idézi: Adam Shatz, In Search of Hezbollah, *The New York Review of Books*, Vol.51., No.7., April 29. 2004. olvasható: http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/blogger/archive/2004_05_16_archive

⁶⁴ Ibid.

Felhasznált irodalom:

- Ajami, Fouad: *Vanished Imam: Musa al Sadr and the Shia of Lebanon*. I.B. Tauris, 1986.
- Akhtar, Sayyid Wahid: „Karbala, an Enduring Paradigm of Islamic Revivalism”, in *Al-Serat*, Vol XIII No. 1 (Spring 1996).
- Daftary, Farhad: *The Ismailis: their History and Doctrines*. London, 1990.
- Fisk, Robert: *Pity the Nation: Lebanon at War*. Oxford University Press, 1991.
- Jaber, Hala: *Hezbollah born with a Vengeance*. Columbia University Press, New York, 1993.
- Kramer, Martin: The Moral Logic of Hizballah. in: Walter Reich. (ed.): *Origins of Terrorism*. Cambridge University Press, 1990, pp.131-157
- Hizballah: the Calculus of Jihad. In: Martin E. Marty & R. Scott Appleby (eds.), *Fundamentalism and the State*. University of Chicago Press, 1993), pp. 539-556.
- Madelung, Wilfred: Imáma c. szócikke in: *The Encyclopedia of Islam*
- *Nass al-risala al-maftuha allati wajjahaha Hizballah ila al-mustad'afin fi Lubnan wal-alam* (Open Letter from Hizballah to the Disinherited in Lebanon and the World). Beirut, 16 February 1985.
- Norton, Augustus Richard: *Amal and the Shi`a: Struggle for the Soul of Lebanon*. University of Texas Press, 1987.
- Olmert, Joseph: The Shi'is and the Lebanese State. in: Martin Kramer (ed.): *Shi'ism, Resistance and Revolution* (1987). pp. 189-201.
- Picard, Elizabeth: *The Lebanese Shia and Political Violence*. Discussion Paper, United Nations Research Institute for Social Development, 1993.
- Shapira, Shimon. „The Origins Of Hizballah”, in: *The Jerusalem Quarterly*, Vol. 46 (Spring 1988): pp. 115-30.
- Shatz, Adam: In Search of Hezbollah, *The New York Review of Books*, Vol.51., No.7., April 29. 2004. olvasható: http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/blogger/archive/2004_05_16_archive
- William Chittick (ed.): *Shiite Antology*. Albany, N.Y. 1981.
- The Electoral Program of Hizballah 1996.

Tóth Gergely:

Irak tömegpusztítófegyver-programjai (1973-1991)

A 2003-as Öböl-háború előtt sokat hallhattunk Irak tömegpusztító fegyvereiről, illetve az elmúlt majd' másfél évtizedben is rendszeresen fel-felbukkantak a hírekben új információk ezekkel a programokkal kapcsolatban. A tizenöt év erőfeszítései ellenére továbbra is sok homályos részlet maradt – és valószínű, hogy ezek már homályban is maradnak. Mégis, érdemes áttekintenünk azt, amit tudunk, ugyanis így érdekes betekintést nyerhetünk egy regionális hatalmi pozícióra törő hatalom gondolkodásába, illetve az általa bejárt útra.

Bevezetés és források

Terjedelmi okokból nem foglalkozhatom az összes fegyverprogrammal – ennek feldolgozásához monográfiára lenne szükség – így a vegyifegyver-programon keresztül kísérlem meg bemutatni Irak ilyen irányú fegyverkezésének általános jellemzőit. Választásom ezért esett erre a területre, mert egyrészt ez a legjobban dokumentált (ENSZ-jelentések)¹, másrészt pedig a leghosszabb ideig működő program. A projekt keretében előállított eszközöket a gyakorlatban is kipróbálták az irak-iráni háború alatt, felfedve ezzel a program jelentős részét a nemzetközi közösség számára is. Ez a láthatóság vezetett ahhoz, hogy Irak leginkább ezen a területen volt hajlandó kooperálni az UNSCOM és UNMOVIC fegyverzetellenőreivel is, így itt áll rendelkezésünkre a legteljesebb kép.

Fontos esemény, és mindenképpen meg kell említeni Huszein Kamel Hasszan tábornoknak, Szaddám Huszein vejének Jordániába menekülését 1995-ben, az általa ismertetett információk (illetve az ezek alapján megtalált dokumentumok) ugyanis egészen más

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke, illetve az ELTE Jogi Karán működő MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont által „Az iszlám világ a modern korban” címmel PhD-hallgatók számára rendezett konferencián hangzott el (2004. október 15.) Tóth Gergely az előadás elhangzásának idején az ELTE-ÁJK Nemzetközi Jogi Tanszék harmadéves PhD hallgatója volt.

¹ U.N. Documents, <http://www.iraqwatch.org/un/index.html>

megvilágításba helyezték Irak 1991 előtti tevékenységét, és segítettek megérteni a háttérben álló *raison de être*-t.² Az így előkerült anyagok kényszerítették rá ugyanis az iraki diktátort, hogy 1996-97-ben új deklarációkat tegyen fegyverprogramjairól, illetve nagyban hozzájárultak a 2002-es, legteljesebbnek mondható iraki anyag megszületéséhez.³

Mindezek ellenére sajnos máig nem derült ki, pontosan milyen logika mozgatta a fegyverek fejlesztését, mindössze a viszonylag jól feltárt tárgyi bizonyítékok alapján lehet következtetni ezekre a rejtett mozgatórugókra, amelyek Irakot arra indították, hogy kifejezetten haditechnikai fejlesztésekkel kísérelje meg a régió erőegyensúlyát saját javára eldönteni.

A kezdetektől az irak-iráni háborúig

Irak a monarchia megdöntése után kezdett hozzá haderejének modernizálásához. A folyamat részeként 1964. január 14-én megalakultak a Vegyi Csapatok, egyelőre szigorúan védelmi feladatokkal. Az alakulat tisztjei nyugati katonai akadémiákon (elsősorban Nagy-Britanniában) kaptak kiképzést, a haderőt a kor színvonalának megfelelő vegyivédelmi felszereléssel látták el.

A 60-as évek végére a hangsúlyok kezdtek eltolódni a támadó jellegű vegyi hadviselés irányába. Ennek oka elsősorban az lehetett, hogy az 1967-es arab-izraeli háború bebizonyította, hogy hagyományos fegyverzetrel Izrael nem kényszeríthető egykönnyen térdre, ráadásul – és valószínűleg ez volt a döntő momentum – Izrael ekkorra már atomfegyverrel is rendelkezett, megváltoztatva ezzel a régió egyensúlyát, megnyitva az utat a tömegpusztító fegyverek terén is a regionális fegyverkezési verseny felé.⁴

Az elmozdulás másik oka Irán felemelkedésében keresendő: Teherán az Egyesült Államok legfontosabb térségbeli szövetségeseiként mind nyomasztóbb túlsúlyra tett szert Irakkal szemben mind katonailag, mind gazdaságilag. Bagdad ezt képtelen volt hagyományos eszközökkel ellensúlyozni, ezért a katonai vezetés érdeklődése természetesen a nem-hagyományos, tömegpusztító fegyverek felé fordult, melyek legkönnyebben elérhető válfaja a vegyi fegyver, a “szegények atombombája”.

² <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/unmovic-kamalmeeting-082295.pdf>

³ http://www.iraqwatch.org/government/Index_Iraq.htm

⁴ Nuclear Weapons – Israel; <http://www.fas.org/nuke/guide/israel/nuke/>

A nyilvánosságra került dokumentumok szerint iraki katonatisztek egy csoportja már 1971-ben javasolta támadó jellegű vegyi program beindítását, de a jelek arra mutatnak, hogy laboratóriumi szinten már 1968 óta folytak kísérletek.⁵ Annál is inkább valószínű ez a korai dátum, hiszen közvetlenül ezt megelőzően, 1967-ben szenvedték el az arab országok Izraeltől megalázó vereségüket, így indokoltnak tűnik, hogy közvetlenül ezután megszülethetett a döntés az egyensúly valamiképpen helyreállításáról. A korábbi kormánytól határozottabban a régió dominanciájára törő Baath párt hatalomra kerülése természetesen szintén elősegítette a program beindulását.

Intézményesült keretekről mindenesetre 1974-től (más források szerint 1973-tól) van tudomásunk, ekkor kezdett működni az Al-Hazen Intézet, (al-Rashad falu mellett) amely a vegyi program bölcsőjének tekinthető.⁶ Az ekkor lezajlott újabb arab-izraeli háború sokkjára volt ahhoz szükség, hogy végül ténylegesen beinduljon a szervezett és célirányos kutatás. Az intézet az Állambiztonsági Szolgálathoz tartozott, és négy kutatócsoportot foglalkoztatott, a tanulmányozott harcanyagoknak megfelelően. A csoportok munkamegosztása a következőképpen alakult:

- ideggázok
- hólyaghúzó/fojtó gázok
- harcképtelenné tevő (ideiglenes hatású) anyagok
- lombtalanító vegyszerek

Az iraki fél állításai szerint a kísérletek nem voltak sikeresek, ezért ebben az időszakban nem került sor a laboratóriumi szintet meghaladó anyagmennyiség előállítására, az ENSZ ellenőrei szerint viszont más ok állt az intézet 1978-as bezárása mögött. A vezetőség állítólag sikkasztási ügybe keveredett, és ez Al-Hazen bukását okozta. Eltér az iraki beismerés és az ENSZ gyanúja azzal kapcsolatban is, hogy mindez hogyan hatott a programra: míg Irak szerint ezzel egy időre minden ilyen irányú kutatás leállt, addig az ENSZ rámutat arra, hogy 1978-ból, az intézet bezárását követő időszakból rendelkezésre áll egy dokumentum, amely már a vegyi harcanyagok fegyverekben történő alkalmazását irányozza elő.⁷

Az is elképzelhető tehát, hogy mindössze annyi történt, hogy (nem vitatva a sikkasztási ügy plauzibilitását) az intézet elvégezte, amiért létrehozták, a vegyi harcanyagokkal végzett

⁵ Unresolved Disarmament Issues – Iraq's Proscribed Weapons Programmes; <http://www.iraqwatch.org/un/unmovic/unmovic-disarmquestions-030603.pdf>

⁶ Amb. Richard Butler's Presentation to the UN Security Council June 3, 1998; <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/butlertounc-6-3-98.html>

⁷ UNSCOM Final Compendium – Disarmament Report; <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/disarmament.htm>

alapszintű kutatások lefolytatását, és így békeidőben megszűnt a létjogosultsága a további munkálatoknak. A vegyi (és biológiai) fegyverekkel kapcsolatban ugyanis soha nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy hosszú ideig való tárolásuk csak nagyon magas technológiai szintet elérve lehetséges, így Irak számára, aki nem rendelkezett ilyesfajta háttérrel, semmi értelme nem lett volna a 70-es években jelentős készleteket felhalmozni.⁸ Az ipari méretű gyártás ideje csak 1980 után, az irak-iráni háborút követően érkezett el.

Az irak-iráni háború

A vegyifegyver-program újraélesztése hivatalosan 1981. június 8-án történt meg, amikor is Projekt 923 néven a korábbi helyen, Al-Rashedben indult újra a munka. (Ez is arra mutat, hogy teljesen nem állhatott le a program 1978 után.) Az időpont is figyelmet érdemel – 1981-re nyilvánvalóvá vált, hogy a kezdetben remélt iraki sikerek elmaradnak, és a szovjet típusú, gépesített egységekkel végrehajtott hadműveletek nem hozzák meg a kívánt gyors eredményt. Ráadásul Iraknak szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy Irán lényegesen nagyobb embertartalékokkal rendelkezik, illetve a "forradalmi hevület" ezeknek a tartalékoknak pazarló, ám célravezető felhasználását is lehetővé teszi (baszidzs osztagok).⁹

Hozzájárult a vegyi fegyverekhez való fordulóhoz az is, hogy egyes harctéri parancsnokok sikerrel alkalmaztak könnygázt (CS gáz) a rosszul felszerelt, "emberhullámokban" támadó iráni gyalogság ellen. Állítólag sok esetben az irániak a szakálluk miatt nem is tudták a gázálcot felvenni. Ez megerősítette azt a feltételezést, hogy a harci gázok alkalmazása megoldást nyújthat a nyomasztó iráni létszámfölény kiegyensúlyozására.

Mivel Al-Rashed csak laboratóriumi mennyiségek előállítására volt alkalmas, fél éven belül nem messze Szamarrától felépült a később a vegyifegyver-gyártás fellegvárává váló Al-Muthanna. Itt fogtak hozzá az ipari méretű harcanyag-előállításához, illetve elkezdték kikísérletezni a fegyverekben való felhasználás lehetőségeit.

Bár látszólag kis lépés a laboratóriumi szintről az ipari szintre való eljutás, valójában minden ország rengeteg problémával kellett, hogy szembenézzon ennek folyamán – hatványozottan igaz ez egy olyan, a petrolkémiai szektort leszámítva fejletlen vegyiparral rendelkező ország számára, mint amilyen Irak. A fegyverek alapanyagaira (ún. prekursorok)

⁸ Stability of Iraq's CW Stockpile; <http://www.fas.org/irp/gulf/cia/960715/72569.htm>

⁹ History of Iran: Iran-Iraq War 1980-1988; http://www.iranchamber.com/history/iran_iraq_war/iran_iraq_war1.php
The Iran-Iraq War; http://www.parstimes.com/history/iran_iraq_war.html

ugyanis nagy mennyiségben volt szükség, és ennek biztosítására Irak képtelen volt saját forrásból. Így 1982-ben mintegy 800 tonna alapanyagot szereztek be a világpiacon, főleg nyugat-európai forrásokból. A szállítók pontos kiléte azóta sem minden esetben nyilvános, az ENSZ-jelentések szemérmesen hallgatnak a közreműködő cégekről és országokról.

Mielőtt persze cinkossággal vádolnánk a nyugat-európai kormányokat, figyelembe kell vennünk, hogy ezek a tranzakciók a 80-as évek elején történtek, amikor még korántsem volt olyan fejlett a kettős felhasználású (civil-katonai) technológiák ellenőrzésének nemzetközi rezsimje, mint manapság. Másrészt, mivel különböző anyagokat különböző cégektől, különböző országokban, és különböző fedőcégek nevei alatt szerzett be az iraki kormány, így esély sem nagyon volt arra – egységes nemzetközi nyilvántartás hiányában – hogy kiderüljön ezeknek az anyagoknak a tényleges rendeltetése. Nem árt azt sem megjegyezni, hogy pontosan Irak vásárlásai vezettek a nemzetközi ellenőrzés kiépüléséhez a kettős használatú technológiák, anyagok és eszközök területén.¹⁰

Maga az ipari gyártás is tartogatott meglepetéseket, illetve új eszközöket igényelt – ennek a problémának a megoldására Irak kétféle módon vállalkozott: egyrészt szintén a világpiacon szerzett be kettős használatú eszközöket, másrészt saját, már meglévő, civil használatú eszközparkját alakította át. Ennek keretében pl. 1983-ban, a termelés felfutásával a szamarrai gyógyszergyár eszközeit is elkezdték vegyi fegyverek gyártására igénybe venni.

Mint már említettem, a harmadik probléma a létrehozott harcanyagok célbajuttatása volt. Már az első világháborúban bebizonyosodott, hogy ezt pusztán a szélre bízni sem túl hatékony, sem túl biztonságos megoldás. Másrészt, ezzel a módszerrel csak a frontvonalban lévő, valószínűleg legjobban védett csapatok támadhatók, és elvész annak az esélye, hogy a hátrébb felsorakozó, amúgy is gyengébben védett csapatokat meglepetésszerűen támadhassák. Mindenképpen szükség volt tehát hatékonyabb megoldásra. Az alapanyagok és gyártótechnikák esetéhez hasonlóan ebben az esetben is Irak a legegyszerűbb ötletet vette alapul: repülőgépeken használatos napalmtartályokat, valamint foszforbombákat alakítottak át – ezek, legalábbis az első időkben, kielégítőnek bizonyultak.¹¹

Az alkalmazott harci anyagok tekintetében a háború alatt folyamatos fejlesztésnek lehattunk tanúi. A közmondás szerint is evés közben jön meg az étvágy, Irak vegyifegyverei esetében sem volt ez másképp – míg kezdetben csak lokális támadások elhárítására,

¹⁰ Supplementary Guidance Note on International Proliferation and Arms Control Regimes; <http://www.dti.gov.uk/export.control/publications/prolif.pdf>

¹¹ UNSCOM Final Compendium – Disarmament Report; <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/disarmament.htm>

kifejezetten harcászati szinten vetették be, addig a kapacitások fejlődésével egyre inkább kezdték az eszközöket támadó jelleggel, illetve hadműveleti jelentőségű célok ellen bevetni.

1982-ben az ipari méretű előállítás a már az első világháborúban megjelent mustárgázzal kezdődött. Összehasonlítva azzal, hogy ebben az évben mindössze 85 tonnát sikerült előállítani, 1983-ra a termelés majdnem megduplázódott, 150 tonnára emelkedett. Ugyanakkor a védelmi harcok során az is kiderült, hogy a mustárgáz, bár könnyen előállítható és sokáig tárolható, nem ideális az emberhullámok megállítására, azon oknál fogva, hogy túlságosan lassan hat – főleg igaz ez a bőrön keresztüli felszívódásra, ahol csak órák elteltével fejti ki hólyaghúzó hatását.¹²

1984-ben tehát megindult egy sokkal hatékonyabb fegyver, a központi idegrendszerre ható tabun készítése. Az év folyamán mindössze 60 tonnát sikerült előállítani, és az is csak 50-60%-os tisztaságú volt, ráadásul gyorsan bomlott. Az 1984-es év újdonságot hozott abból a szempontból is, hogy Iraknak sikerült új célbajuttatási módszereket kidolgoznia: mintegy 40 000 darab (főleg 155 mm-es) tüzérségi lőszer, 20 000 (122 mm-es, sorozatvetőből kilőhető) tüzérségi rakétát, illetve 7500 bombatestet vásároltak/alakítottak át vegyi harcanyag hordozására. Mivel Irak a légierővel szemben, a tüzérség tekintetében jelentős fölényben volt, így most már biztonságosabbá vált a mélységi csapásmérés - ráadásul (főleg lemásolással) megoldották mindezen eszközök hazai gyártását.

Mivel tabunhoz fűzött remények, elsősorban annak nem kielégítő tisztasága és stabilitása miatt, nem váltak be, Al-Muthanna mérnökei továbbléptek, és a szarin/cikloszarin nevű harcanyagot kezdték tanulmányozni. 1984-ben kis mennyiséget már elő is állítottak, az év végére pedig sikerült létrehozni a vegyi anyag gyártásához szükséges gyártósort. A gyártási folyamat során viszont nem várt problémák léptek fel, így 1985-86 folyamán mindössze évi 40-50 tonnát sikerült előállítani, ráadásul nagyon gyenge minőségben, mindössze 40-60%-os tisztaságban, 7-8 hetes lebomlási idővel. 1987-re viszont sikerült megoldani a felmerült problémákat, ebben az évben már 200 tonna, 1988-ban pedig már 390 tonna volt a termelés. A siker miatt a tabun gyártását végleg meg is szüntették, hiszen a szarin/cikloszarin kombináció minden tekintetben felülmúlta a tabun hatását.¹³

¹² Sulfur Mustard; <http://www.atsdr.cdc.gov/tfacts49.html>

¹³ A cikloszarin némileg stabilabb, bár kevésbé mérgező – a szarin feladata így az azonnali hatáskifejtés, a cikloszariné pedig a terület szennyezettségének fenntartása volt. (A levegő, a napfény és a tárolási hőmérséklettől magasabb külső hőmérséklet hatására minden vegyi harcanyag kisebb vagy nagyobb sebességgel bomlásnak indul. Abban az esetben, ha az alkalmazás célja nem egy közvetlen támadás elhárítása vagy a saját támadás elősegítése, hanem bizonyos terület – közlekedési csomópontok, utánpótlási készletek – használatának megtagadása az ellenségtől, nagyon lényeges az ún. perzisztencia, vagyis az az időtartam, amíg a kijuttatott harcanyag ténylegesen kifejti hatását. Ezt takarja tulajdonképpen a szennyezettség fogalma.) Facts about Sarin; <http://www.bt.cdc.gov/agent/sarin/basics/facts.asp>

A háború vége felé Irak tervbe vette a jelenleg használt leghatékonyabb, VX jelű ideggáz előállítását is: egy fennmaradt dokumentum tanúsága szerint ennek hatását az atomfegyveréhez hasonlították (Ekkoriban egyébként már az atomprogram is folyt!) A kutatás 1985-től megindult, '86-ban pedig már a gyártással is próbálkoztak, de végül a szarin egyszerűbb útnak tűnt. A fennmaradt bizonyítékok szerint 1988-ig csak 2,4 tonnát sikerült gyártani, az sem volt túl jó minőségű. Nincs arra adat, hogy Irak ez a mennyiséget be is vetette volna a háború végéig.¹⁴

A VX-szel kapcsolatban megfigyelhető egy másik érdekes jelenség. A gáz (vagyis inkább egy párolgó folyadék) előállítására négyféle módszer létezik. Ezek közül az "B" viszonylag egyszerű, ám nem eredményez stabil vegyületet – ezzel szemben a "D" változat eredménye hosszabban tárolható, ám előállítása több energiát és szakértelmet igényel. Irak mind a négy eljárással kísérletezett, végül a háború alatt a "B" változatot alkalmazta, mivel gyorsan felhasználható, nagy mennyiségű anyagra volt szüksége. Ezzel szemben a háború végeztével a "D" eljárás vált uralkodóvá, hiszen itt már "békeidős" készleteket kellett létrehozni.¹⁵

Visszakanyarodva 1987-re, a fokozódó nemzetközi figyelem újabb problémák elé állította az iraki katonai-ipari komplexumot. Mivel 1984-től kezdve az ENSZ is rendszeresen közölt jelentéseket az irak-iráni háborúban tapasztalt vegyifegyver-használatról, a világ lassan kezdett ráébredni arra, hogy hatékony fegyverprogramok teremthetők a civil piacon elérhető technológiákból is. Irak számára így egyre nehezebbé vált a harcanyagok előállításához szükséges alapanyagok beszerzése. Az igények hazai bázison történő kielégítésére épült meg a falúdzsai (Falúdzsa I-II-III) vegyipari komplexum, amely képes volt a legtöbb bonyolult összetevő alapvegyszerekből történő előállítására. Az így felépült üzem egyébként maga is kiváló példája a kettős használhatóságú üzemeknek, hiszen a háború végeztével minden különösebb erőfeszítés nélkül átállítható volt civil vegyipari programokra. A megnövekedett ipari háttér összehangolására megalakult a Katonai-Technikai Bizottság (Huszein Kamel Hasszán vezetésével) is. Azt, hogy a háború végére mennyire sikeres lett a termelés, és mennyire gyakran használtak vegyi fegyvert, jól bizonyítja a tény, hogy az összes felhasznált harcanyag kétharmadát az utolsó másfél évben alkalmazták.¹⁶

¹⁴ VX Gas; http://encyclopedia.laborlawtalk.com/VX_gas

¹⁵ UNSCOM Final Compendium – Disarmament Report; <http://www.iraqwatch.org/un/unscom/disarmament.htm>

¹⁶ WMD Profiles – Chemical; <http://www.iraqwatch.org/profiles/chemical.html>

A két háború között

1988 augusztusában véget ért az Iránnal folytatott háború anélkül, hogy bármelyik fél érdemi eredményt tudott volna felmutatni – hacsak nem számítjuk annak, hogy addigra Irak rendelkezett a világ egyik legerősebb hadseregével, valamint a legtöbb tapasztalattal a vegyi hadviselés terén az első világháború óta. Másfelől eddigre már hét ENSZ-vizsgálóbizottság dokumentálta e fegyverek használatát – többször polgári lakosság ellen, ami jelentősen rontotta Irak nemzetközi hírnevét.¹⁷

Mivel az 1988-90 közötti időszakban nem volt szükség vegyi fegyverek bevetésére, Al-Muthanna mérnökei meglévő eszközeik tökéletesítésére fordíthatták az időt. Mustárgázból ugyan 700 tonnás készlet maradt, valamint kis tételben a VX előállítása is folytatódott (a "D" eljárás szerint), a többi ideggázból nem tároltak készleteket, mivel azok amúgy sem lettek volna stabilak. Folytak ugyan kísérletek bináris (két komponensként tárolt, csak használat előtt vegyített, ezért tárolható) szarin előállítására, de ismereteink szerint ezek a kísérletek nem vezettek sikerre. Igaz, ez nem akadályozta meg Szaddám Huszeint abban, hogy egy nyilatkozatban ilyen fegyverrel fenyegetse meg Izraelt.

A fent említett beszéd már az újabb háború előszele volt, és egyben a vegyifegyver-program újraindítását jelentette. A fejlesztés fókuszja ebben az időszakban elsősorban az új hordozóeszközökre esett. Április 16-án, mindössze két héttel Huszein beszéde után elkészült az immár teljesen iraki fejlesztésű R-400-as bomba prototípusa, melyet 22-én már ki is próbáltak. Júliusra, mire a Kuvait elleni háború megindult, már kb. 1000 darab volt bevethető az új, ejtőernyő-fékezésű légbombából.

Jelentős lépésnek tekinthető, hogy Irak elmozdult az eddig kizárólagos harcászati és hadműveleti alkalmazástól, és a kb. 600 km hatótávolságú Al-Huszein (a SCUD-B iraki, módosított változata) rakétákat is elkezdtek vegyi töltet szállítására alkalmas fejrészrel ellátani.¹⁸ Ezzel, legalábbis regionális viszonylatban hadászati fegyvert hoztak létre, amely alkalmassá vált kifejezetten politikai célok érdekében (ellenséges fővárosok támadása) való felhasználásra is. Júliusra ezekből a fejrészekből 50 darab készült, ezek közül 10-15-öt fel is

¹⁷ Security Council Resolution 620 (1988), UN Doc. S/RES/620 (August 26, 1988.); ICRC Press Release, No. 1867, March 23, 1988.

¹⁸ Al-Hussein/al-Husayn – Iraq Special Weapons; http://www.fas.org/nuke/guide/iraq/missile/al_hussein.htm

töltöttek harcanyaggal (úgy tűnik, legalább egy VX-szel volt töltve, bár Irak mindvégig tagadta, hogy a VX-et fegyverekben is felhasználta volna).

Az ország tehát igen jelentős vegyi arzenállal vágott neki az Öböl-háborúnak – szerencsére azonban e fegyverek bevetése ebben a konfliktusban elmaradt. 1990 tavaszán újraindult a harcanyagok tömeges gyártása is, a szövetséges bombázások megkezdéséig 117 tonna szarint, 280 tonna mustárgázt, és másfél tonna VX-et sikerült előállítani.

Az 1991-es Öböl-háború

Azon a tényen kívül, hogy végül sem a szövetséges csapatok ellen, sem Izrael ellen nem vetett be vegyi fegyvert, kevés biztosat tudunk Irak öböl-háborús vegyi fegyvereiről. A szövetséges bombázások következtében nagy mennyiség megsemmisült, ami pedig megmaradt, azt Irak jórészen közvetlenül a háború után ártalmatlanította. Mivel az ország területét nem szállták meg szövetséges csapatok, így lehetetlen pontos képet adni a fegyverek és a fegyverprogram akkori helyzetéről, az UNSCOM ellenőreinek érkezéséig pedig nagyon sok mindent már vagy egyoldalúan megsemmisítettek, vagy pedig elrejtettek. Ahogy pedig már tanulmányom elején is jeleztem, Irak mindig csak annyit volt hajlandó beismerni, amennyit az ellenőrök már tárgyi bizonyítékok alapján így is, úgy is sejtettek. Így az Öböl-háború ezen vonatkozásáról mindössze a következőket tudjuk.

1991 januárjában, amikor a konfrontáció már elkerülhetetlen volt, az iraki szárazföldi erő csapatai hadosztályszinten vegyi fegyvereket kaptak; ezeket ugyanakkor csak egy nukleáris fegyverrel bekövetkező csapás esetén használhatták.¹⁹ Ez a doktrína két ponton is ellentétes volt az irak-iráni háborúban tapasztalattal: korábban egyrészt mindig csak a legfelsőbb parancsnokság (gyakorlatilag maga Szaddám Huszein) adhatta ki a parancsot az ilyen fegyverek alkalmazására, másrészt, most csak másodikként, válaszreakció gyanánt adott lehetőség az alkalmazásra.

Úgy vélem, mindkét különbség könnyen megmagyarázható. A hatáskör delegálása a hadosztályparancsnokokra annyiban mindenképpen logikus, hogy Irak joggal tarthatott a kommunikációs hálózat összeomlásától – amint az be is következett. Ilyen esetben teljesen értelmetlen lett volna fenntartani a főparancsnokság döntési jogkörét, hiszen ez a gyakorlatban hatástalanná tette volna az egész szisztémát. A másik követelmény, az elsőként való alkalmazás

tilalma is jogos volt, hiszen a szembenálló felek közül három is rendelkezett atomfegyverrel, és például az Egyesült Államok nemzetbiztonsági doktrínája kifejezetten fenntartotta a jogot, hogy vegyi támadásra is atomfegyverrel reagáljon. Ilyen körülmények között öngyilkossággal ért volna fel ezen eszközök elsőkénti alkalmazása.

Végjáték

Az Öböl-háború nem csak rövid, de hosszú távon is meghatározta Irak tömegpusztítófegyver-képességeit. 1991. január 17-én légitámadások érték az Al-Muthanna-i komplexumot, így megsemmisült a gyártókapacitás nagy része.²⁰ A falúdsai üzemek is súlyosan sérültek, és a háború után az ENSZ-szankciók miatt már nem nagyon volt lehetőség ezen létesítmények újjáépítésére.

A Biztonsági Tanács 687. számú határozata²¹ pedig megtiltotta Irak számára nem csupán a vegyi fegyverek, de a nukleáris és biológiai fegyverek tartását és gyártását is. 1991 júniusától megindult a háborút túlélte fegyverek, harcanyagok és az előállításukhoz szükséges eszközök egyoldalú megsemmisítése, valamint a rájuk vonatkozó dokumentáció eltüntetése. Két hónappal később, augusztusban megérkeztek a fegyverzetellenőrök, és kezdetét vette a bő egy évtizedig tartó macska-egér játék, melynek során Irak igyekezett minél inkább homályban hagyni fegyverprogramjait. Ez azonban már egy másik történet.

Következtetések

Irak példája, bár ami a tömegpusztító-fegyverekkel folytatott tevékenységet illeti, egyedülállónak tekinthető a XX. században, mégis sok tanulsággal szolgál, különösen a napjainkban jellemző, elsősorban a nukleáris fegyvereket érintő proliferációs hullám fényében.

1. Az elmondottakból látható, milyen nagy a kísértés, hogy egy ország, amely egy régió dominanciájára tör, ilyesfajta technikai eszközökkel billentse saját oldalára az egyensúlyt. Nem is csak ezen fegyverek tényleges hatásával (hiszen az, mint az irak-iráni háború megmutatta,

¹⁹ If We Fight Iraq: Iraq and Its Weapons of Mass Destruction; http://www.iraqwatch.org/perspectives/csis-iraq_wmd-062802.pdf

²⁰ Weapon Update Archives; <http://www.iraqwatch.org/update/weapon/index.htm#CW>

²¹ S/RES/687 (1991) 8 April 1991 Resolution 687 (1991) Adopted by the Security Council at its 2981st meeting, on 3 April 1991

nem biztos, hogy döntést képes kicsikarni), sokkal inkább az általuk jelentett politikai fenyegetéssel, és az ellenségben, valamint potenciális ellenfelekben kiváltott lélektani hatással. Azt is bizonyítja, hogy egy viszonylag fejletlen ország is képes, jelentős erőforrások koncentrációjával kiugró teljesítmények létrehozására a hadiipar és fegyverkezés területén.

2. Azt sem szabad egyúttal elfelejtenünk, hogy Irak példája nem ismétlődő meg tetszőleges időben és helyen, ugyanis abban, hogy az ország ilyen sokáig, ilyen sokrétű programot építhetett, közrejátszott a kedvező nemzetközi helyzet is, hiszen az iráni iszlám forradalom mind az iszlám világot, mind a nyugati rendszereket megrémítette, így az új teheráni rezsim ellen gyakorlatilag bocsánatos bűnnek számított a vegyi fegyver alkalmazása. Ezzel együtt a nemzetközi közvéleményt olyan mértékben felháborította a hasonló fegyverek kiváltotta szenvedés, hogy ez Irak számára a későbbiekben talán több problémát okozott, mint amennyi a fegyverek kiváltotta lélektani hatással nyert.

Úgy is felfogható mindez, hogy az Irak által alkalmazott vegyifegyverek „túl sikeresek” voltak, hiszen hatásuk túlságosan is élénken idézte fel a két generációval korábbi első világháború emlékét, előhívva ezzel a fejlett világban egy sor pszichológiai reakciót, amelyek végül Irak megbélyegzéséhez, és a nemzetközi téren páriává válásához vezettek.

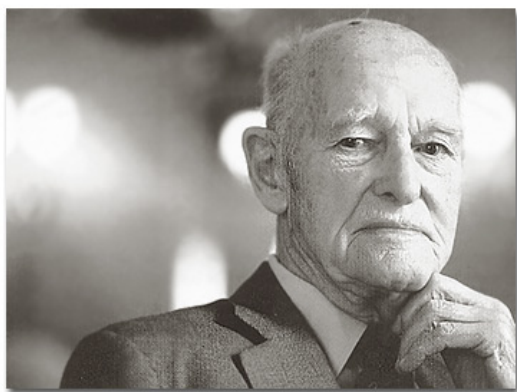
3. Látható továbbá, hogy az események egy idő után önálló dinamikával bírnak: a kezdeti sikeres alkalmazás után egyre nagyobb mennyiségben, egyre gyakrabban, egyre többféle vegyi harcanyagot alkalmaztak, míg végül a stratégiai szinten is érezhetővé vált ezen eszközök hatása. Bár kezdetben a fejlesztések flexibilisen követték a harctéri elvárásokat, később mindez már fordítva is működött, a harcteret is átalakították ezek a fegyverek, eszkalációhoz vezettek, sőt politikai következményekkel is bírtak. Elég, ha fellapozzuk az 1991-es Öböl-háborúról szóló híradásokat, hogy lássuk, mennyire így van ez.

4. Végül pedig, tudva azt, hogy 1991 után Irak már nem volt képes ezen képességeit újraéleszteni, az is bebizonyosodott, hogy csak az egységes nemzetközi fellépés lehet hatékony az tömegpusztító-fegyverek elterjedésének meggátolásában, és csak a minél szélesebb körű összefogás képes megakadályozni az irakihoz hasonló példák megismétlődését.

Dr. Fehér Zoltán:

Nekrológ: George F. Kennan

Egy realista diplomata az amerikai külpolitika alakításában

Március 17-én 101 éves korában elhunyt George F. Kennan, akit az amerikai hidegháborús külpolitika atyjaként ismert meg a világ. A szovjet-orosz területre specializálódott diplomatának meghatározó szerep jutott az Egyesült Államok (új) stratégiájának alakításában a hidegháború hajnalán. Később a külügyi szolgálatból visszavonulva a téma tudományos elemzésének szentelte életét, ám véleményére, tanulmányaira egészen haláláig figyeltek az amerikai külpolitika mindenkori alakítói.

Kennan családi háttere, tanulmányai

George Frost Kennan 1904. február 16-án Milwaukee-ban látta meg a napvilágot. Édesapja, aki skót és ír bevándorlók leszármazottja volt, a Kossuth Kent Kennan nevet kapta szüleitől a magyar szabadságharc vezére előtti tisztelgésért. Édesanyja születése után két hónappal halt meg, ami talán az egyik gyökere annak, hogy Kennant még az őt legendaként tisztelő életrajzírói is úgy emlegetik (sőt, önéletrajzában ő maga is) mint zárkózott, önmagában bizonytalan fiút, illetve fiatalembert.¹

Kennant egész élete, benne gyermekora, sőt családi mitológiája is egyaránt a

* A szerző amerikanista-politológus, a Külügyminisztérium munkatársaként jelenleg a washingtoni magyar nagykövetség kül- és biztonságpolitikával foglalkozó diplomatája. A tanulmányban közölt nézetek szigorúan a szerző magánvéleményét tükrözik.

¹ Wilson, D. Miscamble,; *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992. pp.11-12.

nemzetközi kapcsolatok területéhez kötötték. Nyolc éves korában a németországi Kasselbe került mostohaanyjához, ahol megtanult németül. A családi legendáriumhoz tartozik, hogy azonos nevű felmenője, nagyapja unokatestvére, George Kennan sok évtizeddel korábban beutazta Oroszországot és az orosz kultúra egyik szakértőjévé vált, amelyet több, a témának szentelt kötete is bizonyít. Később az „ifjabb” George Kennan is Oroszország (illetve a Szovjetunió) szakértőjeként válik majd a „washingtoni elit intellektuális kedvencévé.”²

Kennan egyetemi tanulmányait a St. John's Northwestern Katonai Akadémián és a világ legjobb felsőoktatási intézményei közé tartozó Princeton Egyetemen folytatta. Mivel itt gondot okozott neki a beilleszkedés hallgatótársai közé, nem érezte jól magát. Saját bevallása szerint is ez a bizonytalanság, zavartság vitte rá arra, hogy 1925-ben – más komoly alternatívát nem látva maga számára – szinte kalandvágyból jelentkezett az amerikai Külügyi Szolgálatba, amit nem sokkal korábban hoztak létre az addig különálló diplomáciai és konzuli szolgálat egyesítéséből.³

A fiatal diplomata

Az ifjú diplomata rögtön konzuli megbízatást kapott először Genfben, majd Hamburgban, ám ezek a feladatok nem elégíthették ki, ezért azt tervezte, hogy visszatér az iskolapadba. Ekkor tudta meg, hogy a külügyi szolgálat kötelékében maradván három évig posztgraduális tanulmányokat folytathat idegen nyelv szakon. A Berlieni Egyetemre ment, ahol oroszra kezdett tanulni – részben a Kennan-ős emlékének tisztelegve, részben pedig az amerikai-szovjet diplomáciai kapcsolatfelvételre való felkészülésként. Berlinnek nemcsak későbbi karrierje alapját, az orosz kultúra és nyelv ismeretét köszönheti, de itt találkozott feleségével, a norvég Annelise Sorensennel is. Három lányuk és egy fiúk született, akik nyolc unokával és két dédunokával ajándékozták meg a Kennan-házaspárt. A sors különös kegye, hogy a 101 éves korában elhunyt diplomatát túlélte a szintén rendkívül idős Annelise Kennan.

Berlin után a még mindig csak 31 éves diplomata először Rigában szolgált harmadtitkárként, majd 1933-ban Moszkvába helyezték át, mint az ottani viszonyok és nyelv képzett szakértőjét. Kennan a kommunizmust élesen elutasító, de az orosz kultúra felé

² Walter Isaacson and Evan Thomas: *The Wise Men: Six Friends and the World They Made*. New York: Simon and Schuster, 1986. p. 24.

³ George F. Kennan: *Memoirs 1925-1950*. Boston: Little, Brown, 1967. pp.14-16.

tisztelettel és nagyfokú érdeklődéssel forduló amerikaiként érkezett a Szovjetunió fővárosába. 1935-36-ban másodtitkárként tért vissza a moszkvai amerikai nagykövetségre.

A „hosszú távirat”

Kennan karrierjének legfontosabb szakasza akkor kezdődött, amikor 1944-ben harmadszor került külszolgálatra Moszkvába, immár követ-tanácsosként, az amerikai nagykövetség második embereként. Amit a Szovjetunióban tapasztalt hét év távollét után, nem nyerte el a tetszését. Sztálin állama ekkorra milliányi szenvedő országa lett: a háború létbizonytalanságot és éhínséget hozott, miközben a kommunista rendszer félelemben tartotta a lakosságot – és nagyfokú bizalmatlansággal kezelte a nyugati diplomatákat. Mindezt akkor tapasztalta az amerikai elsőbeosztott, amikor Washingtonban még szimpátiával és szövetségesi lojalitással tekintettek Szovjetunióra és vezetésére. Kennan számos alkalommal tudományos tanulmányokban és diplomáciai táviratokban adta nagykövete, Averell Harriman és a washingtoni külügyi vezetés tudomására fenti nézeteit, de ők nem hallgattak rá, nem voltak nyitottak mélyebb, tudományos elemzéseire.⁴

A II. világháborúnak kellett véget érnie, hogy mindez – az amerikai-szovjet viszony ugyanúgy, mint Kennan karrierje – teljesen új irányt vegyen. 1946. február 22-én Kennan, a moszkvai amerikai nagykövetség akkori ügyvivője – betegágyán – megírta az ún. Hosszú Táviratot (*Long Telegram*), amely a perifériáról a külpolitika középpontjába repítette az akkor 42 éves diplomatát. A közel nyolcezer szóból álló elemzés témáját tekintve a State Department kérésére született, de hosszúsága és mélysége a diplomácia világában rendkívül szokatlan volt.

Az eredeti kérés lényege az volt, hogy a moszkvai nagykövetség adjon magyarázatot Sztálinnak és a szovjet vezetésnek a megelőző időszakban tapasztalt, szövetségesi kapcsolatokba nem illő, ellenséges megnyilvánulásaira. Kennan nem egy teljesen új gondolatmenetet öntött távirati formába, hanem már évek óta hangoztatott nézeteit ismételte meg és fejtette ki bővebben – de az időzítés tökéletes volt. A Long Telegram akkor vázolta fel a szovjet politika valódi motivációit és az egyetlen lehetségesnek tűnő amerikai viszonyulást ehhez, amikor Washingtonban a korábbi politika működésképtelenségét már belátták, de új alternatívát senki nem tudott még felrajzolni. Kennan megtette.⁵

⁴ Miscamble, i.m.: pp. 20-24.

⁵ Paterson et al.: *American Foreign Relations. A History. Volume II.* Lexington: D.C. Heath and Company, 1995. p. 82

A Long Telegram – anélkül, hogy mindezt nyíltan kimondta volna – lényegében kétségbe vonta a Szovjetunió irányában addig követett amerikai külpolitika alapját, miszerint a szovjetek magatartását az amerikai (illetve a nyugati) politika érdekében befolyásolja, sőt a kétoldalú kapcsolatok az Egyesült Államok hozzáállásán múlnak. Roosevelt elnöksége idején – amikor a diplomáciai kapcsolatok felvétele megtörtént – a Szovjetunió először potenciális, később pedig valódi szövetségesként szerepelt a náci Németország és Japán elleni harcban, s ezért pozitív megítélés alá esett. Kennan lerántotta a leplet a Szovjetunió másik (mint kiderült, igazi) arcáról, amely már rövid távon sem tekintette barátainak a nyugati hatalmakat. A távirat szerint „a Kremlnek a nagyvilág dolgaira vonatkozó neurotikus látásmódja mélyén az oroszok hagyományos és ösztönös bizonytalanság-érzete található.” Ebből következőleg a szovjet hatalom „érzéketlen az ész logikájára és rendkívül érzékeny az erő logikájára.”⁶

Washingtonban mintha csak egy ilyen lökésre vártak volna: Kennan táviratát kézzől-kézre adták, másolták, és – ami különösen ritka volt hosszú opusok esetében – a vezetők mind végigolvasták. Az amerikai külpolitikát a Long Telegram – és Churchill ezzel egyidejű aktív (azonos irányú) fellépése – elmozdította egy bizonytalan és kapkodó pozícióból a szovjet fenyegetést komolyan vevő álláspont irányába.⁷

Mr. X és a feltartóztatás

Kennant a Long Telegram után néhány hónap múlva visszahívták Washingtonba, ahol kinevezték a National War College külpolitikáért felelős vezető-helyettesévé. Az akkor nemrég alapított intézményben diplomatáknak, a fegyveres erők tisztjeinek, összességében nagyon befolyásos közönségnek tartott kurzusokat geopolitikáról, stratégiáról és külpolitikáról. James Forrestal akkori haditengerészeti miniszter (Navy Secretary) – aki az általa széles körben terjesztett Long Telegram idejétől kezdve felkarolta Kennant – többször meghallgatta az előadásait, és felkérte, írjon számára egy elemzést a szovjet politika mozgatórugóiról és a lehetséges amerikai magatartásról. A diplomata el is készítette a dolgot, amelyet Forrestal szintén lelkesen terjesztett Washingtonban.⁸

1947 januárjában George Marshall – aki a hadsereg vezérkari főnökeként a II. világháborúban kivívott szövetséges győzelem egyik hőse volt – lett az új külügyminiszter.

⁶ George F. Kennan: *Long Telegram*. in: Dennis Merrill - Thomas G. Paterson: *Major Problems in American Foreign Relations. Volume II: Since 1914.* (5. kiadás.) Boston: Houghton Mifflin Company, 2000. pp. 210-212.

⁷ Miscamble i.m.: pp. 25-28.

Marshall hivatala elfoglalása után döbbenet tapasztalta a külpolitikai tervezés – és általában a hatékony külügyi és hivatali működés – hiányát a State Departmentben. A külpolitikai tervezés megteremtése érdekében megbízta Kennant, hogy állítsa fel a Külpolitikai Tervező Csoportot (Policy Planning Group), majd létrehozásától vezesse azt: legyen az új amerikai külpolitikai stratégia kidolgozásának irányítója. Kennan a legnagyobb örömmel mondott igent, hiszen évek óta a *policy* befolyásolására törekedett.⁹

Időközben Kennant az általa írott tanulmánnyal megegyező témában előadás tartására kérték fel a talán legbefolyásosabb külpolitikai think-tank, a Council on Foreign Relations részéről. Kennan a meghívásnak 1947. januárban tett eleget New Yorkban, ezután a *Foreign Affairs* folyóirat főszerkesztője felajánlotta az előadás anyagának publikálását. Kennan a Forrestalnak készített tanulmányt küldte el a főszerkesztőnek, de jelezte, szívesebben venné, ha új posztja miatt a cikk név nélkül jelenne meg. Így született meg az a kifejezés, amivel az utókor a XX. századi amerikai külpolitika egyik alapidokumentumára hivatkozik: X Article. S így lett Kennan egy időre Mr. X.¹⁰

1947. júliusban jelent meg az X cikk, *The Sources of Soviet Conduct* (A szovjet magatartás gyökerei) címmel.¹¹ Ebben Kennan „azt javasolta, hogy a szovjet fenyegetést minden téren fel kell tartóztatni”¹², sőt folyamatos nyomás gyakorlásával elősegíteni a szovjet rendszer végső elgyengülését vagy összeomlását. Elmélete szerint a feltartóztatásnak elsősorban az amerikai biztonság szempontjából lényeges „erős pontokra”, a világ legfejlettebb iparosodott területeire kell koncentrálnia.¹³ Ezzel meg is született a feltartóztatás (*containment*) koncepciója, amelyre az egész hidegháborús amerikai külpolitika épült. Kennan azonban elég homályosan és félreérthetően fogalmazott cikkében ahhoz, hogy amikor a külpolitika többi befolyásos személyisége elkezdte formálni az új külpolitikai doktrínát többek között Kennan gondolataira építve, számosan úgy értelmezhesék a cikket, hogy a feltartóztatást elsősorban katonai eszközökkel kell végrehajtani. Ez Kennan elképzelésével nem egyezett, hiszen ő – bár ezt világosan nem fejtette ki – elsődlegesen politikai feltartóztatást tartott szükségesnek, a diplomácia eszköztárának bevetését, továbbá a gazdasági versengést, s

⁸ Issacson – Thomas i.m.: pp. 381-385.

⁹ Miscamble i.m.: pp. 3-11.

¹⁰ Issacson – Thomas i.m.: pp. 384-385.

¹¹ Kennan: *The Sources of Soviet Conduct*, 107-128. old.

¹² Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2000. pp. 232. old.

¹³ Galló Béla: *A túlélés tudománya. A nemzetközi politikai viszonyok vetélkedő elméletei*. Budapest: Helikon, 2000. pp. 53-54.

csak másodsorban épített a katonai elrettentésre.¹⁴

Az amerikai külpolitika fő „stratégája”

A feltartóztatás koncepciójának megszületésével azonban nem jött még létre az amerikai külpolitika új doktrínája. Kennan az elnök hívására már 1947 tavaszán, idő előtt otthagyta a National War College vezetését, és elfoglalta helyét a „fő külpolitikai stratégá” székében, hogy részt vegyen az új amerikai doktrína kidolgozásában. Kennan első feladata volt, hogy néhány hét alatt felállítsa a Policy Planning Staff-ot, amely a következő években a külpolitikai *policy-making* centrumává vált. Fontos látni, hogy ebben az időszakban nem egy előzetesen megalkotott külpolitikai stratégia alapján születtek meg a *policy* döntések, hanem éppen fordítva: a hidegháborús amerikai doktrína az elnök és vezető kormányzati tisztségviselők számos döntéséből, továbbá a Policy Planning Staff és a Nemzetbiztonsági Tanács (NCS) különböző dokumentumaiból, lépésről-lépésre állt össze.

Kennan tehát nem volt a szó valós értelmében a hidegháborús külpolitika egyszemélyi megalkotója. Több kérdésben nem is az ő véleménye alapján döntött az elnök, az NCS, illetve a külügyminiszter. Az Észak-atlanti Szövetség (NATO) megalapításáról, Németország kettéosztásáról, Japán biztonságpolitikai helyzetéről és a hidrogénbombáról szóló döntésekben Kennan álláspontjával ellentétes politikát fogalmazott meg a kormányzat. Kennan munkája azonban a formálódó amerikai doktrína egészére rányomta a bélyegét, és véleményét a felmerült ügyek nagyobb részében magáévá tette a külpolitikai vezetés.¹⁵ Kulcsszerepe volt a Marshall-terv kidolgozásában és sikerében, az olasz és görög kormányoknak a helyi kommunista csoportok ellen biztosított támogatásról szóló döntésekben, különösen pedig az új „Ázsia-politika” létrehozásában, a japán gazdasági újjáépítés elindításában és a Kínához fűződő kapcsolatok alakításában.¹⁶

Kennan az amerikai diplomácia eszköztárának megújításából és kibővítéséből is kivette a részét. Ez megnyilvánult egyrészt a tájékoztatás területén, hiszen a mai napig őt tekintik a Szabad Európa Rádió – Szabadság Rádió ötletgazdájának. Egy másik jelentős innovációja volt, hogy 1948-ban kezdeményezte a Külügyminisztérium felügyelete alatt működő, elsősorban politikai és gazdasági jellegű titkos műveleteket végrehajtó Office of

¹⁴ Kennan: *The Sources of Soviet Conduct*, pp. 107-128.

¹⁵ Gaddis i.m.: pp. 53-86. old.

¹⁶ Miscamble i.m.: pp. 349-351.

Policy Coordination (OPC) felállítását. Kennan ez alapján a politikai természetű amerikai titkosszolgálati műveletek kitalálójának tartják. A diplomata az OPC számos műveletének tervezésében és a szervezet munkájának felügyeletében is részt vett.¹⁷

A külpolitikai stratégia elképzelései mindazonáltal az idő előrehaladtával eltávolodtak a külügyi vezetés főáramától: 1949. december 31-ével Kennan lemondott igazgatói posztjáról. A diplomata fél évig még Acheson külügyminiszter tanácsadójaként dolgozott tovább. Ironikus, hogy Kennan tervezői működése alatt nem akarta egyetlen általános érvényű anyagban összefoglalni azt, amit ő doktrínának szánt, mivel az események folyton mozgásban voltak és úgy gondolta, nem szabad behatárolni a kormányzat mozgásterét egy kőbe vésett külpolitikai stratégiai dokumentummal. Amikor a Nemzetbiztonsági Tanács Paul Nitze vezetésével mégis létrehozta ezt a dokumentumot, bár konzultáltak Kennan-nel, de az elfogadott *NCS-68* számú határozat lényeges pontokon ellentmondott az ő koncepciójának. Az új nemzetbiztonsági stratégia ugyanis elsősorban katonai feltartóztatást irányzott elő, és a megvédendő területet – Kennan „erős pontok” koncepciójával szemben – kiterjesztette a világ összes szabad országára.¹⁸ Az NSC-68 így szimbolikusan is lezárta azt a korszakot, amikor Kennan központi szereppel bírt az amerikai külpolitika formálásában.

Ambassador Kennan, Professor Kennan

Amikor George Kennan eljutott a diplomáciai pálya rangbéli csúcsára, nem élvezhette a nagyköveti poszttal járó súlyt és eleganciát túl sokáig. 1952-ben a kormány felkérte a moszkvai nagykövet posztjára, ezt Kennan örömmel elfogadta. Moszkvában azonban ekkor a nyugati diplomatákat rendkívül ridegen kezelték, elszigetelték a moszkvai emberektől és a külvilágtól, ezért a nagykövet hamarosan frusztrálttá vált. Egy londoni nagyköveti értekezletre igyekezve Berlinben interjút adott és kommentálta az amerikai diplomaták moszkvai életkörülményeit. Nyilatkozata – amelyben Kennan saját egykori, a náci Németország általi internálásához hasonlította a moszkvai miliőt – felháborította a szovjet vezetést, akik a nagykövetet persona non grata-nak nyilvánították és visszahívását követelték. Kennan visszatért az Egyesült Államokba, de ott nem kapott semmilyen pozíciót a Külügyminisztériumban, és így nyugállományba helyezték.¹⁹

¹⁷ Miscamble i.m.: pp. 106-111., 351.

¹⁸ Gaddis i.m.: pp. 87-115.

¹⁹ Miscamble i.m.: pp. 334-338.

A moszkvai epizód után Kennan már soha nem került vissza a külpolitika alakításának területére. A következő években folyamatosan arra vágyott, hogy újra a *policy making* területén dolgozhasson, de az egymást követő demokrata és republikánus kormányzatok már nem számítottak rá ebben a minőségben. Kennedy elnök 1961-ben kinevezte Kennant az Egyesült Államok belgrádi nagykövetének, de ez a szolgálata sem tartott sokáig. A közte és a hivatalos külpolitika között a Jugoszláviával fenntartott amerikai kapcsolatok természete kapcsán kiéleződött nézetkülönbség miatt a diplomata 1963-ban lemondott a nagyköveti posztról.

Kennan a kormányzathoz való végleges távozását követően folytatta korábban megkezdett tudományos munkáját a Princeton Egyetemen, ahol „otthonra” lelt. A következő évtizedekben tizenhét könyve jelent meg, amelyből kettőt Pulitzer-díjjal jutalmaztak. A tudóssá avanszált külügyér – aki valahogy mindig az ördög ügyvédje szerepben tűnt fel – eltávolodott az egykori kollégáiból álló ún. Bölcspektől (*Wise Men*), akikkel Johnson elnök rendszeresen konzultált.²⁰ Kennan az 1960-as évek végén nyilvánosan ellenezte a vietnami háborút, 1984-ben pedig két külpolitikai veteránnal (McGeorge Bundy-val és Robert McNamara-val) együtt fellépett a nukleáris fegyverek „elsőként” való bevetése ellen. 1974-75-ben Washingtonban kutatott mint „Woodrow Wilson ösztöndíjas”, és ekkor alapította meg a Kennan Orosz Tanulmányok Intézetét. 1989-ben a civilnek adható legmagasabb kitüntetést, a Szabadság Érmét adományozták neki.

Kennan hagyatéka

Henry Kissinger szerint az amerikai történelemben egyetlen diplomata sem állt annyira közel ahhoz, hogy az aktuális külpolitikai doktrína szerzője legyen, mint Kennan.²¹ Wilson Miscamble vitatkozik ezzel az állítással, mivel szerinte a doktrína létrehozásában nem csak egy személynek volt meghatározó szerepe, de elismeri, hogy a huszadik században a külügyi vezetésen kívüli diplomaták közül senkinek nem volt akkora hatása a követendő stratégiára, mint Kennan-nak.²² Walter Isaacson és Evan Thomas, akik a külpolitika veteránjaiból álló „Bölcskek” történetének krónikásai, Kennant egyfajta magányos farkasként ábrázolják, akinek mindazonáltal sikerült a hidegháború hajnalán a külpolitikai döntéshozók véleményét egy

²⁰ A Bölcskek közé olyan személyek tartoztak mint Dean Acheson, Joe McCloy, Averell Harriman, Charles Bohlen. Isaacson – Thomas i.m.: pp. 589-741.

²¹ Henry Kissinger: *White House Years*. Boston: Little, Brown, 1979. pp. 135.

irányba (a feltartóztatás irányába) terelni.²³ John Lewis Gaddis szerint Kennan-nek nem volt ugyan döntő szerepe a Truman-adminisztráció külpolitikájának formálásában, de az összes szereplő közül leginkább az ő gondolatai és elképzelései szolgálták e külpolitika intellektuális alapjául.²⁴

Kennan szerepéről, súlyáról a hidegháborús amerikai külpolitika alakításában tehát a mai napig vitatkoznak az elemzők, politikatudósok és diplomácia-történészek.²⁵ Míg évtizedekig az a leegyszerűsítő nézet volt domináns, hogy Kennan az USA globális politikájának tervezője volt, és meghatározta a hidegháborúban folytatott amerikai magatartást, az elmúlt években sorra jelentek meg a hatását objektívebben, komplexebben bemutatni kívánó munkák. Kennan több évtizedes diplomáciai és tudósi pályája alatt csak egy rövid időszakban vett részt tényleges befolyással a külpolitika alakításában. Bár ekkor is számos kérdésben alulmaradt feletteseivel, illetve a Nemzetbiztonsági Tanáccsal szemben, befolyása a hidegháborús amerikai stratégia kialakítására megkérdőjelezhetetlen.

Később ezen „győzelmeit” és „vereségeit” is referenciaként használva vált Kennan a mindenkori külpolitika szigorú elemzőjévé és sokszor éles kritikusává, de véleményére minden amerikai kormány odafigyelt. Tevékenysége, művei, gyakran merész diplomáciai lépései, sajátos egyénisége folytán – és elemzőinek köszönhetően – már életében legendává vált. Nincs kétség afelől, hogy – bár az objektívebb megközelítés is nagyobb súlyt kaphat a halálával – ez a személyiségére építő mítosz az idős diplomata-tudós távozásával tovább erősödhet.

George F. Kennan tavaly ünnepelte 100. születésnapját. Ebből az alkalomból nem csak a *Hosszú Távirat* eredetijét állították ki a Princeton Egyetem könyvtárában, de az idős professzor-nagykövetet számos rokona és barátja, az életrajzírója és még Colin Powell amerikai külügyminiszter is felkereste princetoni otthonában. John Lewis Gaddis szerint nem csak a századik születésnapot ünnepelték a barátok és szakmabeliek, hanem mindazt, ami Kennan hozzájárulása nélkül elképzelhetetlen lett volna: hogy a nagyhatalmak elkerülték a harmadik világháborút, a Szovjetunió felbomlott, a kommunizmus megbukott, a demokrácia és a szabadságjogok ma sokkal több ember számára biztosítottak, mint bármikor korábban.²⁶

²² Miscamble i.m.: pp. 349.

²³ Ld. Isaacson – Thomas.

²⁴ Gaddis i.m.: p. 25.

²⁵ Lásd még: Michael J. Hogan: *The End of the Cold War. Its Meanings and Implications*. Cambridge, MA: Harvard UP, 1992.

²⁶ Gaddis i.m.: pp. 390-391.

Felhasznált irodalom:

- Chace, James and Caleb Carr: *America Invulnerable. The Quest for Absolute Security from 1812 to Star Wars*. New York: Summit Books, 1988.
- Gaddis, John Lewis: *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*. New York, 1982, 2005.
- Galló Béla: *A túlélés tudománya. A nemzetközi politikai viszonyok vetélkedő elméletei*. Budapest: Helikon, 2000.
- Hogan, Michael J.: *The End of the Cold War. Its Meanings and Implications*. Cambridge, MA: Harvard UP, 1992.
- Kennan: *Memoirs 1925-1950*. Boston: Little, Brown, 1967.
- Kennan, George F.: *American Diplomacy* (bővített kiadás). Chicago, London: The University of Chicago Press, 1984.
- Kennan, George F.: Long Telegram. In: Merrill, Dennis és Thomas G. Paterson: *Major Problems in American Foreign Relations. Volume II: Since 1914*. (5. kiadás.) Boston: Houghton Mifflin Company, 2000.
- Kissinger, Henry: *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster, 1994.
- Kissinger, Henry: *White House Years*. Boston: Little, Brown, 1979.
- Isaacson, Walter and Evan Thomas: *The Wise Men: Six Friends and the World They Made*. New York: Simon and Schuster, 1986.
- Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2000.
- Miscamble, Wilson, D.: *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992.
- Paterson, Thomas G., J. G. Clifford és K. J. Hagan: *American Foreign Relations. A History. Volume II*. Lexington: D.C. Heath and Company, 1995.

Demkó Attila:

Kántor Zoltán (szerk.): Nacionalizmuselméletek

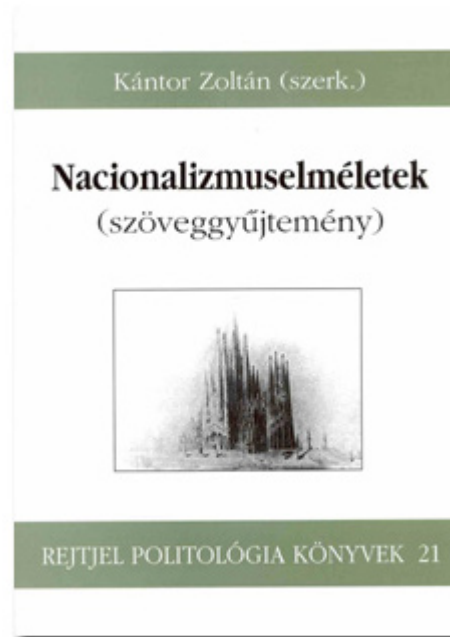
Rejtjel Politológia Könyvek, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004
411 oldal

a nacionalizmus szakirodalmának válogatott angol- és magyar nyelvű bibliográfiájával

A recenzió műfaja alapvetően szubjektív, különösen akkor, ha válogatáskötetről van szó. Minden a szakterülettel foglalkozó olvasónak megvannak a maga kedvencei, és amikor ezek kimaradnak egy magyar kiadásból, az ember hajlamos a szerkesztőt hibáztatni. Ez esetben erre nem fog sor kerülni: kevés nehezebb dolog van, mint egy rendkívül széles irodalomból kiválasztani másfél tucat szerzőt. Már csak ezért sem illetheti különösebb kritika Kántor Zoltánt, mert a legnagyobb nevek, Anthony D. Smith-szel, Ernest Gellnerrel és Benedict Andersonnal kezdve és a Romániáról írott kitűnő tanulmányairól ismert Katherine Verderyvel végezve, feltűnnek a tartalomjegyzékben.

A kötet relevanciáját sem kell különösebben boncolgatni. A nacionalizmus ugyanis a XXI. század elején is potens politikaformáló erő, nem csak a félperifériákon és perifériákon, hanem a világrend olyan centrumállamaiban is, mint az Egyesült Államok, Japán vagy Kína. Így van ez akkor is, ha Európában folyik egy nemzetek feletti építkezés, és Magyarországon is él olyan tendencia, ami kihűlőben lévő jelenségnek véli a (legalábbis a fejlett első világbeli, vagy oda tartó államokban) a nacionalizmust.

Ez azonban eurocentrikus tévedés. A nacionalizmus, ahogy a történelem is, köszöni szépen, jól van, és ezt immár a tudomány is észrevette. Vagy ahogy a kötet egyik szerzője, Liah Greenfeld fogalmaz tanulmányában: „A nacionalizmus a viszonylagos mellőzöttség évtizedei

* Demkó Attila az ELTE Bölcsészettudományi Karának doktorandusza.

után újra az elméleti szociológiai gondolkodás fókuszába került. Széles körben elfogadottá vált, hogy nem a múlt maradványa, amely eltűnésre ítéltetett a modern társadalom kifejlődésével, (...) ma már általában a modernitás elemei közé számítják.” Ez az áramlat valószínűleg csak erősödni fog a jövőben, az a nacionalista robbanás például, ami Kínában készülődik várhatóan még több figyelmet fog irányítani a kérdéskörre, mint a kilencvenes évek balkáni és kaukázusi háborúi.

A könyv válogatása kiegyensúlyozott, felbukkannak benne a nacionalizmuskutatókat jellemző főbb iskolák. Kántor előszavában az olvasó elé tárja a fontosabb vitás pontokat, amelyek egy-egy markáns szerző által megjelenítve általában fel is tűnnek a szöveggyűjteményben. A tanulmányokat a szerkesztő - többé-kevésbé indokoltan - öt különböző tematikus csoportba sorolta, az elméletektől a módszertani kérdésekig.

Először „Történelmi gyökerek” címszó alatt Anthony D. Smith ad kiváló áttekintést a nacionalizmus történeti értelmezéseiről. A kategóriák azonban aligha tekinthetők merevnek, Smith tanulmánya ugyanis egyben elméleti jellegű is, az utolsó oldalakon remek összefoglalását adja az etnoszimbolista megközelítésnek: bár az etnicitás elemei „konstruáltak és rekonstruáltak, sőt néha egyszerűen kitaláltak,” mégis a „nemzet több mint modern konstrukció.”

Mindennek éles ellenképe az „Elméletek” nevű csoportosítás első tanulmánya Gellnertől. A szerző ugyanis tanítványával, Smith-szel ellentétben nem igazán hisz abban, hogy a nemzeteknek „lenne köldökük”, és a nemzetek kialakulását elsősorban instrumentális okokra, a fejlett ipari társadalom szükségleteire vezeti vissza. Természetesen nem jelenhet meg például a Gellner-Hroch (modernista-marxista/etnoszimbolista) vagy az idézett Gellner-Smith (modernista-etnoszimbolista) vita a maga teljességében – bár Smith-től szerepel a válogatásban még egy tanulmány –, de nem is ez a cél. Kapunk egy általános összképet, ami alapján az olvasó később elindulhat az érdeklődésének megfelelő irányba. Ehhez különösen hasznos segítséget ad a magyar nyelven a témakörben megjelent tanulmányok bibliográfiája a szöveggyűjtemény végén. Pozitívum, hogy a régi nagy névnek számító, (bár időnként túlzottan átpolitizáltan író és kissé avított) Miroslav Hroch mellett egy másik közép-európai szerző is feltűnik a kötetben, a Nagy-Britanniában élő, magyar származású Schöpflin György.

A forrásokat még nem ismerő olvasónak talán meglepő lesz, hogy Magyarországgal kapcsolatban, elnagyolt és alapvetően nacionalista jellegű sztereotípiák hogyan jelennek meg egy-egy a nacionalizmusról írott, a nemzetközi irodalom főáramához tartozó tanulmányban. „Keleten a magyarok szinte teljes önrendelkezést nyertek, amivel azonban autoriter módon

visszaéltek politikai és kulturális téren egyaránt.” – írja John Breuilly. Az állítás magjával nem vitatkozva érdemes megjegyezni, hogy a magyar nyelv ráerőszakolása a kisebbségekre sem céljaiban, sem módszereiben (erőszakosságában) nem különbözött a korabeli hasonló francia, román, német, angol, szerb (a sor még hosszú), gyakorlattól. „Lehetett-e valaki francia polgár, ha breton nyelven beszél?”- teszi fel a kérdést Schöpflin tanulmányában, és azonnal válaszol: nem. Ugyanerre hívja fel a figyelmet Alain Dieckhoff is, amikor kitűnően összefoglalja az 1879-ben Jules Ferry által elindított francia oktatáspolitikai hatásait. A különbség a sikerességben van: a breton nyelvet és a neolatin tájnyelveket alig egy generáció alatt sikerült majdnem teljesen felszámolni, míg a magyar kísérlet a más etnikai arányok, a nagyobb nyelvi különbségek és a politikai tényezők (pl. Bécs, a határon túli társnemzetek hatása) miatt csak részleges eredményeket ért el. A homogenizációs törekvés azonban Svájc kivételével szinte minden európai államban megvolt, és a kultúra-oktatás területén a legrepresszívabb politikát éppenséggel Franciaország és a kis balkáni államok folytatták.

Hasonlóan sztereotipizáló és komolytalan gondolat Miroslav Hroch-é, mely szerint az „Osztrák-Magyar Monarchiában a német és magyar nyelvűek nem akarták megtanulni vagy használni a „saját” területükön élő más etnikai csoportok nyelvét”, és a Monarchia felbomlása után „jellegzetes módon továbbra sem akarták elfogadni a kisebb, de már domináns nemzetek nyelvét, akiknek az uralma alatt éltek”. Ennek „végzetes következményei lettek a Harmadik Birodalom megjelenésével.” Ez finoman szólva is komoly leegyszerűsítés. Közép-Európában a többségi nemzetek, a vegyes lakosságú területek kivételével természetesen soha nem tanulták meg kisebbségeik nyelvét (és sok helyütt sokáig a kisebbségek sem a többségi nemzetekét), végzetes következményei pedig elsősorban annak voltak, hogy az utódállamok határai mélyen belevágtak a német, bolgár és magyar etnikai területbe, rendkívül instabillá téve az 1918 utáni rendezést.

A fenti, és egyéb hasonló kitételeken természetesen nem kell meglepődni: a nacionalizmuskutatókat, akár csak a történettudományt továbbra is az első és második világháború tapasztalatai dominálják, és bizonyos toposzok (melyek általában a győztes nacionalizmusok termékei) már-már kodifikálódni látszanak. Térségünkben a cseh tudományos kutatás kapcsolódott be talán legjobban a nyugati vérkeringésbe, és a jellegzetes cseh nézőpontok átvétele jól követhető az angolszász szerzők többségénél is. Erre azonban nem ártana felhívni az olvasó figyelmét, mint ahogy a néhány feltűnő tárgyi tévedésre is, amelyeket a neves szerzők a Közép-Európával és a Balkánnal kapcsolatban ejtenek. Hroch állításával ellentétben például Horvátországban a hetvenes évek nemzeti mozgalma nem terjedt át a

nyolcvanas évekre, a rezsim azt sikeresen elfojtotta, és Jugoszláviát végül nem a horvát, hanem elsősorban a szerb nacionalizmus verte szét. Az is megkérdőjelezhető, hogy a horvát esetben teljesen hiányzott a független államiság tapasztalata: a X-XI. századi horvát királyság, a Magyarországon belüli autonómia és a második világháború alatti horvát állam mindenképpen viszonyulási pontot adott az 1991 utáni Horvátországhoz. Egy-egy esetben nem lehet tudni, hogy a szerző vagy pedig a fordító bicsaklik meg: „a 19. századi Csehszlovákia”(Michael Hechter) mindenesetre érdekes gondolatnak tűnik, akárkié is.

Mindez azonban nem csökkenti a szerkesztő és a fordítók munkájának értékét. A könyv (küllemét kivéve) megállja a helyét összehasonlítva olyan kitűnő munkákkal is, mint az Oxford Readers sorozatban John Hutchinson és Anthony D. Smith szerkesztette „Nationalism”¹, amely bizonyára előképül szolgálhatott. A gyakran nehéz szövegek fordítása alapos, és az egy-két kivétellel szerencsésen összeválogatott tanulmányokat tartalmazó kötet kiváló bevezetés a nacionalizmuselméletek ideologikus, a politika és a történelem által formált világába.

¹ John Hutchinson-Anhony D. Smith (szerk): Nationalism, Oxford University Press, Oxford-New York, 1994.

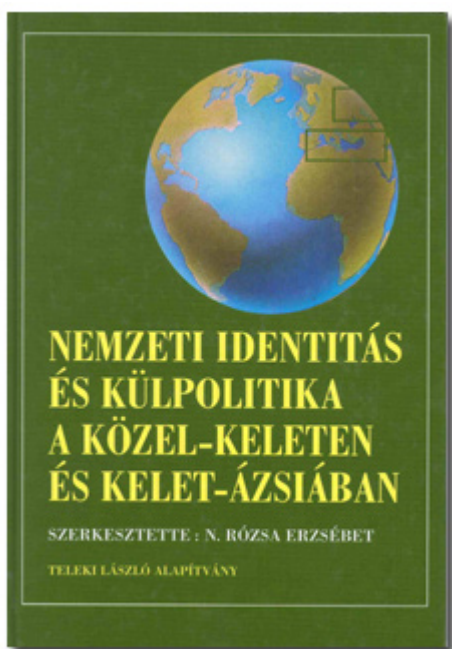
Dobrovits Mihály:

N. Rózsa Erzsébet (szerk.):

Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában

Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005
349 oldal

Becsületes mesterségbeli tudással megírt, fontos és hiánypótló művet vehet a kezébe az olvasó. Az N. Rózsa Erzsébet szerkesztésében megjelent kötet minden írása igazolja, hogy lehet és kell is eredeti, magyar nyelvű tanulmányokban tájékoztatni az érdeklődő hazai közönséget arról, milyen folyamatok is zajlanak a világ egy-egy földrajzilag tőlünk távol eső, de annál

fontosabb részén. Az is fölöttébb örvendetes tény, hogy ezúttal nem egy magányos szerző, hanem egy egész tudományos műhely mutatkozik be, bizonyítva, hogy a Teleki László Intézet (az egykori Külpolitikai Intézet) képes arra, hogy a honi külpolitikai műhelymunka egyik fontos intézménye legyen.

Ez a látszólag banális kijelentés voltaképpen életbevágó fontossággal bír, hiszen közismert, hogy a magyar külpolitika ugyan a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójának sikerágazata volt, de mára e pozíciójából igen sokat veszített. Természetes, hogy a külpolitikai szakértő és a külpolitika napi robotosa nincs összehasonlítható helyzetben, ugyanakkor abban

is bízunk kell, hogy a magyar külpolitika irányítói és operatív szakemberei előbb-utóbb felfigyelnek arra, hogy önálló elemzések alapján is hozhatnak döntéseket. Egy másik örvendetes eredménye lehet e kötetnek, hogy felhívja döntéshozóink figyelmét a Kárpát-medencén illetve az euro-atlanti világon kívül eső területek fontosságára.

Ez a kiadvány hasznos alapvetésül szolgálhat mindezekhez. Kedves olvasmánya lehet azoknak is, akik ugyan nem külpolitikuskok, de szeretnék, hogy a kötet által bemutatni kívánt

térségeket illetően bővebb, vagy legalább hitelesebb és alaposabb műveltséggel rendelkezzenek, mint ahogy azt megkaphatják a magyar bulvármédiából.

A tanulmánykötet alapvetés-jellegéből fakad azonban az a tapasztalatunk is, hogy létrehozói általában nem léptek túl az alapvető leírás (descriptio) igényén. Óhatatlanul az a benyomásunk támad, mintha törekvő és igen tehetséges doktoranduszok szemináriumi dolgozatait olvasnánk, a szerzők óvakodtak attól, hogy bármely apró részlet felett hagyják elsiklani a tekintetünket, azonban ez az önmagában örvendetes törekvésük nem egészült ki azokkal a törekvésekkel, amelyek az igazi kutatót kutatóvá teszik. Elmarad az elméleti alapvetés, a kritikai megközelítés és az önálló véleményalkotás igénye. Ez a hiány éppen azért feltűnő, mivel a kötet szerzői közül többen (N. Rózsa Erzsébet, Polonyi Péter, Tüske László, Vámos Péter) tapasztalt szakemberek, a honi keletkutatás vezető személyiségei.

A kötetet szerkesztőként és egyik legaktívabb szerzőként is jegyző N. Rózsa Erzsébet nyilvánvalóan érezhette ezt a hiányt, amikor a voltaképpen csak címében és nem műfajában különböző Előszót és Bevezetőt komponálta. Bevezetőjéből kiderül, hogy a tanulmánykötet szerzőit alkalmi társulásnak tartja, a kötetet összetartó legfőbb vezérmotívum pedig a Huntington-féle „összeütköző civilizációk” (clash of civilizations) elméletének tagadása volt. Tágabb értelemben pedig az amerikai újkonzervatív (bizalmaskodva "neokon") ideológia civilizációs alapvetéseinek bírálata és elutasítása.

A magunk részéről szintén meg vagyunk győződve arról, hogy Huntington elmélete elhibázott, amerikai típusú neokonzervatívnak pedig éppen nem tartjuk magunkat. Ugyanakkor úgy véljük, hogy ez az alapvetés bizony kevés. Főként annak tudatában állíthatjuk ezt, hogy mind Huntington elmélete, mind a neokonzervatív stratégia már megkapta a maga értelmezését és kritikai elemzését Rostoványi Zsolt tollából. A Bevezető leginkább éppen akkor hagyja cserben az olvasót, amikor a gyűjtemény legfőbb tárgyáról, a „nemzeti identitásról” kellene beszélnie. A szerkesztő leszögezi ugyan, hogy európai fogalmakkal az Európán kívüli világban operálni nem lehet, azzal azonban adósunk marad, hogy mégis mit értsünk akkor ez alatt a kifejezés alatt. Közelebbről végigolvasva az egyes dolgozatokat, kiderül, hogy elsősorban identitás- illetve lojalitásépítő stratégiákról van szó. Arról, hogyan kísérlik meg az elemzett térség politikai elitjei a nyugatról átvett „nemzeti” kategóriákba szorítani a saját térségük valóságát. Ebből következik, hogy a kötet szerzői által elemzett külpolitikai stratégiák is elsősorban a nemzetközi önmeghatározás termékei.

Amennyiben e „nemzetépítő” stratégiákról beszélünk, akkor megállapíthatjuk, hogy a kötet szerzői és szerkesztői éppen amellet a lehetőség mellett mentek el, amely e

tanulmányokat egységes kompozícióvá tehetővé: az összehasonlító elemzés lehetőségét hagyták ki. Az alapvetően eltérő történelmi és civilizációs háttér mellett is jól kimutathatók a kötet által elemzett régiók modern kori történetének egyes közös vonásai. Gondolhatunk itt elsősorban a fölülről építkező, ideologikus és etatista identitás- és lojalitásképző („nemzetépítő”) stratégiákra, amelyek igen gyakran egy karizmatikus vezér (Kemál Atatürk, Szun Jat-szen, Csang Kaj-sek, Mao Ce-tung, Nasszer, Khomeini ajatollah) személye köré épültek ki. Ezek a folyamatok, eszmei töltetüktől függetlenül, megdöbbentően hasonló jelszavakat, személyi kultuszt és ikonográfiát termelnek ki magukból, gyakran még ott is, így az iszlám világban, ahol az ikonográfia és a személyi kultusz elviekben nem lenne elfogadható.

Külön érdemes megfigyelni azt is, hogy ezekben a rendszerekben, a vezér halála után is első számú hivatkozási és vonatkoztatási alap marad, igen gyakran szabályos halotti kultusza alakul ki. Ankarában járva, Apatóczy Ákos sinológus és mongolista hívta fel a figyelmemet arra, mennyi hasonlóság figyelhető meg Kemál Atatürk és Csang Kaj-sek mauzóleuma között. Nem véletlenül. Egy kornak voltak, sok tekintetben párhuzamos sorsú és hasonló szerepet játszó gyermekei, akik egyébként — ha közvetítők útján is —, de kapcsolatban álltak egymással. Atatürk mauzóleumában megtalálhatjuk Csang Kai-sek dedikált fényképét, s ismervén a kor diplomáciai etikettjét bizonyosan állíthatjuk, hogy a taipeji látogatók is találkozhatnak a török elnök hasonló személyes figyelmességének nyomával. A kemáli Törökország és a Kuomintang Kína közti párhuzamnak másban is megtalálhatjuk a maga világos nyomain. A kezdetben szovjet társutas nacionalista, tekintélyuralmi egypártrendszerektől a későbbi elkötelezett Amerika-barátságig, illetve a tisztikar és bürokrácia felülről építkező forradalmáig. E felülről építkező nemzeti forradalmak sajátja volt mindkét országban a régi irodalmi műveltség és a nyelv elvetése, s helyette egy radikális új nyelvi kánon (Kínában: a wen-jen helyett a kuo-jü, Törökországban az Osmanlca helyett a Türkçe) bevezetése is. Szemben Törökországgal, a Kuomintang Kína végül lemondott az írásreformról. E felülről vezetett forradalmakat pedig mindkét országban tervgazdasági államkapitalista rendszer lett volna hivatott működtetni. E rendszer Törökországban kiépült s a nyolcvanas évekig úgy-ahogy működött is, a Kuomintang Kínában az ország történelmi körülményei okán, voltaképpen nem tudott meghonosodni, illetve már csak Tajvanon működött egy ideig.

Ami az egyes problémakatalógusokat illeti, történelmi szempontból kiemelkedően pontos és részletes N. Rózsa Erzsébet Iránt és Polonyi Péter Kínát bemutató dolgozata. A részletes leírásnál túl ízelítőt kapunk abból, milyen történelmi és kulturális hagyományok

határozzák meg az adott ország jelenkori politikai reakcióit. A magunk részéről csak sajnálhatjuk, hogy elmaradt Kína külpolitikájának elemzése. A szerkesztők helyében kitértem volna arra is, hogy a két országot tizenhatodfél évszázados kapcsolatok fűzik össze, s ezen túl, a második világháború utáni nemzetközi politika két nagy és tudatos renitensével állunk szemben. A Kínai Népköztársaság és az Iráni Iszlám Köztársaság egyaránt a „harmadik világ”, a szuperhatalmak (Egyesült Államok és a Szovjetunió), valamint a fejlett tőkés országok (köztük az egykori gyarmatosítók) által kizsákmányolt Dél képviselőiként és szószólóiként próbálták meg önmagukat meghatározni. Teng Hsziao-ping emlékezetes 1974. évi beszéde, amelyben Kína először követelte magának a harmadik világ vezető szerepét, közvetlenül párhuzamba állítható az iráni iszlám forradalmat előkészítő gondolkodók elképzeléseivel, jószérivel csak a "szocializmus" és az "iszlám rendszer" kifejezéseket kell egymással felcserélnünk. E párhuzamok oka nem véletlen: Teng Hsziao-ping ugyanazokat a párizsi egyetemi padokat koptatta, mint az iszlám forradalom teoretikusai. E párhuzam részletes bemutatása azért is lett volna kívánatos, mivel a „fejlődő világ” elmélete és a kínai valamint, elhanyagolhatóbb mértékben, az iráni politikai kapcsolatok a hetvenes-nyolcvanas években közvetlenül befolyásolták a Magyarországgal szomszédos Jugoszlávia és részben Románia külpolitikai manővereit, s így Magyarország közelmúltját is.

A magunk részéről ismételtelen csak sajnálhatjuk azt is, hogy Irán kapcsán elmaradt az iszlám rezsimek tipologizása is. Holott, az állagmegőrző Pakisztán, a bezárkózó és retraditionalizáló afganisztáni tálibok, valamint a messianisztikus és egyúttal modernizáló iráni rezsimek világos tipológiai különbségeket mutatnak.

Az iszlám fundamentalizmus kapcsán térhetünk rá az arab világról szóló fejezetek elemzésére. E részek többek nevéhez is fűződnek. N. Rózsa Erzsébet mellett Tüske László jegyzi az arab nemzeti identitást általában bemutatni kívánó fejezetet. Paragi Beáta önálló tanulmányt szentelt a palesztin nemzeti identitásnak, míg a témához szorosan kapcsolódik Nagy V. Rita dolgozata az izraeli nemzeti identitásról. Tekintve, hogy az arab-izraeli konfliktussal N. Rózsa Erzsébet és Tüske László írása is foglalkozik, így ezt a minden kétséget kizáróan fontos és megkerülhetetlen kérdést némileg túlhangsúlyozottnak érezzük. Ez természetesen nem von le semmit az egyes dolgozatok értékeiből.

Miközben a palesztin-izraeli konfliktusról a jószérivel mindenkinek megvan a maga saját véleménye, s ezt nem ritkán összekapcsolja holmi honi politikai kényszerképzetekkel is, fölöttébb hasznos, hogy magyar nyelven is akadjon néhány referenciamunka, amely ezeket a közösségeket bemutatja. Nagyobb hiányérzetünk az összarab fejezet olvastán. A kitűnő

szerzőket ugyanis szemmel láthatóan kényszerhelyzetbe hozta a rendelkezésükre álló terjedelem szűkös volta, s így alapvető kérdéseket voltak kénytelenek átugorni. Ezek közül a legszembetűnőbb, hogy Nasszertől (Gamal Abd el-Nászir) eltekintve lényegében hiányzik a világi arab nacionalizmus bemutatása. Megdöbbenő, hogy a tanulmányban egyszerűen nem találkozunk pl. Michel Aflak nevével. Ehelyett a szerzők szinte kizárólagosan a vallási retraditionalizáció folyamatára koncentráltak. Az ezt bemutató részek valóban fontosak, de a téma iránt érdeklődő olvasó számára fontos tájékoztatást jelentett volna az arab és az iszlám identitás párhuzamainak illetve eltéréseinek bemutatása, illetve a térséget alapvetően meghatározó identitások és lojalitások, amelyeket többé-kevésbé vallási, etnikai, állami, regionális illetve törzsi kategóriák köré csoportosíthatunk, korántsem alkotnak konzisztens egészet, s a köztük rendre kialakuló konfliktusok jelentik a térség alapvető törésvonalait. Ennek világos bemutatása nélkül, lényegében levegőben lóg mindaz, amit pl. a „palesztin identitásról” beszélünk, elvégre az olvasó számára nemigen lesz világos, hogy miben és mennyiben különbözik a palesztin identitás pl. a tunéziaitól, illetve, ha különbözik, akkor mégis mi tartja őket össze. Ezek ismerete nélkül aligha értheti meg az olvasó pl. az egyes arab közösségek közti konfliktusok létét sem. Azt meg különösen sajnálhatjuk, hogy a térség bemutatásából kimaradt Libanon, amely pedig több szempontból iskolapéldája e multiplikált lojalitások hálózatának.

Természetesen a recenzió sem lehet telhetetlen. Tudomásul kell vennie, hogy minden sokszerzős munka szerzői és szerkesztői eleve adott terjedelmi kerettel dolgoznak, így óhatatlanul kénytelenek gúzsba kötve táncolni. Ezen belül pedig nyilvánvalóan szívük joga a saját preferenciáik érvényesítése, s ez különösen igaz egy olyan munkára, amelynek a mai magyar könyvpiacra se előképe, se párhuzama. Ezért a recenzió utolsó szava sem nagyon lehet más, mint ami az első volt – elsősorban köszönet és dicséret illeti mindazokat, akik munkájukat e kötetre áldozták!

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

az

MTA-ELTE NATO Információs és Kutatóközpont
együttműködésével.

(MTA Támogatott Kutatóhely)
1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
<http://www.nato-kozpont.hu>
mail@nato-kozpont.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Szerkesztők:

Csicsmann László
Lattmann Tamás
Schenk Borbála

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.